

Discoursen van integratie

De omslag in het politieke debat over integratie in Nederland

*Het is natuurlijk heel raar dat we
zoveel over integratie praten,
maar eigenlijk niet weten wat het is
- Paul Scheffer*

*Negenennegentig procent van alle problemen
in de wereld hebben op de een of andere
manier met de islam te maken.
Dat is de realiteit. - Geert Wilders*

*Mijn stelling is:
integratie zit tussen de oren
- Wouter Bos*

Bij discussies over minderhedenbeleid hoort spierballentaal - Stef Blok

Masja van Meeteren
Studentnummer: 153052
Rotterdam, maart 2005
Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Opleiding Sociologie
Begeleider: Drs. W. Schinkel

Woord vooraf

Tijdens het schrijven van deze scriptie heb ik van verschillende mensen steun ontvangen. Mijn dank gaat uit naar Erik Snel, die mij op het idee bracht voor het onderwerp. Voor zijn hulpzame begeleiding wil ik Willem Schinkel bedanken. Ook ben ik dank verschuldigd aan Willem de Koster en Joke van 't Padje vanwege hun kritisch inhoudelijk en redactioneel commentaar op eerdere versies van deze scriptie.

Rotterdam, maart 2005

Masja van Meeteren

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1	Inleiding	1
Hoofdstuk 2	Onderzoeksopzet	4
	2.1 Inleiding	4
	2.2 Discoursanalyse	4
	2.3 Dataverzameling	7
	2.4 Analysekader	8
	2.5 Opbouw	11
Hoofdstuk 3	Het discours tot 2003	12
	3.1 Inleiding	12
	3.2 Het concept	12
	3.3 Problemen	16
	3.4 Allochtonen	19
	3.5 De Nederlandse samenleving	20
	3.6 Taalstrategieën	22
	3.7 Conclusie	24
Hoofdstuk 4	Het huidige discours	26
	4.1 Inleiding	26
	4.2 Het concept	28
	4.3 Problemen	33
	4.4 Allochtonen	39
	4.5 De Nederlandse samenleving	42
	4.6 Taalstrategieën	47
	4.7 Conclusie	53
Hoofdstuk 5	Vergelijking tussen de perioden	57
Hoofdstuk 6	Achtergronden van het discours	61
	6.1 Inleiding	61
	6.2 Context	61
	6.3 Conclusie	71
Hoofdstuk 7	Conclusies	74
	Noten	77
	Bronnen	78
	Literatuur	83
	Lijst met afkortingen	87

Hoofdstuk 1

Inleiding

In september 2002 stelde de Tweede Kamer de Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratie (Commissie Blok) in, om het integratiebeleid van de voorgaande drie decennia te onderzoeken. Op 19 januari 2004 presenteerde de commissie het rapport *Bruggen Bouwen*, waarin zij concludeert dat “de integratie van veel allochtonen in Nederland geheel of gedeeltelijk geslaagd is maar dat dit niet komt door het integratiebeleid van de overheid. Het is een prestatie van formaat van de allochtonen zelf en van autochtone Nederlanders.”(ANP 19-01-2004).

Er werd bijzonder heftig en negatief gereageerd op het verschijnen van het rapport. “Nooit eerder is een parlementair onderzoek zo snel neergesabeld, nog daargelaten dat enkele partijen daarvoor niet eens het rapport afwachtten om conclusies te trekken” (Volkskrant 20-01-2004). Gezien de negatieve reacties op het rapport rijst de vraag waarom er sowieso opdracht is gegeven tot het verrichten van dit onderzoek. Zo vond het CDA¹ het “uiterst teleurstellend” dat de commissie niet concludeerde dat het integratiebeleid heeft gefaald (Parool 19-01-2004). Volgens Ayaan Hirsi Ali van de VVD “staat [er] niks in over criminaliteit. Het is alsof de verkiezingen van 15 mei 2002 niet hebben plaatsgevonden. De aanbevelingen zijn zeer vaag.” Zij is bovendien “zwaar teleurgesteld” en “gewoon boos” over het werk van de commissie (Parool 19-01-2004). Ook in linkse kringen wordt, zij het gematigder, kritiek geuit. Zo meent Jeroen Dijsselbloem van de PvdA dat de commissie over “het spannende thema van de culturele integratie veel heeft laten liggen” (Parool 19-01-2004) en spreekt hij van voorzichtig geformuleerde aanbevelingen en conclusies, “die aanscherping verdienen.” (ANP 19-01-2004)

De integratie van allochtonen is een populair discussiethema, getuige de vele televisieprogramma's en krantenartikelen die er aan worden gewijd. In het publieke debat wordt zonder onderscheid gesproken over zowel de integratie van allochtonen als het integratiebeleid van de overheid. Het beeld dat van de integratie wordt geschetst is veelal negatief. Een publicist van de Volkskrant meent dat “Pim Fortuyn vanuit zijn graf over de kritische fractieleiders [regeert]” waardoor een positieve benadering van de inpassing van migranten taboe is (Volkskrant 20-01-2004). De strijd om het electoraat van wijlen Fortuyn zou nog altijd rond dit thema gevoerd worden. Sinds de publicatie van het rapport hebben de verschillende partijen dan ook elk eigen beleidsnotities opgesteld, waarin zij duidelijk maken hoe een geslaagde integratie van allochtonen bewerkstelligd zou moeten worden.

De commissie Blok werd ingesteld naar aanleiding van een door de fractievoorzitter van de SP – Jan Marijnissen – ingediende motie, waarin gesteld wordt dat het integratiebeleid “tot nu toe onvoldoende geslaagd is” (Kamerstuk 28600, nr. 24). Het beeld van een falend overheidsbeleid op het gebied van integratie blijkt dus al langer gemeengoed te zijn. Gezien de insteek van het onderzoek is het niet verwonderlijk dat er zo afwijzend op het gematigd positieve rapport werd gereageerd. Men lijkt het, zelfs na grondig parlementair onderzoek, over het falen dan wel slagen van zowel de integratie als het integratiebeleid niet eens te worden. Daarom is het interessant om te zien hoe de politieke

partijen integratie definiëren. Het zou immers zo kunnen zijn dat het integratiebeleid gefaald heeft volgens het huidige beeld van wat succesvolle integratie inhoudt, terwijl indertijd andere doelstellingen werden gehanteerd, die formeel gezien wel gehaald zijn.

Binnen de sociologie suggereert men dat er de afgelopen jaren een duidelijke verharding van het integratiedebat heeft plaatsgevonden, en dat culturele kwesties bovendien steeds meer op de voorgrond zijn komen te staan (vgl. Snel 2003). Het Nederlandse integratiebeleid wordt ten opzichte van het verleden in het algemeen minder als uitgesproken multiculturalistisch beschouwd (Entzinger 2002).

Wanneer de verkiezingprogramma's van de verschillende politieke partijen uit 2002 en 2003 naast die uit 1998 gelegd worden, kunnen volgens Pellikaan et al. (2003) opmerkelijke verschillen in opvattingen worden waargenomen. In 1998 heerste onder alle partijen de gedachte dat participatie op de Nederlandse arbeidsmarkt in het integratiebeleid centraal zou moeten staan, omdat integratie voornamelijk dáár plaats zou vinden. De culturele diversiteit van de verschillende minderheden werd bovendien als een aanwinst voor de Nederlandse cultuur beschouwd. Er was in 1998 slechts een partij – de CD – die een restrictief toelatingsbeleid, het terugdringen van vreemde culturelementen en het behoud van de Nederlandse culturele identiteit benadrukte. De standpunten van deze partij werden in 1998 als extreemrechts beschouwd en daarmee taboe verklaard. Dezelfde opvattingen werden echter volgens Pellikaan in 2002 en 2003 door alle partijen, met uitzondering van GroenLinks, uitgedragen. In een tijdsbestek van slechts enkele jaren lijkt het denken over integratie binnen de politiek met 180 graden te zijn gekeerd.

De manier waarop er over integratie wordt gedacht uit zich in het spreken of het schrijven over integratie. Omgekeerd beïnvloedt de wijze waarop er over integratie wordt gesproken de manier waarop er over integratie wordt gedacht. Door over integratie te spreken of te schrijven krijgt het begrip betekenis. Men spreekt in dit verband van een discours. Een discours behelst alle taaluitingen over een bepaald onderwerp. Omdat het in dit geval gaat om de wijze waarop er binnen de politiek over integratie wordt gesproken, spreekt men van het politieke discours over integratie.

Bij verklaringen voor een mogelijke omslag in het politieke discours over integratie spelen de aanslagen in New York van 11 september 2001 en de electorale opkomst van Pim Fortuyn waarschijnlijk een rol. Maar Pim Fortuyn was niet de eerste die de integratie van allochtonen op de politieke agenda zette. Zo schreef Paul Schnabel zijn geruchtmakende artikel over “het multiculturele drama” al in 2000. Bolkestein, oud fractievoorzitter van de VVD, beweerde begin jaren negentig al dat Nederlandse en islamitische waarden onverenigbaar zouden zijn (Fermin 1997; Prins 2004; Van der Valk 2002). Dat er binnen de politiek aandacht is voor kwesties rond de integratie van allochtonen is dus niets nieuws. Het thema neemt nu, meer dan voorheen, een prominente plaats in op de politieke agenda. Een ander belangrijk verschil is dat veel burgers hun ongerustheid over het minderhedenvraagstuk aan hun stem in de verkiezingen hebben verbonden (Van Kersbergen & Krouwel 2003).

De rol van Pim Fortuyn en de LPF lijkt niet van doorslaggevend belang te zijn: een dergelijk politiek verschijnsel is niet uniek. Het is de Nederlandse verschijningsvorm van de opkomst van rechts-populistische bewegingen die zich overal in West-Europa voordoet (Wansink 2004). In al deze landen is “de buitenlanderkwestie” in haar

verschillende verschijningsvormen de katalysator van het succes van rechts-populistische partijen geweest (Van Kersbergen & Krouwel 2003).

De verklaringen voor de omslag in het politieke discours over integratie zijn dus divers. Het is echter praktisch gezien onmogelijk om te bepalen welke verklaringen zwaarder wegen dan andere, gezien de complexiteit van het thema. Wel kan het politieke discours geanalyseerd worden om zodoende de omslag te begrijpen vanuit de context van het discours zelf. Door de veranderingen in het politieke discours te schetsen kunnen de verklaringen voor deze omslag beter worden begrepen. Een en ander is vervat in de driedelige probleemstelling van dit onderzoek:

Hoe ziet het huidige politieke discours omtrent de integratie van allochtonen er uit? Is er recentelijk sprake geweest van een omslag in het politieke discours omtrent de integratie van allochtonen? Zo ja, hoe kan deze omslag worden begrepen?

Voor het beantwoorden van deze probleemstelling wordt eerst het discours tot 2003 beschreven. Daarna wordt het huidige politieke discours omtrent de integratie van allochtonen geanalyseerd, waarmee de eerste deelvraag wordt beantwoord. Na beide perioden geanalyseerd te hebben wordt een vergelijking tussen de perioden gemaakt, en kan een eventuele omslag worden waargenomen. Hiermee wordt de tweede deelvraag beantwoord. De grens is in het jaar 2003 getrokken omdat – zo zal later blijken – het discours hier aanleiding toe gaf.

Behalve het discours zelf, zal ook de context waarin het discours zich heeft ontwikkeld onderzocht worden. Een goed begrip van de context is namelijk van belang voor het begrijpen van een eventuele omslag van het discours. Door de vergelijking van het discours in de verschillende perioden in samenhang met de context te beschouwen, kan een eventuele omslag begrepen worden.

In het volgende hoofdstuk wordt de onderzoeksopzet besproken.

Hoofdstuk 2

Onderzoeksopzet

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de methode besproken waarvan gebruik wordt gemaakt in dit onderzoek (2.2). Vervolgens worden de data beschreven die hiervoor verzameld en geanalyseerd zijn (2.3). Daarna gaat de aandacht uit naar het analysekader dat in deze studie wordt toegepast (2.4). Tenslotte wordt de opbouw van de studie besproken (2.5).

2.2 Discoursanalyse

Voor het analyseren van de manier waarop er binnen de politiek door de jaren heen over integratie werd gedacht kan naar mijn mening het beste gebruik worden gemaakt van een discoursanalyse, die het talige aspect van de sociale werkelijkheid benadrukt. Dit licht ik toe middels een bespreking van die methode.

De discoursanalyse heeft binnen de beleidswetenschappen toepassing gekregen in de context van de postpositivistische of postempirische wetenschapsopvatting zoals beschreven wordt door wetenschappers als Frank Fischer (2003) en Maarten Hajer (1995). De postempirische beleidswetenschap probeert beleid te begrijpen vanuit de discourses die eraan ten grondslag liggen (Fischer 2003). De auteurs gaan uit van de gedachte dat de werkelijkheid een sociale constructie is (vgl. Berger & Luckmann 1967): het gaat ze niet zozeer om de werkelijkheid op zich, maar om de wijze waarop deze door verschillende individuen wordt geïnterpreteerd en geconstrueerd. Zij menen dat een discours mede door middel van taal vorm wordt gegeven, omdat sociale verhoudingen tevens bepaald worden door de wijze waarop over die verhoudingen gesproken wordt. Elk spreken over de sociale werkelijkheid maakt ook deel uit van die werkelijkheid. Een discours dient dan ook te worden opgevat als een geheel van ideeën, concepten, argumenten en categoriseringën waarmee mensen betekenis geven aan hun fysieke en sociale wereld (Hajer 1995). Hajer wijst op het wederkerige en dynamische karakter van de relatie tussen een discours en de werkelijkheid:

a discourse can be defined as a specific ensemble of ideas, concepts, and categorisations that are produced, reproduced and transformed in a particular set of practices and through which meaning is given to physical and social realities. (Hajer 1995: 44)

Taal speelt hierbij volgens de postempiristen een centrale rol. Door een verschijnsel op een bepaalde manier te benoemen geeft men er betekenis aan en roept men op tot actie. Taal wordt dus niet slechts gezien als medium waarmee over de wereld wordt gesproken en waarmee men de wereld kan begrijpen, maar taal is tevens een vorm van handelen, van actie die de wereld mede vormgeeft.

De politiek wordt beschouwd als een arena van sociaal conflict waarbij verschillende partijen hun interpretaties proberen over te brengen op anderen (Edelman 1988). Ten

opzichte van een traditionele politieke analyse biedt een discoursanalyse het voordeel dat er niet alleen naar het beleid en de uitkomsten hiervan wordt gekeken, maar dat er tevens aandacht uitgaat naar de wijze waarop politieke oordeelsvorming plaatsvindt. Voor het *begrijpen* van een omslag in beleid is dit een noodzakelijke voorwaarde. Door niet alleen de concrete uitspraken maar ook de onderliggende veronderstellingen en perspectieven in de analyse te betrekken kunnen impliciete aannames en boodschappen worden blootgelegd.

In een arena van sociaal conflict groeperen mensen zich volgens Hajer (1993) rond zogenaamde 'storylines', die kunnen worden beschouwd als sociale constructies van de werkelijkheid die het medium vormen waarmee verschillende groepen hun eigen interpretaties op anderen proberen over te dragen. Mensen die een bepaalde 'storyline' of interpretatie van verschijnselen met elkaar delen vormen tezamen een discourscoalitie. Een discourscoalitie is een verzameling van actoren die deze 'storyline' uitdraagt en de handelingen van de actoren die de 'storylines' bevestigen. Rond een bepaald discours zijn verschillende discourscoalities gegroepeerd. Het gaat er in deze benadering om te tonen welke discourscoalitie dominant is, en te verklaren hoe dit zo is gekomen.

Het politieke debat wordt gezien als een continue strijd waarin getracht wordt een bepaalde discourscoalitie dominant te maken. Een discourscoalitie is dominant wanneer 1) zij de discursieve ruimte domineert en 2) zij geïnstitutionaliseerd is, dat wil zeggen dat zij zich heeft vertaald in concreet beleid.

Wetenschappers als Hajer en Fischer proberen het dominante discours te 'ontmaskeren' en streven daarmee een zekere kritische doelstelling na vanuit een conflictsociologische kijk op de werkelijkheid. Hiermee tracht men een rationeel debat tussen betrokken actoren over hun verschillende argumentaties en werkelijkheidsdefinities te stimuleren.

Anderen vinden echter dat een dergelijke vorm van discoursanalyse tekort doet aan de diversiteit aan interpretaties die mensen kunnen hebben. Zij menen dat er sprake is van brokstukken van verschillende ideologieën en niet slechts van één dominante ideologie. Fermin's studie (1997) naar de verschillende 'vocabulary's' binnen de politieke partijen betreffende het minderhedenbeleid over de periode 1977-1995 is een voorbeeld van deze benadering.

Vocabulary's dienen te worden opgevat als gedeelde begrippenkaders, als verzamelingen van samenhangende begrippen en redeneringen waarmee mensen de wereld om zich heen begrijpelijk maken (Fermin 1997). Hoewel Fermin de verschillende vocabulary's naast elkaar plaatst en opmerkt dat partijen niet altijd even eensgezind waren in hun standpunten, kan hij toch een algemene verschuiving waarnemen. Hij signaleert namelijk twee globale omslagpunten in het denken over het minderhedenbeleid. De eerste omslag vond begin jaren tachtig plaats naar aanleiding van een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR 1979), waarna het 'achterstandsbeleid' werd ontwikkeld. De tweede omslag situeert Fermin begin jaren negentig. De aanleiding hiervoor was volgens hem de zogenaamde Bolkestein-discussie waarna activering, zelfredzaamheid en arbeidsparticipatie centrale uitgangspunten van het beleid werden (Fermin 1997). Wat in deze studie wordt verstaan onder vocabulary's vertoont overeenkomst met wat Rein en Schön (1993) 'frames' noemen.

Rein en Schön menen dat het definiëren van sociale problemen nooit een louter objectieve kwestie is maar plaatsvindt vanuit een normatief 'frame'. Hiermee doelen zij op de onderliggende structuren van waarneming, waardering en overtuiging die de

uitgangspunten vormen voor een bepaald interpretatiekader van waaruit wij de werkelijkheid waarnemen. Het bestaan van verschillende frames verklaart waarom mensen hetzelfde maatschappelijk vraagstuk op uiteenlopende wijzen kunnen zien (Schön en Rein 1994).

Voor wetenschappers die de gedachte aanhangen dat de werkelijkheid wordt geïnterpreteerd met behulp van meerdere ‘frames’, hoeft er niet per se sprake te zijn van één dominant interpretatiekader. In hun visie bestaat het integratiedebat uit brokstukken van verschillende ideologieën. In de inleiding werd echter reeds duidelijk dat het er in dit onderzoek om gaat *de* vermeende omslag in het politieke discours te beschrijven en te begrijpen. Het doel is dus om te reconstrueren hoe een bepaald discours in een bepaald veld opkomt en dominant wordt. Dit is de reden waarom in dit onderzoek de discoursanalytische benadering van Hajer gevolgd wordt.

In een dergelijke discoursanalyse gaat het er om de elementen te vinden in argumentatieve interacties tussen relevante actoren die essentieel zijn voor het verklaren van de opkomst van bepaalde discursieve constructies. Wanneer deze elementen zijn gevonden is het van belang te verklaren hoe zij hegemonie over het beleidsterrein hebben kunnen krijgen. Om te bepalen hoe het kan dat bepaalde argumenten in bepaalde contexten wel slagen en anderen niet, dient de structuur, de stijl en de historische context van een argument achterhaald te worden (Fischer 2003). Dus niet enkel de taaluitingen zelf moeten bestudeerd worden, maar ook de context waarin ze geuit worden. Volgens Hajer dient men zich zelfs bezig te houden met wat hij “institutioneel constructivisme” noemt. Dit behelst het analyseren van alle praktijken die beleidsveranderingen kunnen veroorzaken (geciteerd in Fischer 2003). Wat er ten grondslag zou kunnen liggen aan beleidsveranderingen wordt door hem niet gepreciseerd; alle mogelijkheden liggen nog open. Hieruit blijkt dat zijn theorie nog door concrete gevallen uit de praktijk empirisch ondersteund dient te worden. Met het uitvoeren van een discoursanalyse probeert hij zijn theorie van een empirisch fundament te voorzien.

Ik wil met deze studie tevens een bijdrage te leveren aan het algemene begrip omtrent omslagen in het beleid en het denken over beleidsterreinen. Ook wil ik de meerwaarde die de discoursanalyse de gangbare beleids sociologische methodologie te bieden heeft, benadrukken. Hiernaast beoog ik een bijdrage te leveren aan de sociologische discussie omtrent integratie. Het inzicht in een sociaal verschijnsel waar veel aandacht naar uit gaat maakt deze studie bovendien maatschappelijk relevant.

Ik maak geen gebruik van door de wetenschap geformuleerde theorieën en categorieën van integratie, maar reconstrueer het politieke discours, gebruik makend van het idioom van de actoren in het onderzochte discours. Dit komt de distantie ten goede waardoor eventuele subjectiviteit zoveel mogelijk vermeden kan worden.

Onder het politieke discours versta ik alle taaluitingen van politici in de Tweede Kamer en in het kabinet. Partijen die niet in de Kamer vertegenwoordigd zijn heb ik buiten beschouwing gelaten omdat hun bijdrage aan het discours over integratie vrijwel nihil is. De keuze voor het landelijke bestuursniveau is evident: niet alleen houden de lokale bestuursniveaus zich bezig met het uitwerken van kaders die door de Rijksoverheid worden bepaald, ook leveren ze slechts een marginale bijdrage aan het discours. Onder mijn definitie van politiek discours vallen parlementaire debatten, beleidsstukken, nota’s

en verkiezingsprogramma's, maar ook uitspraken die politici in de media doen. De discoursanalyse maakt gebruik van gangbare methoden van kwalitatief onderzoek zoals documentanalyse, interviews en (participerende) observatie. In deze studie wordt gebruik gemaakt van documentanalyse: een methode die in de discoursanalyse gebruikelijk is. In de volgende paragraaf komen de verschillende documenten die hiervoor zijn gebruikt aan bod.

2.3 Dataverzameling

Voor de beschrijving van het huidige discours, het discours tot 2003, en de context van het discours worden verschillende soorten documenten gebruikt. De schets die ik van de context geef is geheel gebaseerd op literatuuronderzoek. Ten behoeve van de beschrijving van het huidige discours zijn de volgende data verzameld en geanalyseerd:

- De parlementaire debatten die zijn gevoerd naar aanleiding van het verschijnen van het rapport van de commissie Blok. Deze debatten vonden plaats op 6 en 8 april, 31 augustus en 2 september van het jaar 2004. Ook in het spoeddebat van 17 maart 2004 over religieuze uitingen door ambtenaren werd over integratie van allochtonen gesproken, waardoor het onderwerp van analyse is.

- De integratienota's van verschillende politieke partijen. Naar aanleiding van het rapport van de commissie Blok hebben alle politieke partijen, met uitzondering van de SGP en de 'groep Lazrak' (de 'groep Wilders' bestond nog niet), een integratienota opgesteld. Deze nota's vormen een tweede belangrijke databron. Bij gebrek aan een bruikbare nota heb ik voor de analyse van de standpunten van de SGP gebruik gemaakt van haar laatste verkiezingsprogramma. Aangezien de 'groep Lazrak' bij mijn weten geen programma heeft opgesteld heb ik haar inbreng in het discours gereconstrueerd op basis van de bijdragen van de heer Lazrak in de genoemde debatten.

- De beleidsnota's die het kabinet met betrekking tot integratie heeft uitgebracht. De algemene beleidsnota, de nota integratiebeleid nieuwe stijl, de kabinetsreactie op het rapport van de commissie Blok, en de nota herziening inburgeringstelsel vormen een derde voorname databron. Deze nota's zijn met name gebruikt om te bepalen in hoeverre het discours geïnstitutionaliseerd is.

- Krantenartikelen waarin uitlatingen van politici over de integratie van allochtonen aan bod komen. De algemene constatering van politicologen is namelijk dat politieke meningsverschillen sinds de jaren negentig meer dan voorheen in de media worden uitgevochten (vgl. Fermin 1997). Politici verschijnen in praatprogramma's als Barend en Van Dorp en Nova, schrijven columns en worden geciteerd in kranten. Omdat een volledige studie naar de uitlatingen van politici over het onderwerp in alle media te veel tijd zou vergen, heb ik besloten mij te beperken tot de landelijke kwaliteitskranten. Deze bieden naar mijn mening een goede afspiegeling van het maatschappelijk debat (vgl. Veenhoven et al. 2003). Deze data worden overigens slechts gebruikt ter ondersteuning en ter illustratie van de overige gegevens.

Aan de hand van bovengenoemde databronnen wordt het huidige discours beschreven. De periode die ik reken tot het huidige discours begint bij het vallen van het eerste kabinet Balkenende aan het einde van 2002, en deze eindigt eind 2004. Ter vereenvoudiging heb ik het discours dat tot het einde van 2002 loopt, het discours tot 2003 genoemd. Een exacte datum van een omslag valt waarschijnlijk niet te noemen. Om de veranderingen in het discours te kunnen beschrijven is het, zoals gezegd, van belang om het discours in eerdere jaren in kaart te brengen. Aangezien een volledige analyse van het discours tot 2003 bijzonder tijdrovend zou zijn, wordt hiervoor voornamelijk gebruik gemaakt van bestaande bronnen. Er is de laatste jaren op dit gebied bijzonder veel werk verricht, waardoor een nieuwe analyse ook niet noodzakelijk is. Ik heb er voor gekozen de bestaande literatuur aan te vullen met een eigen analyse van de verkiezingsprogramma's. Hierdoor ben ik in staat om mijn eigen analysekader – dat ik in de volgende paragraaf uiteenzet – grotendeels op beide perioden toe te passen, wat het maken van een vergelijking tussen de twee perioden vergemakkelijkt. De verkiezingsprogramma's beslaan de periode 1946-2002. De verkiezingsprogramma's voor de verkiezingen van 2003 vallen onder het huidige discours. Zoals gezegd gaf het discours hier zelf aanleiding toe.

2.4 Analyse kader

Omdat de discoursanalytische theorie geen pasklare methodologie voorschrijft is het lastig om de concrete stappen te formuleren die ondernomen dienen te worden bij een dergelijke analyse. Om inzicht te geven in de wijze waarop men een discoursanalyse uit kan voeren schets ik op welke manier ik het genoemde materiaal bestudeer.

Het is van belang om te bedenken in welke analytische subcategorieën het discours uiteen valt. Ten behoeve van de analyse heb ik een grove onderverdeling gemaakt in onderwerpen waar afzonderlijk aandacht aan wordt besteed. Deze hangen nauw samen met het centrale onderwerp en roepen bovendien een aantal vragen op:

Het concept

Wat verstaat men onder integratie? Hoe wordt integratie door de verschillende partijen gedefinieerd? Hoe denkt men het te bereiken? Waarom is het volgens de actoren al dan niet van belang?

Problemen

Waarom wordt er gesproken over integratie van allochtonen? Welk probleem denkt men er mee op te lossen? Waarom zou iemand die al dan niet goed is geïntegreerd een probleem vormen? Ervaart men het huidige niveau van integratie als problematisch? Welke problemen hangen volgens de actoren samen met (een gebrek aan) integratie? Welke argumenten dragen zij hiervoor aan?

Allochtonen

Hoe worden allochtonen benoemd? Worden bepaalde groepen veel of juist weinig genoemd? Worden zij als homogene of als heterogene groep voorgesteld? Worden er karakteristieke eigenschappen aan bepaalde groepen toegedicht?

De Nederlandse samenleving

Welk beeld van de Nederlandse samenleving wordt er geschetst? Op welke waarden berust de Nederlandse samenleving volgens de actoren? Wie maken volgens hen deel uit van deze samenleving en wie niet? Wordt er een positief of een negatief beeld van de samenleving neergezet? Zien de actoren de samenleving als homogeen of als heterogeen?

Naast de logische onderverdeling van het concept integratie in deze vier categorieën, gaat mijn belangstelling uit naar de verschillende taalstrategieën waarvan de partijen zich bedienen. Zoals gezegd wordt politiek in een discoursanalytische benadering beschouwd als een arena van sociaal conflict, waarbij verschillende partijen hun interpretaties proberen over te brengen op anderen. Het politieke debat wordt gezien als een continue strijd waarin getracht wordt een bepaalde discourscoalitie dominant te maken. Het is interessant om te zien welke strategieën de partijen in deze strijd hanteren.

Taalstrategieën

Voor het analyseren van de verschillende taalstrategieën waarvan partijen zich bedienen maak ik hoofdzakelijk gebruik van de ideeën van taalwetenschapper Van Dijk, zoals beschreven in Van der Valk (2002). Bij het analyseren van de teksten is speciale aandacht uitgegaan naar zogenaamde semantische strategieën van partijen. Dit zijn strategieën van actoren om bepaalde betekenissen van uitspraken of gedragingen uit te dragen in het discours.

Tevens richt ik me op zogenaamde legitimatiestrategieën, waarmee getracht wordt het eigen standpunt te legitimeren dan wel dat van een ander onderuit te halen.

Tenslotte heeft een politiek discours vanwege zijn persuasieve karakter een argumentatieve structuur. Daarom dienen ook argumentatiestrategieën bestudeerd te worden.

Als onderdeel van deze semantische strategieën, legitimatiestrategieën en argumentatiestrategieën worden bepaalde 'stijlmiddelen' ingezet. Ten behoeve van dit onderzoek besteed ik aandacht aan een selectie stijlmiddelen die binnen de taalwetenschap worden onderscheiden. Deze selectie heb ik deels op basis van vergelijkbaar onderzoek naar migrantenproblematiek, (zie Fermin 1997; Prins 2004; Van der Valk 2002, 2001; Wansink 2004) en deels naar eigen inzicht gemaakt. Onderstaand overzicht is grotendeels gebaseerd op Van der Valk (2002, 2001).

Constructie van een 'wij' versus 'zij' beeld

Partijen kunnen een positief beeld van de eigen partij te creëren en een negatief beeld van tegenstanders. Met behulp van deze geconstrueerde polarisatie worden bepaalde sentimenten opgeroepen ten einde de eigen standpunten te legitimeren en die van tegenstanders onderuit te halen.

Dissimulatie

Dissimulatie bestaat uit het gebruik van vooronderstellingen, indirectheid, mystificatie, vaag taalgebruik, en ontwijking – voor het geval het niet wenselijk is om iets direct te zeggen. In geval van dissimulatie wordt de ontvanger van de uitspraken verondersteld de boodschap zelf af te kunnen maken op basis van gedeelde kennis.

'Disclaimers'

Wanneer een bepaalde uitspraak in de vorm van een ontkenning wordt gegoten is er sprake van een 'disclaimer'. Zo zegt men niet direct wat men bedoelt, zodat men er niet op aangevallen kan worden, terwijl de boodschap meestal wel begrepen wordt. De CD maakte bijvoorbeeld veel gebruik van 'disclaimers'. Op deze manier konden zij een negatief beeld schetsen van allochtonen zonder van racisme beschuldigd te worden (Van der Valk 2002).

Topoi

Een topos, ofwel een gemeenplaats, is een vorm van volkswijsheid, van een stereotiep argument. Er is bijvoorbeeld sprake van een veelvuldig gebruikt topos wanneer men zegt dat immigranten alleen maar naar Nederland komen om te profiteren. Een andere veel gehoorde topos is de topos van cultuur, waarin gezegd wordt dat de cultuur en de waarden van immigranten anders zijn. Het impliciete gevolg hiervan is dat immigranten hierdoor moeilijk kunnen integreren en dat de Nederlandse cultuur bovendien superieur is.

'Counterfactuals'

Dit type argumenten zijn niet op feiten gebaseerd maar op denkbeeldige situaties. Ze worden vaak gegoten in de vorm 'als..., dan...'. Ze worden meestal gebruikt om een dreiging te schetsen teneinde anderen te overtuigen van de noodzaak tot handelen.

Drogredenen ('fallacies')

Drogredenen dienen te worden opgevat als overtredingen van de argumentatieve regels in een discussie. Zij betreffen dus voornamelijk de structuur van argumentaties. Overtredingen van de regels van het argumentatieproces, 'process fallacies', dienen vooral ter delegitimering van argumenten van tegenstanders. Procesregels schrijven gedragsregels voor participanten in een discussie voor. Zo dient men volgens de regels een aanval op andermans standpunt alleen te verdedigen met argumenten die samenhangen met dat standpunt. Daarnaast kan men ongeldige argumenten aandragen. In dat geval is er sprake van een 'product fallacy'. Deze worden vooral gebruikt als instrument binnen een semantische strategie met als doel een negatief beeld van de tegenstander te schetsen. Zij betreffen het product, de argumenten zoals zij worden geproduceerd in een proces van argumentatie.

Retoriek

Tot slot kan men ter ondersteuning van semantische en argumentatieve strategieën gebruik maken van retoriek. Voorbeelden hiervan zijn het gebruik van metaforen, ironie, hyperbolen, eufemismen en de retorische vraag.

2.5 Opbouw

In het voorgaande heb ik uitgelegd welke methode en technieken ik gebruik in dit onderzoek. Ik zet nu kort uiteen hoe deze studie is opgebouwd.

De analyses van het discours worden in chronologische volgorde gepresenteerd: in het volgende hoofdstuk wordt de analyse van het discours tot 2003 beschreven, waarna ik in hoofdstuk vier overga op de analyse van het huidige discours. Vervolgens presenteer ik in hoofdstuk vijf een vergelijking tussen het discours tot 2003 en het huidige discours, om een eventuele omslag vast te kunnen stellen en te kunnen omschrijven. Om een eventuele omslag van het discours te kunnen begrijpen is het belangrijk om over kennis van de context waarin het discours zich heeft ontwikkeld te beschikken. Daarom beschrijf ik in het eerste deel van het zesde hoofdstuk de achtergronden van het discours. Daarna wordt een eventuele omslag van het discours in zijn context geplaatst, ten einde hem zo te begrijpen. In het concluderende hoofdstuk beschouw ik mijn bevindingen in het licht van de probleemstelling van dit onderzoek.

Hoofdstuk 3

Het discours tot 2003

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het discours dat tot 2003 de discursieve ruimte domineerde besproken, aan de hand van het in paragraaf 2.4 gepresenteerde analysekader.

Volgens Van der Valk (2002) wordt er in Nederlandse debatten over het algemeen weinig gebruikt gemaakt van retorische stijlmiddelen omdat ze vaak vrij technisch zijn. De debatten zijn volgens haar vaker “gericht op de uitleg van doelen en intenties en op eventuele onvoorziene gevolgen van beslissingen dan op polarisatie. Het debat is vooral gericht op consensus, iets typisch Nederlands, in plaats van op het aanstippen van de verschillen tussen de standpunten van partijen.” (p. 84) Partijen zijn over het algemeen erg gelukkig met deze situatie, hetgeen bijvoorbeeld blijkt uit het volgende citaat:

“(…) de maatschappelijke consensus over dit onderwerp is van wezenlijk belang. In landen als de VS, waar de zogenaamde ‘affirmative action’ sinds jaren wordt toegepast, is de polarisatie op dit terrein volop aanwezig. Gelukkig hebben wij in Nederland een klimaat van wederzijds begrip.” (Apostolou, geciteerd in Van der Valk 2002, p. 82)

Fermin (1997) signaleert twee globale omslagpunten in het integratiediscours tot 1995. De eerste omslag vond begin jaren tachtig plaats naar aanleiding van een rapport van de WRR (1979), waarna het ‘achterstandsbeleid’ werd ontwikkeld. De tweede omslag situeert Fermin begin jaren negentig, waarna er meer nadruk werd gelegd op eigen verantwoordelijkheid. De term ‘emancipatie’ werd in de jaren negentig vervangen door de term ‘integratie’ in het politieke discours. Dit zou volgens Fermin (1997) wijzen op “een verminderde belangstelling voor de beleving van de eigen identiteit en een toenemend accent op individuele inpassing van allochtonen.” (p. 226).

Volgens de WRR (1989) was het discours over allochtonen in de Nederlandse beleidskringen doorgaans vriendelijker en toleranter dan elders in West-Europa. De officieel vastgestelde beleidsdoelstellingen waren dit eveneens, terwijl serieus is geprobeerd het beleid wetenschappelijk te onderbouwen (WRR 1989, p. 18).

3.2 Het concept

De eerste keer dat het woord integratie met betrekking tot migranten in een verkiezingsprogramma verscheen, was in verband met het emigratievraagstuk. Een van de standpunten van de KVP was indertijd de “bevordering van spoedige integratie der emigranten in het ontvangende land met behoud van de geestelijke en culturele banden met het oude vaderland.” (KVP 1956, p. 11) Het eerste beleidsstuk dat betrekking had op arbeidsmigranten is de nota Buitenlandse werknemers uit 1970. In de nota werd voor het eerst de tegenwoordig zo beladen zinsnede ‘behoud van eigen identiteit’ gebruikt:

Ten aanzien van de buitenlandse werknemers, die doorgaans slechts korte tijd in ons land zullen verblijven, zal het accent zelfs voornamelijk op het behoud van eigen identiteit worden gelegd. Heraanpassingsmoeilijkheden bij terugkeer naar eigen land zullen dan zo gering mogelijk zijn (1970, p. 10, geciteerd in Verwey-Jonker instituut 2003, p. 22).

Kort na het verschijnen van deze nota werd de slogan “integratie met behoud van eigen identiteit” bedacht. In de beleidsstukken werd de term integratie echter nergens inhoudelijk omschreven, hoewel hij vaak werd gebruikt (Penninx 1979, p. 150). Penninx geeft aan dat integratie als synoniem voor ‘inpassing’ werd gebruikt en veelal tegenover segregatie werd gesteld. Volgens hem komt de inhoud van het begrip zoals het indertijd werd gebruikt ongeveer hier op neer:

Een normaal mee functioneren van alle betrokken individuen, in essentiële maatschappelijke rollen, mag men onafhankelijk van het eventuele toebehoren tot een groep met eigen culturele identiteit, als theoretisch eindpunt van het integratieproces beschouwen (Penninx 1979, p. 150).

Na de komst van rijksgenoten uit de Nederlandse Antillen en Suriname, werd het woord integratie voor het eerst in een verkiezingsprogramma gebruikt met betrekking tot immigranten, in plaats van emigranten.

(...) voor [rijksgenoten] die overwegen zich voor min of meer lange tijd - anders dan de studerende - in Nederland te vestigen. Voor hen die de stap nemen, dient door CRM een doeltreffend beleid te worden gevoerd, gericht op snelle integratie in de Nederlandse samenleving. (VVD 1971, p.17)

Wat men precies onder integratie verstond werd ook in verkiezingsprogramma's niet gespecificeerd.

In de jaren tachtig werd er niet gesproken van een integratiebeleid maar van een minderhedenbeleid. Ook werd het motto ‘integratie met behoud van eigen identiteit’ niet in de beleidsstukken opgenomen (zie ook Verwey-Jonker instituut 2003, p.34). Het concept integratie werd echter wel degelijk door politici gebezigd. Ook werd het woord ‘integratie’ gebruikt en dus van een sociale betekenis voorzien. Overigens werd er niet alleen gesproken over de integratie van allochtonen, maar ook over de integratie van ouderen, jongeren of werklozen.

Het CDA en een deel van de klein linkse partijen koesterden aversie tegen de term ‘integratie’; dit begrip zou “culturele aanpassing en gedwongen inpassing in algemene voorzieningen” behelzen (Fermin 1997, p. 180). Zij kozen voor een groepsgewijs emancipatieproces met behoud van eigen identiteit. Zo schreef het CDA in haar verkiezingsprogramma van 1982: “Wezenlijk is dat de culturele minderheden in staat worden gesteld hun eigen identiteit te beleven” (CDA 1982, p. 80). Volgens het CDA zou emancipatie uiteindelijk wel tot integratie leiden maar het werd niet wenselijk geacht om dit af te dwingen (Fermin 1997, p. 181).

De fracties van VVD, PvdA en D66 gebruikten de term integratie wel, hoewel de PvdA liever sprak over een ‘emancipatoir integratieproces’ (Idem, p.182). Met het gebruik van het begrip integratie doelden zij volgens Fermin op “inpassing in algemene instituties en voorzieningen en op sociaal-economische positieverbetering als voorwaarden voor identiteitsbeleving.” (1997, p. 182).

In de jaren tachtig waren er dus twee dominante visies op integratie. In feite zagen de twee kampen de relatie tussen identiteitsbeleving en maatschappelijke integratie precies omgekeerd. Het emancipatiemodel was gedurende de jaren tachtig dominant, doordat het CDA de grootste coalitiepartij was gedurende twee regeringstermijnen, en zodoende de meeste invloed kon uitoefenen op het beleid.

Er was bij het emancipatiemodel noch het integratiemodel sprake van culturele aanpassing. Er was evenmin sprake van cultuurrelativisme. Er werden wel degelijk grenzen gesteld aan het beleven van cultuur. In dit verband werd gewezen op de grenzen die door de Nederlandse rechtsorde worden gevormd.

Soms botsen culturele opvattingen met onze grondrechten. Ons past dan begrip en respect. (...)Uiteindelijk moeten de grondrechten van onze maatschappij echter altijd zwaarder wegen. (PPR 1986, p. 23)

...de overheid [dient] een beleid te voeren dat ruimte biedt aan behoud en ontwikkeling van de eigen cultuur en identiteitsbeleving van de verschillende groeperingen, een en ander binnen de normen en mogelijkheden van de Nederlandse samenleving. (VVD 1981, p. 23)

Ook in de beleidsdocumenten kwam dit standpunt naar voren. Enerzijds moest de Nederlandse samenleving:

ruimte bieden aan minderheden om zich te ontplooien. Anderzijds (...) mag van minderheden worden verwacht dat zij zich instellen op het deelnemen aan de Nederlandse samenleving en dat zij zich inspannen om zich de sociale vaardigheden eigen te maken – inclusief een voldoende beheersing van de Nederlandse taal – die daarvoor noodzakelijk zijn. Het spreekt daarbij vanzelf dat ook mensen uit minderheidsgroepen de fundamentele waarden en normen van de Nederlandse rechtsorde zullen moeten eerbiedigen. Verlangens van leden van minderheidsgroepen die daar tegenin gaan, kunnen dan ook niet worden ingewilligd. (Minderhedennota 1983, p. 11)

Vanaf de jaren negentig brak de periode aan waarin drie paarse kabinetten zouden regeren, waarmee het integratiemodel dominant werd. In plaats van de groep waartoe iemand behoorde kwam nu het individu centraal te staan.

Nederland is veelkleurig en divers. Integratie dient altijd uit te gaan van het unieke van iedere persoon. De persoonlijke omstandigheden en niet de groep waartoe men behoort dienen hierbij het uitgangspunt te zijn. (VVD 2002, p. 12)

Het integratiebeleid werd versmald tot sociaal-economische integratie, met nadruk op de arbeidsmarkt, het onderwijs en politieke participatie.

Het stimuleren van de integratie als onderdeel van het minderhedenbeleid verdient dan ook absolute prioriteit. Het gaat daarbij ondermeer om werkgelegenheidsbeleid, scholing en taalbeheersing. (VVD 1994, p. 25)

Om de integratie verder te bevorderen is het van belang dat vreemdelingen politiek participeren door uitoefening van het kiesrecht op zowel lokaal, provinciaal als landelijk niveau. De achterstand van allochtonen op de arbeidsmarkt dient te

worden ingelopen door extra scholingsbeleid en het bestrijden van elke feitelijk optredende discriminatie. (PvdA 1994, p. 49)

Zelfstandig kunnen deelnemen aan de maatschappij, werk en het leren van de taal blijven uitgangspunten van het integratiebeleid. (D66 2002, p. 3)

Wanneer men integratie definieerde was dit echter veelal een culturele definitie, die verwees naar het streven een multiculturele samenleving te vormen. Hoewel het *integratiebeleid* zich louter op het maatschappelijk vlak richtte maakten culturele aspecten wel deel uit van het integratiediscours. Er was dus sprake van een verschil tussen wat men onder integratie verstond en wat men van de overheid inzake integratie verwachtte.

Integratie betekent geven en nemen. Niet alleen de nieuwkomers moeten zich aanpassen, ook de Nederlandse samenleving en cultuur zullen door hun komst veranderingen ondergaan. (D66 1994, p. 65)

Van het autochtone deel van de samenleving mag worden verwacht dat het zich in andere normen en waarden verdiept en deze respecteert. Daar staat tegenover dat leden van minderheidsgroepen eenzelfde belangstelling en respect zullen moeten tonen voor de normen en waarden van de verschillende categorieën autochtonen en personen uit andere minderheidsgroepen. Deze acceptatie over en weer leidt tot een voortdurende wisselwerking tussen verschillende normen, wat tot een wederzijdse verrijking kan leiden. (Ministerie van Binnenlandse Zaken 1994, p.20)

Integratie is een tweezijdig – maar geen symmetrisch – proces. Het vraagt inspanning van zowel allochtonen als autochtonen, waarbij wederzijds sprake is van ruimte voor culturele verschillen, binnen de kaders van de Nederlandse wetten. (Groen Links 2002, p. 38)

Integratie werd in de jaren negentig gezien als een tweezijdig dynamisch proces. Wat betreft culturele kwesties benadrukte vooral het CDA dat het van belang was voor allochtonen om hun eigen identiteit te beleven. Hoewel het CDA de grote lijnen van het dominante discours ondersteunde vormde de partij met dit standpunt het buitenbeentje van de discourscoalitie. Volgens veel andere partijen diende de overheid zich namelijk enkel met maatschappelijke integratie bezig te houden. Deze partijen waren van mening dat het behoud van eigen identiteit overgelaten diende te worden aan het initiatief van de betrokkenen zelf. Daar moest men dan wel subsidie voor kunnen krijgen (zie ook Prins 2004, p. 14). De culturele inhoud van het begrip integratie was voor hen dus geen zaak van de overheid maar van particulier initiatief. Dit particuliere initiatief diende wel binnen de grenzen van de Nederlandse wet te vallen. In de jaren negentig was er, evenmin als in de jaren tachtig, sprake van cultuurrelativisme.

Voor de beleving van de religieuze of levensbeschouwelijke identiteit van minderheden moet binnen de grenzen van de rechtsorde ruimte blijven. (CDA 1998, p. 22)

Migranten hebben binnen de Nederlandse democratie en rechtsorde recht op het beleven van hun eigen cultuur. Dit vindt echter zijn begrenzing waar sprake is van strijdigheid met de Nederlandse wetten. (VVD 1998, p. 23)

Er werd gesproken over het opleggen van meer verplichtingen aan allochtonen. Vooral voor nieuwkomers werd dit van belang geacht. Veel van deze standpunten werden ook uitgewerkt in beleid.

De VVD vindt dat er, naast een recht op hulp bij integratie, een plicht bestaat tot het volgen van onderwijs om de kans op het verkrijgen van een eigen, gerespecteerde plaats in de samenleving te vergroten. De VVD is een voorstander van de invoering van een inburgeringscontract. Het betreft hier een verplichte overeenkomst tussen overheid en nieuwkomer, waarin een aantal verplichtingen aangaande onderwijs, scholing, arbeidsmarkt en huisvesting is opgenomen. (VVD 1994, p. 25)

Met betrekking tot de zogenaamde 'oudkomers' werden door enkele partijen voorstellen gedaan om ook hen meer verplichtingen op te leggen. Daarnaast werd een aantal repressieve maatregelen voorgesteld met het oog op naleving van deze verplichtingen.

De verplichting tot het leren van de Nederlandse taal, als onderdeel van de inburgeringscontracten, geldt niet alleen voor nieuwkomers, maar ook voor degenen die reeds langer in Nederland verblijven voor zover kennis van het Nederlands onontbeerlijk is voor het verwerven van een positie op de arbeidsmarkt. (VVD 1998, p. 23)

Beheersing van de Nederlandse taal, scholing en zomogelijk [sic] arbeidsparticipatie zijn voorwaarden voor een volwaardige deelname aan de samenleving. Onderwijsinstellingen dienen hierop in te spelen, onder meer door een actief wervingsbeleid. Daar tegenover staat dat wie zich niet wil laten scholen dan wel bijscholen of Nederlands wil leren, op het niveau van de uitkering dient te worden gekort. (CDA 1994, p. 46)

Men sprak primair van verplichtingen op het maatschappelijk vlak. Aan taalbeheersing werd bovendien veel aandacht besteed. Men sprak echter niet van inburgeringscursussen waarin de Nederlandse cultuur centraal zou moeten staan. Dit is consistent met de gedachte dat de overheid zich dient te richten op het bestrijden van achterstanden. Het begrip integratie heeft in de jaren negentig een andere betekenis gekregen. Integratie werd een geïndividualiseerd concept. Voor die tijd werd er gesproken over de emancipatie van groepen minderheden. Pas in de jaren negentig werd het beleid überhaupt integratiebeleid genoemd, en het integratiemodel dominant. Integratie werd gedefinieerd als een proces dat van twee kanten moet komen. Van autochtone en van allochtone zijde werd een gelijke inbreng verwacht. Hoewel het beleid werd versmald tot sociaal-economische integratie, maakten culturele kwesties wel deel uit van de definitie die men aan het begrip integratie gaf. Culturele kwesties werden vooral besproken in termen van tolerantie ten opzichte van andere culturen.

3.3 Problemen

Vanaf de jaren zeventig werden in verkiezingsprogramma's oplossingen aangedragen voor problemen die samenhangen met integratie- en immigratiekwesties:

De rechtsbescherming der gastarbeiders dient nader te worden gezien en waar nodig verbeterd. (CHU 1971, p. 14)

Wanneer Nederlandse bedrijven (...) buitenlandse werknemers hebben, dan hebben deze werknemers en hun gezinsleden recht op kwalitatief dezelfde levensomstandigheden als Nederlandse werknemers. (PPR 1971, p. 3)

In de jaren tachtig werden problemen gerelateerd aan het integratievraagstuk vooral op het sociaal-economisch vlak gesitueerd (zie ook Verwey-Jonker instituut 2003). Volgens Fermin (1997) vormden de jaren tachtig dan ook een periode van achterstandsbeleid. Bijna alle partijen refereren in hun verkiezingsprogramma's aan problemen met sociaaleconomische achterstanden.

Bij het beleid jegens etnische en culturele minderheden moet geconcentreerde aandacht uitgaan naar die gebieden waarin zij samenleven met autochtone achterstandsgroepen. De zich daar opstapelende problemen van huisvesting, onderwijs en welzijn moeten geïntegreerd worden aangepakt met daartoe voldoende financiële middelen. (PvdA 1986, p. 11)

Wat betreft culturele aspecten werd er door partijen gesproken van (culturele) spanningen of van identiteitsproblemen, maar niet van culturele problemen op zich.

Erkend moet echter ook worden dat door de komst van vele migranten structurele problemen (zijn) ontstaan. (...) Evenmin mag worden voorbijgegaan aan de spanningen die zijn ontstaan binnen de samenleving. Maar met dit alles hebben wij te maken als een probleem van de Nederlandse samenleving in zijn totaliteit en niet als 'vreemdelingenprobleem'. (D66 1982, p. 17)

Het aantal culturele en etnische minderheden in ons land wordt geleidelijk aan groter. De tweede generatie daarvan krijgt te kampen met sterke identiteitsproblemen en zal het gevoel krijgen te worden gemangeld tussen twee cultuurpatronen. Dat leidt tot grote spanningen in de maatschappij. (VVD 1981, p. 23)

Volgens de klein linkse partijen (CPN, PSP, PPR) vormden racisme en onderdrukking het voornaamste probleem (Fermin 1997, p. 181). Hoewel de genoemde problemen over het algemeen van sociaal-economische aard waren, ging men dus niet geheel voorbij aan problemen die met cultuur te maken hadden. Culturele verschillen zelf werden echter niet geproblematiseerd. Problemen met betrekking tot cultuur voor allochtonen werden gesignaleerd in de vorm van identiteitsproblemen. Aan autochtone zijde werden culturele problemen gevormd door discriminatie, in de zin van gebrek aan tolerantie jegens andere culturen.

Ook in de jaren negentig lag de nadruk op het sociaal-economische gebied. Van belang is op te merken dat de relatie tussen problemen en allochtonen niet direct werd gelegd. Problemen waar allochtonen mee kampen werden aan de achterstandpositie gerelateerd, en niet aan etniciteit.

De inactiviteit aan de onderkant van de arbeidsmarkt is nog altijd zorgwekkend. Met name laaggeschoolden en migranten zijn hiervan de dupe. Dit is

onaanvaardbaar omdat het kan leiden tot maatschappelijke desintegratie. (VVD 1998, p. 2)

Opvallend is dat de VVD in bovenstaand citaat om begrip vraagt voor de kwetsbare situatie waarin allochtonen soms verkeren. De meeste partijen schetsten allochtonen als verkerend in een dergelijke meelijwekkende positie.

De PvdA onderkent dat de werkloosheid onder etnische minderheden verhoudingsgewijs het grootst is. Voor velen van hen is de toegang tot de arbeidsmarkt zonder hulp of extra steun een niet te nemen drempel. Gebrekkige kennis van de Nederlandse taal en een lage opleiding verklaren maar voor een deel de achterstand. Vooroordelen en discriminatie spelen ook een rol. Behalve drempels bij de toegang tot de arbeidsmarkt hebben etnische minderheden ook te maken met een verhoogde uitval en minder kansen op doorstroming naar hogere functies. (PvdA 1998, ongenummerd)

Er werd gerefereerd aan culturele oorzaken voor het ontstaan van spanningen in de samenleving of identiteitsproblemen. Deze oorzaken werden dan voornamelijk aan autochtone zijde, in de vorm van discriminatie, gesitueerd.

Onze veranderende bevolkingssamenstelling vergroot de verscheidenheid in de samenleving. Positief staan tegenover de culturele rijkdom van de multi-etnische samenleving, hoeft niet te betekenen dat men blind is voor de spanningen waar de veranderingen mee gepaard gaan. Angst voor het onbekende en onbehagen over de eigen situatie zoeken een uitlaatklep in discriminatie. (GroenLinks 1994, ongenummerd)

Naar aanleiding van de publicatie van het artikel van Paul Scheffer getiteld “Het multiculturele drama” in 2000, vond een debat met fractievoorzitters in de Tweede Kamer plaats. In de discussie kwamen sociaal-culturele oorzaken van achterstand aan de orde, maar de nadruk werd gelegd op de bestrijding van achterstanden (Commissie Blok 2004). Volgens het Verwey-Jonker instituut (2003) relativeerde Melkert – destijds fractievoorzitter van de PvdA – de voorstelling van Paul Scheffer. Hij meende dat er onzekerheid bestond over de richting van het beleid, maar er werd ook “iedere dag meer bereikt dan de vorige.” (Melkert (PvdA) 2000, TK nr. 70, p. 4701) Ook Dijkstal – toenmalig fractievoorzitter van de VVD – was van mening dat hetgeen tot dan toe was bereikt, positief beoordeeld moest worden. Wel meende hij dat er een gebrek was aan concreet geformuleerde doelstellingen en concrete resultaten (Commissie Blok 2004). Verder “hield hij zich verre van een verklaring voor het nog niet (volledig) slagen van het beleid in culturele termen.” (Commissie Blok 2004, p. 53)

Volgens het Verwey-Jonker instituut (2003) legde alleen het CDA een oorzakelijk verband tussen sociaal-economische problemen en cultuur van allochtonen. De andere partijen streefden vooral praktische maatregelen ter bestrijding van achterstanden na. Het CDA begon zich dus los te maken van het dominante discours waar haar inbreng tot voorkort deel van uitmaakte.

In het volgende hoofdstuk zal blijken dat er in het huidige discours veel aandacht uitgaat naar problemen rondom de islam. In de jaren negentig werd in verkiezingsprogramma's slechts drie maal naar de islam verwezen. Twee keer werd dit door de SGP gedaan, een partij waarvan de opvattingen niet tot het dominante discours tot 2003 gerekend kunnen

worden. De derde uitspraak was van D66 waarvan de inbreng wel tot het dominante discours behoorde:

Voorlichting over de diversiteit binnen de islam is nodig, om simplistische vijandbeelden te voorkomen. (D66 1998, p. 43).

Ook in 2002 werd er door partijen die deel uit maken van het dominante discours niet gesproken over de islam in verband met de integratie van allochtonen in verkiezingsprogramma's. Wel werd dit toen gedaan door de LPF, Leefbaar Nederland en de klein christelijke partijen.

In het dominante discours tot 2003 werden problemen die met de integratie van allochtonen te maken hadden vooral gesitueerd op het sociaaleconomische vlak, in de zin van achterstanden. Over het algemeen was men van mening dat het gevoerde integratiebeleid positief beoordeeld moest worden. Culturele spanningen werden gezien als een gebrek aan tolerantie, vooral aan autochtone zijde. Na het verschijnen van het artikel van Paul Scheffer begon het CDA zich te distantiëren van het dominante discours door de cultuur van allochtonen te problematiseren.

3.4 Allochtonen

Vóór de jaren tachtig werd er vooral gesproken over 'gastarbeiders' of 'buitenlandse werknemers'. Daarna werden deze woorden beleidsmatig vervangen door de meeromvattende term (etnische of culturele) minderheden. Onder minderheden werden "Molukkers, ingezetenen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst, buitenlandse werknemers en hun gezinsleden afkomstig uit de wervingslanden, zigeuners en vluchtelingen" verstaan (Minderhedennota 1983, p. 175). In de debatten en verkiezingsprogramma's werden echter tal van benamingen gebruikt. 'Buitenlanders' was in deze tijd een veel gebruikte term.² Ook het woord 'vreemdelingen' kwam vaak voor.³

Woorden als buitenlanders en vreemdelingen hebben een exclusief, uitsluitend karakter. De woorden impliceren dat allochtonen 'van buiten' komen of 'vreemd' zijn aan de Nederlandse samenleving waardoor zij er geen deel van uit zouden maken. Van 'buitenlanders' werd niet meer gesproken in de jaren negentig. In het begin van de jaren negentig kwam het woord nog sporadisch voor maar later werd het in het geheel niet meer gebruikt. Wel bleef Janmaat – voorzitter van de CD – de term gebruiken. Er werd in deze periode het meest gesproken van minderheden⁴ of (im)migranten⁵. Ook allochtonen⁶ bleek een veelvuldig gebruikte term. Opvallend is dat alleen deze algemene termen werden gebruikt en men nauwelijks probeerde de verschillende groepen te duiden. Dit terwijl allochtonen als heterogene groep werden omschreven.

Het begrippenpaar allochtoon en autochtoon impliceert een tegenstelling. Het is moeilijk om groepen te definiëren zonder in termen van een dergelijke tweedeling te spreken. Om ongewenste stigmatisering te voorkomen is het zaak die benaming te kiezen die de minst negatieve connotatie heeft. De partijen hebben zich hier de laatste jaren mee bezig gehouden. Zo trof ik in latere jaren gevallen aan waarin er werd gesproken van 'nieuwe Nederlanders' (PvdA 2002), of 'nieuwe medelanders' (ChristenUnie 2002)

3.5 De Nederlandse samenleving

Vanaf de jaren tachtig werd de Nederlandse samenleving gezien als multiculturele samenleving. Alleen de CP en de kleine confessionele partijen waren een andere mening toegedaan. Culturele verschillen vormden in het dominante discours bovendien een ‘verrijking’ voor de Nederlandse samenleving.

Binnen onze samenleving bevinden zich grote groepen mensen van niet-Nederlandse afkomst. Tussen, maar ook binnen die groepen bestaan grote verschillen. Die verschillen daargelaten is er voor hen één zwaarwegend punt van overeenkomst: zij moeten leven in de Nederlandse samenleving en maken daarvan deel uit. Wij richten ons beleidsvoornemen op de opvatting dat iedere ingezetene een volwaardig lid is van die samenleving. Kunstmatige verdeeldheid naar herkomst wijzen wij af. Culturele verschillen zijn een waardevolle verrijking. (D66 1982, p. 17)

Sinds mensenheugenis heeft de Nederlandse samenleving nieuwkomers opgenomen. De laatste decennia heeft de instroom in grote mate plaatsgevonden en is deze ook zeer zichtbaar geworden. Nederland is, net als andere westerse landen, een kleurrijke samenleving geworden. Veel nieuwe Nederlanders zijn ingeburgerd en verrijken onze maatschappij met hun werk en hun eigen cultuur. (PvdA 2002, p. 14)

Nederland is al sinds de jaren zestig een immigratieland. De bevolkingssamenstelling van vooral de steden is ingrijpend veranderd en opterreinen als religie, vrijetijdsbesteding en muziek is de variatie in de maatschappij enorm toegenomen. Nederland is diverser geworden en dat is waardevol. (GroenLinks 2002, p. 37)

Beleid moet rekening houden met (...) veelvormigheid. Zo ontstaat een mozaïek van groeperingen met eigen tradities, instituties en levensstijlen, die actief deelnemen aan de samenleving. Aldus wordt de Nederlandse cultuur verrijkt. (CDA 1998, p. 22)

Ook in de jaren negentig en in het begin van het nieuwe millennium werd Nederland omschreven als een dynamische multiculturele samenleving. Men hanteerde geen essentialistisch cultuurbegrip (vgl. Snel 2003): de Nederlandse cultuur was door het contact met de andere culturen steeds aan verandering onderhevig. De samenleving was heterogeen van samenstelling in deze visie. De samenleving werd dus niet gezien als homogene entiteit. De multiculturele samenleving vormde bovendien een doel op zich (vgl. Fermin 1997).

Het vervagen van de grenzen en de migratie hebben van Nederland een land met een palet aan culturen gemaakt, maar in het openbare leven is nog te weinig te merken van die culturele kleurklanken. En dat is een gemis. We moeten de meerwaarde van onze cultureel diverse samenleving stimuleren. Dat betekent dat naast ruimte voor eigen cultuuruitingen voor verschillende groepen meer raakvlakken en samenspel moeten ontstaan tussen culturen. De invloed van andere culturen als inspiratiebron kan dienen voor nieuwe culturele uitingen. (D66 1998, p. 41)

Voor GroenLinks is cultuur steeds een ontwikkelingsproces en geen statisch gegeven. De essentie van een multiculturele en pluriforme samenleving wordt gevormd door interactie tussen culturen. Daarmee worden strijdige elementen binnen en tussen de culturen blootgelegd, wat leidt tot het telkens opnieuw vaststellen van de regels van het onderlinge verkeer. Deze regels vormen het hart van onze gemeenschap. (Groen Links 1998, ongenummerd)

Ook de inburgeringscursus werd genoemd. De inhoud van dergelijke cursussen zou vooral gevormd moeten worden door kennis van de Nederlandse taal en de Nederlandse grondwet.

In een klimaat van tolerantie, wederzijds respect en bereidheid tot dialoog is gelijk burgerschap wat Nederlanders verbindt. Beheersing van de Nederlandse taal en geschiktheid voor de arbeidsmarkt zijn hierbij verplichte basisvaardigheden. Inburgeringscontracten zijn noodzakelijk voor alle nieuwkomers. Ook na de eerste inburgeringscursus is voortgezet onderwijs in de Nederlandse taal noodzakelijk. (CDA 1998, p. 22)

De inburgeringsprogramma's voor nieuwkomers zijn een goede voorbereiding op deelname aan de Nederlandse samenleving. Onderwerpen als de democratische rechtsorde, de grondrechten en de gelijkwaardigheid van man en vrouw dienen verplicht onderdeel van de programma's uit te maken. (D66 1998, p. 42)

De samenleving zelf werd dus beschouwd als bestaande uit verschillende culturen met als bindend element wederzijdse tolerantie en de grondwet.

Na het verschijnen van het artikel van Paul Scheffer in 2000 begon het CDA de Nederlandse samenleving anders te waarderen. De andere partijen bleven bij hun oude standpunten. In het debat in de Tweede kamer dat op het artikel volgde opperde De Hoop Scheffer – destijds fractievoorzitter van het CDA – dat de Nederlandse waarden en normen vooral centraal moesten staan in de samenleving.

Ik denk dat er te lang een te grote mate van vrijblijvendheid in dit debat heeft geheerst. Tegenover het recht op verblijf staat immers de plicht zich te richten naar de Nederlandse waarden en normen. Dat is geen afzweren of moeten afzweren van de eigen identiteit. Neen, het hebben van de ambitie om in te burgeren, betekent het zich eigen maken van de taak, de historie, de rechtsregels en de rechten en plichten van onze samenleving. Die zaken kunnen ook omschreven worden als het gemeenschappelijke en gedeelde patroon van waarden. (De Hoop Scheffer (CDA) 2000, TK nr. 70, p. 4712)

De Hoop Scheffer probeerde zich aan de geldende regels van het dominante discours te houden door te zeggen dat zijn bewering “geen afzweren (...) van de eigen identiteit” betekende. Hij opende geen aanval op het dominante discours. Kort na het verschijnen van het artikel met Fortuyn in de Volkskrant van 9 februari 2002, waarna hij Leefbaar Nederland hem niet meer als lijstrekker wilde, verklaarde Balkenende echter dat hij de multiculturele samenleving “niet iets om naar te streven” vond (geciteerd in Wansink 2004, p. 130). Hij betoogde bovendien dat “integratie van allochtonen alleen mogelijk was als nieuwkomers niet alleen de uitgangspunten van de Nederlandse rechtsstaat zouden aanvaarden, maar zich bovendien zouden aanpassen aan de Nederlandse cultuur.” (Wansink 2004, p. 129-130)

Net als in de paragraaf over problemen werd beschreven constateer ik hier dat het CDA zich, na het verschijnen van het artikel van Paul Scheffer, losmaakte van het dominante discours. De partij stapte over naar een essentialistisch cultuurbegrip en nam afstand van de multiculturele samenleving. De discourscoalitie die rond het dominante discours gegroepeerd was werd hierdoor kleiner, en de dominantie van het discours minder sterk.

3.6 Taalstrategieën

In het bovenstaande werd een schets gegeven van de inhoud van het dominante discours over integratie tot 2003. De toon van het discours is over het algemeen vrij formeel en wetenschappelijk. De wetenschap, met name de WRR, heeft ook bijzonder veel invloed gehad op het discours (Scheepers et al 2003), mede doordat men probeerde het beleid wetenschappelijk te onderbouwen (WRR 1989).

Dat dit discours haar dominantie in deze periode heeft weten te behouden, is mede te danken aan de strategie die door de partijen werd gehanteerd om de tegenstanders uit te schakelen. Afwijkende meningen werden in deze periode zoveel mogelijk geweerd uit de discursieve ruimte. Welke strategieën de gevestigde politiek in het bijzonder hanteerde om dit te bewerkstelligen wordt in deze paragraaf besproken. Hiertoe is slechts gebruik gemaakt van bestaande literatuur, omdat er in verkiezingsprogramma's weinig stijlmiddelen gebruikt werden. In de literatuur werden echter vooral de strategieën behandeld en werd er minder aandacht besteed aan de stijlmiddelen. Hierdoor ben ik slechts gedeeltelijk in staat om terug te vallen op de in paragraaf 2.4 genoemde strategieën en stijlmiddelen. In hoofdstuk vijf zal het analysekader op dit punt wel worden aangehouden.

In de jaren tachtig groeide de aanhang van extreemrechtse partijen die integratie- en immigratiekwesties steeds meer benadrukten (Van der Valk 2002). Als reactie op het opkomende rechtsextremisme werd volgens Prins (2004) een gentlemen's agreement overeengekomen door politici. Zij spraken af om de minderhedenkwestie niet als voornaamste thema in de verkiezingen te gebruiken. Hierdoor zou volgens Prins een taboe op racisme zijn ontstaan. Volgens Vuijsje (1986) was het taboe op racisme ontstaan door het slechte collectieve geweten over het relatief grote aantal joden dat was omgekomen in de Tweede Wereldoorlog. Hoewel wetenschappers het er over eens zijn dat er een taboe heerste op racisme, lopen de meningen over het ontstaan hiervan dus uiteen.

In deze periode kwam een omvangrijke antiracismebeweging tot stand, en er werd een uitgebreide antidiscriminatiewetgeving geïntroduceerd. Er werd dus op allerlei fronten hard gestreden tegen racisme. Volgens Couwenberg (2004) werd op deze wijze kritiek op het integratiebeleid bewust gedepoliteerd. Enerzijds werd getracht de discussie buiten de politiek te houden en anderzijds werd getracht de publieke opinie te beïnvloeden. Door het gecreëerde taboe op racisme werd een inhoudelijke discussie uit de weg gegaan. Linkse partijen zouden volgens hem taalmanipulatie hebben gebruikt om 'rechts' van een negatieve betekenis te voorzien, door hen te associëren met racisme. Linkse partijen zouden de banen waarin de discussie over integratie geleid werd bepaald hebben. Wie daarvan afweek werd beschuldigd van rechtsextremisme, racisme of fascisme. Door het

plakken van stigmatiserende etiketten op ongewenst geachte opvattingen probeerde men een bepaalde emotionele reactie op te wekken. De belangrijkste inzet in de discussie over integratie van allochtonen werd zo volgens Couwenberg de moralistische kwestie van wie goed of fout is. Door afwijkende standpunten als ‘fout’ te bestempelen, konden ze worden genegeerd. De als ‘goed’ bestempelde standpunten konden zo de discursieve ruimte domineren.

Ook Van der Valk (2002) wijst er op dat gevestigde politieke partijen strategieën hanteerden om tegenstanders uit te schakelen. Volgens haar werden partijen als de CP en de CD actief geboycot en genegeerd. Zo zouden de redevoeringen van Janmaat in de Kamer grammaticale fouten bevatten, terwijl dit bij andere politici niet het geval was. Het is immers de taak van de stenografen om eventuele fouten te corrigeren. Ook sprak Janmaat in de Tweede Kamer regelmatig voor een lege zaal (Van Holsteyn 1998), en moest hij, in tegenstelling tot andere politici, zelf koffie halen (Schrikhof 1998).

De politiek, maatschappelijke organisaties en de media hebben ‘outcasting’, verbaal geweld en stigmatisering als strategie tegen extreemrechtse partijen als de CD ingezet (Idem). De CD werd dusdanig zwart gemaakt dat iemand die maatschappelijk gezien wat te verliezen had zich van de partij distantieerde. Zo werden leden van extreemrechtse partijen onder maatschappelijke druk verwijderd van organisaties waarvan ze lid waren. Volgens Schrikhof (1998) kan er zelfs gesproken worden van een “informeel beroepsverbod voor rechtsextremisten.” (p. 146) Hierdoor bleef een groep maatschappelijk gemarginaliseerden en politiek radicalen met een groot gebrek aan capaciteiten over (Idem). Gemeentebesturen weigerden bovendien om de partij vergaderruimte te verhuren en riepen particulieren op om hetzelfde te doen (Witte 1998). Dit heeft er mede toe geleid dat de CD geen goed functionerende partijorganisatie heeft kunnen opbouwen (Schrikhof 1998).

Volgens Scheepers et al (2003) was tolerantie jegens minderheden de ‘norm’ geworden die het maatschappelijk debat over integratie van allochtonen tot ver in de jaren tachtig domineerde. Bolkestein stelde deze norm begin jaren negentig ter discussie. Hij politiseerde het onderwerp vooral in de media. De politicus werd er van beschuldigd dat zijn standpunten dicht in de buurt van die van de CD kwamen (Fermin 1997). Ook binnen zijn eigen partij golden zijn standpunten als controversieel. In een gesprek met de commissie Blok gaf hij aan dat hij destijds het gevoel had dat sommige mensen hem als racist beschouwden (Commissie Blok 2004, p. 75). Ondanks de forse kritiek die Bolkestein ten deel kwam, “won zijn manier van spreken in de loop van de jaren negentig echter aanzienlijk aan respectabiliteit.” (Prins 2004, p. 13) Bolkestein maakte als gerespecteerd politicus deel uit van de gevestigde politiek. Bovendien hield hij de discussie buiten de politieke arena. Ook onderging het beleid in deze periode aanzienlijke wijzigingen, mede onder invloed van de discussie die Bolkestein had opgestart (Fermin 1997). De noodzaak van actieve bestrijding was daardoor waarschijnlijk minder stringent.

Met het vertrek van Bolkestein naar de Europese politiek verdween het tegengeluid ook grotendeels. De CD had in 1994 nog een flink aantal zetels behaald maar boekte in 1998 geen succes meer. Het leek er even op of de gevestigde politiek geslaagd was in haar pogingen afwijkende integratie- en immigratiestandpunten te weren. De maatschappelijke

norm dat negatieve reacties op allochtonen ongewenst waren bleef in deze periode gelden (Scheepers et al. 2003). Tot de eeuwwisseling mocht er slechts op gedempte toon gesproken worden problemen met integratie van allochtonen. Paul Scheffer zette het onderwerp in 2000 echter weer op de agenda.

Na het interview van Fortuyn in de Volkskrant werd duidelijk dat er wederom iemand een tegengeluid vertolkte. In het begin probeerde de dominante discourscoalitie Fortuyn zoveel mogelijk te negeren. Na zijn succes met Leefbaar Rotterdam was dit echter niet meer mogelijk. Zij veranderden daarom hun tactiek. De politieke partijen probeerden Fortuyn te diskwalificeren, in plaats van te negeren, door bijvoorbeeld de retoriek van het 'antifascisme' te gebruiken. Zo las De Graaf van D66 op een partijbijeenkomst een fragment uit het dagboek van Anne Frank voor (Wansink 2004, p. 135). Rob Oudkerk van de PvdA vergeleek Fortuyn met Mussert (Pels 2003). Wim Kok beschuldigde Fortuyn van "het aanzetten tot haat, discriminatie en het zaaien van tweedracht onder de bevolking." (geciteerd in Wansink 2004, p. 137)

Bolkestein noemde Fortuyn "de Emile Ratelband van de Nederlandse politiek". De islam was volgens hem een "vredelievende godsdienst" die, "beslist geen enkel gevaar" vormde. Fortuyn zou bovendien "verkeerde oplossingen" bieden (geciteerd in Wansink 2004, p. 138). Ook de media reageerden verward op de komst van Fortuyn. Zo zei Marcel van Dam in het televisieprogramma 'Het Lagerhuis': "U bent niet alleen een leugenaar, u bent een ophitser. Een populist die potentiële angsten bij het Nederlandse volk exploiteert (...) U bent een buitengewoon minderwaardig mens." (geciteerd in Wansink 2004, p. 64) In het dagblad Trouw werd Fortuyn vergeleken met Hitler en Himmler, en er waren websites die Fortuyn afbeeldden met een Hitler-snor en een hakenkruis (Pels 2003).

Terwijl de meeste partijen probeerden om Fortuyn negatief af te schilderen, hanteerde het CDA een andere strategie. Balkenende en Fortuyn hadden afgesproken elkaar niet aan te vallen. In het lijsttrekkerdebat na de gemeenteraadsverkiezingen sprak Balkenende herhaaldelijk over "de avond van Fortuyn" (geciteerd in Wansink 2004, p. 139). Bovendien noemde hij de analyse van Fortuyn in zijn boek 'De puinhopen van acht jaar Paars' "goed werk" (geciteerd in Wansink 2004, p. 131). Balkenende was ook de enige lijsttrekker die zich onthield van commentaar op het interview in de Volkskrant, waarin Fortuyn de islam een achterlijke cultuur noemde (Wansink 2004).

Tot het jaar 2000 hadden de gevestigde partijen met succes nieuwkomers met een ethnocentrische agenda uit weten te schakelen. Hoewel het niet altijd lukte om ze buiten de Tweede Kamer te houden was het succes van dergelijke partijen, in vergelijking tot andere Europese landen, altijd enorm laag geweest (Scheepers et al. 2003). Het was echter niet gelukt om Fortuyn en zijn LPF te diskwalificeren, hoewel dezelfde strategieën werden toegepast. Uit onderzoek blijkt dat de aanhang van Fortuyn zich vooral liet leiden door zijn standpunten over moslims (Wansink 2004).

3.7 Conclusie

Integratie is in de jaren negentig een geïndividualiseerd concept geworden. Dit is ook de periode waarin er voor het eerst over een integratiebeleid werd gesproken. Dit beleid

behelsde enkel sociaal-economische integratie, terwijl culturele kwesties wel deel uit maakten van de definitie die men aan het begrip integratie gaf. Er was dus een verschil in de wijze waarop men integratie definieerde en wat men van de overheid inzake integratie verwachtte. Problemen die met de integratie van allochtonen te maken hadden werden vooral gesitueerd op het sociaaleconomische vlak, in de zin van achterstanden. Culturele spanningen werden gezien als een gebrek aan tolerantie, vooral aan autochtone zijde. Na het verschijnen van het artikel van Paul Scheffer distantieerde het CDA zich van het dominante discours door een oorzakelijk verband te leggen tussen de cultuur van allochtonen en problemen op sociaaleconomisch terrein. De partijen die deel uit maakten van het dominante discours hanteerden geen essentialistisch cultuurbegrip, afgezien van het CDA in een later stadium. De samenleving werd als multiculturele samenleving beschouwd, waarin verschillende culturen voor een verrijking zorgden, en zelfs tot doel op zich gemaakt. Het CDA nam hier in 2000 echter ook afstand van. De discourscoalitie werd voorheen gevormd door het CDA, D66, Groenlinks, PvdA, en de VVD, die tezamen een bijzonder groot front vormden. Dit maakte het gemakkelijk om tegenstanders uit te sluiten. In het debat streefde men sowieso al naar consensus (Van der Valk 2002), maar hierdoor werd er vrijwel helemaal geen oppositie gevoerd op het gebied van integratie (vgl. Couwenberg 2004; Wansink 2004). Toen het CDA de coalitie verliet werd de coalitie zwakker, waardoor de dominantie van het discours automatisch afnam.

Hoofdstuk 4

Analyse van het huidige discours

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk werd het dominante politieke discours over integratie van allochtonen tot 2003 uiteengezet. Voor de bepaling van het dominante discours in deze periode kon worden teruggevallen op bestaande literatuur, waarin het dominante discours reeds bepaald en gedeeltelijk beschreven was. Voor het onderhavige hoofdstuk was dit echter niet het geval. Om te bepalen hoe het dominante discours er uit ziet, is de gehele discursieve ruimte onderzocht. In dit hoofdstuk worden daarom de belangrijkste opvattingen in volle breedte uiteengezet, waarna in de conclusie bepaald wordt wat het dominante discours is. Dit wordt onder andere gedaan door na te gaan welke uitlatingen vaker voorkomen dan andere. Of een discours de discursieve ruimte beheerst heeft te maken met de frequentie waarin opvattingen voorkomen en gedeeld worden door partijen, en met de mate waarin er nadruk op standpunten wordt gelegd.

In de debatten in de Tweede Kamer en in de integratienota's worden beleidsmaatregelen voorgesteld door de partijen. Een groot deel van de voorgestelde beleidsmaatregelen zijn (nog) niet in beleid vertaald. Voor een goed begrip van het discours is het van belang de voorstellen in beschouwing te nemen. Zoals eerder is opgemerkt kenmerkt het Nederlandse politieke discours zich door haar correctheid. Politici geven er blijk van kennis te hebben genomen van academische literatuur over het onderwerp. Om eventuele kritiek voor te zijn, worden meestal alle kanten van het verhaal belicht. Zodoende kan men moeilijk van eenzijdigheid worden beschuldigd. De ware boodschap gaat echter uit van de nadruk die op de verschillende zaken wordt gelegd, zowel in het taalgebruik als op het gebied van beleidsmaatregelen die worden voorgesteld. Daarom is het voor een goede analyse van het discours van belang niet alleen te kijken naar wat er gezegd wordt, maar ook de voorstellen die er worden gedaan in beschouwing te nemen. Hieruit kan veelal worden opgemaakt wat er echt bedoeld wordt of waar de nadruk op ligt. In dit hoofdstuk wordt daarom ook aandacht besteed aan de samenhang tussen de uitlatingen van politici en aan de beleidsmaatregelen die zij voorstellen.

Sommige maatregelen geven ook een bepaalde boodschap aan de samenleving. De meeste burgers worden vaker geconfronteerd met de uitvoering van beleid dan met de debatten erover. Dit werd in het debat ook opgemerkt:

De toon van het debat en de manier waarop mensen in de Nederlandse samenleving zich aangesproken en behandeld voelen, worden niet alleen bepaald door wat er wordt gezegd, maar ook door wat er wordt gedaan. Hoe mooi de woorden van de minister-president en de minister ook zijn, als zij tegelijkertijd een wet indienen met de basisgedachte dat elke oudkomer in Nederland verplicht is tot inburgering, geef je die boodschap aan alle mensen, ook aan hen die al lang ingeburgerd zijn in Nederland. De minister van Justitie zegt in een interview dat hij vindt dat er voor Nederlanders andere straffen mogen zijn dan voor allochtonen. Daarmee suggereert hij een onderscheid tussen Nederlanders en allochtonen dat analytisch en op een heleboel andere manieren niet klopt. Dat draagt ook bij aan een verkeerde toon in het debat. (Bos (PvdA) 2004, TK nr. 94, p. 6084)

Het discours wordt – net als het vorige hoofdstuk – geanalyseerd aan de hand van het in paragraaf 2.4 gepresenteerde analysekader. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie waarin duidelijk zal worden hoe het dominante discours er uit ziet. Daarnaast zal er aandacht worden besteed aan eventuele andere onderscheiden discourscoalities, die van belang zijn voor het voortbestaan van het discours.

In het algemeen wordt er in het Nederlands politieke discours uiterst zorgvuldig geformuleerd. Uitspraken als ‘hoofdzoekjes lust ik rauw’ (Wilders in HP De Tijd 2004) of ‘[de islam] is een achterlijke cultuur’ (Fortuyn in de Volkskrant 2002) zal men er, in tegenstelling tot in het publieke debat, niet snel aantreffen. Dit signaleren politici zelf ook.

Er staan grote woorden in de krant. Mevrouw Hirsi Ali en de heer Wilders zeggen in de publiciteit dingen die hier totaal niet terugkeren. (Eerdmans (LPF) 2004, TK nr. 59, p. 3895)

Als eerste valt het mij op dat de soms opvallende harde, robuuste en rauwe uitspraken die door velen buiten de Kamer worden gedaan, niet in verhouding staan tot wat er in de Kamer wordt gezegd. (Halsema (GL) 2004, TK nr. 65, p. 4270)

Partijen zijn zich wellicht bewust van eventuele negatieve effecten die bepaalde uitspraken kunnen hebben, en drukken zich daarom genuanceerd uit. Het heeft er alle schijn van dat de strijd om het electoraat niet wordt gevoerd in de Kamer, maar in de media. Daar proberen partijen kiezers te winnen met het doen van dergelijke ‘harde’ uitspraken. In het politieke debat gaat het echter om een uitwisseling van inhoudelijke argumenten. Politici dekken zich daarom op voorhand in tegen eventuele kritiek door uit te leggen waarom zij bepaalde uitspraken op een bepaalde manier doen.

Wanneer wordt gesproken over de toegenomen tegenstellingen en afstand tussen allochtonen en autochtonen wordt ook vaak dé politiek in het beklagenbankje gezet. De wijze waarop in dé politiek over minderheden wordt gesproken, zou de afstand tussen minderheden en de samenleving eerder vergroten dan verkleinen. (...) Duidelijkheid kan natuurlijk soms pijnlijk zijn, maar dat mag geen reden zijn om reële moeilijkheden te verdoezelen of uit de weg te gaan. Er wordt in dit verband vaak gesproken over respect. Daarover wil ik allereerst opmerken dat respect verdiend moet worden. Hier komt echter nog iets bij. In mijn denken is respect onlosmakelijk verbonden met duidelijkheid. Respect voor anderen houdt in de eerste plaats in dat ik niet om zaken heen draai, maar duidelijk zeg hoe ik over iets of iemand denk. (Verdonk (M) 2004, TK nr. 94, p. 6059)

Enerzijds wil je de mensen er eigenlijk met de haren bijlslepen en mogen de maatregelen om hen te laten integreren ook best pittig zijn. Anderzijds wil je voorkomen dat de discussie daarover beelden oproept waardoor mensen zich in een hoek gezet voelen, en als gevolg daarvan hun heil juist zoeken in een versterking van de eigen identiteit en het afkappen van het gesprek met andere groepen. (Balkenende (MP) 2004, TK nr. 94, p. 6047)

De vraag of de integratie nu wel of niet geslaagd is, keert vaak terug. De commissie Blok concludeerde dat de integratie van veel allochtonen geheel of gedeeltelijk geslaagd is (2004, p. 520). Desondanks bestaat er grote consensus onder partijen, met uitzondering van GroenLinks, dat de integratie van allochtonen is mislukt.

Het is inderdaad waar dat de integratie van veel allochtonen geheel of gedeeltelijk geslaagd is. Het is daarbij overigens wel de vraag wat de feitelijke betekenis van 'gedeeltelijk geslaagd' hierbij is. Maar deze vaststelling betekent ook dat van andere grote groepen allochtonen moet worden geconcludeerd dat hun integratie nog niet geheel of geheel niet is geslaagd en dus mislukt is. Deze laatste conclusie is voor het kabinet doorslaggevend. (Kamerstuk 28 689, nr. 17, p. 5-6)

Het huidige discours lijkt te worden beheerst door de verschillen met het discours in het verleden. Het discours is hierdoor zelfreflexief. In de vele terugblikken wordt het verleden negatief afgespiegeld ten opzichte van het heden. Dit geldt zowel voor het beleid als voor het debat. Zo wordt er behoorlijk afgegeven op het oude beleid en benadrukt men dat het voeren van dergelijk beleid een grote fout was die niet nogmaals zal worden gemaakt. Personen die zich nog bedienen van taaluitingen uit het oude discours worden beschuldigd van naïviteit. Zij zouden de realiteit met betrekking tot de integratie van allochtonen niet onderkennen en ouderwetse opvattingen hebben.

4.2 Het concept

In het huidige politieke discours wordt het integratiebeleid gezien als “instrument om ons gezamenlijke doel, een sterke samenleving, te bereiken” (Balkenende 2004, TK nr. 94 p. 6048). Dit doel wordt ook wel geformuleerd als “gedeeld burgerschap” (Kamerstuk 28 689, nr. 17, p. 7). In deze paragraaf wordt besproken op welke wijze partijen dit denken te bewerkstelligen, met andere woorden wat zij precies onder integratie verstaan.

Door alle partijen wordt benadrukt dat integratie een proces is dat van twee kanten moet komen. Het integratieproces is volgens hen een zaak van zowel allochtonen als autochtonen. Van de betrokkenen wordt, zo lijkt het, een gelijke inbreng verwacht.

Integratie is als het ritsen op de snelweg: het moet van twee kanten goed gaan. Het betekent enerzijds invoegen door migranten, met respect en met kennis van Nederland (inburgering) en anderzijds dat Nederlanders op tijd inschikken, ruimte geven aan migranten. (CDA 2004, p. 1)

De metafoor ‘ritsen op de snelweg’ wordt gebruikt om de indruk te wekken dat integratie een proces is waarbij van beide kanten gelijke inspanningen wordt verwacht. Uit andere uitspraken valt echter op te maken dat er geen sprake is van een evenwichtige verdeling, omdat het *verplichtende* karakter van het integratieproces voornamelijk betrekking heeft op allochtonen.

Naast de verantwoordelijkheid van de Nederlandse samenleving om ruimte te maken, is het echter in de eerste plaats de eigen verantwoordelijkheid van de nieuwkomers om te integreren. (Sterk (CDA) 2004, TK nr. 63, p. 4101)

Nieuwkomers *moeten* integreren, van de Nederlandse samenleving *wordt verwacht* dat zij dit mogelijk maakt (VVD 2004, p. 4, cursivering in origineel).

Dat de verplichtende aard van integratie hoofdzakelijk op allochtonen betrekking heeft, is bovendien terug te vinden in de maatregelen die door het kabinet en de regeringspartijen

worden voorgesteld. Maatregelen die allochtonen betreffen hebben veelal een repressief karakter, terwijl er bij maatregelen die de overheid of maatschappelijke instituties aangaan slechts wordt gesproken over ‘het maken van afspraken’. Zo dienen schoolbesturen volgens de minister-president vooral te worden aangesproken op hun ‘morele verplichting’ om allochtonen te accepteren, aldus Dittrich ((D66) 2004, TK nr. 94, p. 6088). Het instellen van een acceptatieplicht wordt echter als ongewenst beschouwd. Hoewel het niet expliciet wordt uitgesproken, blijkt uit de ondertoon van bovenstaande uitspraken en uit de maatregelen die worden voorgesteld, dat het integratieproces vooral een zaak van allochtonen is. Van ‘ritsen’ is geen sprake; de balans is niet in evenwicht.

Actoren die door de partijen relevant worden geacht voor het integratieproces zijn allochtonen en de Nederlandse samenleving. Zij worden als twee polen tegenover elkaar geplaatst. Van beide kanten wordt een bepaalde, zij het onevenwichtige, inbreng en inzet verwacht. De overheid wordt verantwoordelijk gehouden voor het creëren van de juiste omstandigheden voor een goed verloop van het integratieproces.

Naast de identificatie van de relevante actoren en hun rol in het integratieproces is er veel aandacht voor de inhoud van dit proces. Hoe moet een geïntegreerde samenleving worden bereikt? De commissie Blok definieert integratie als volgt:

Een persoon of groep is geïntegreerd in de Nederlandse samenleving wanneer er sprake is van gelijke juridische positie, gelijkwaardige deelname op sociaal-economisch terrein, kennis van de Nederlandse taal en wanneer gangbare waarden, normen en gedragspatronen worden gerespecteerd. Integratie is een tweezijdig proces: enerzijds wordt van nieuwkomers verwacht dat zij bereid zijn te integreren, anderzijds moet de Nederlandse samenleving die integratie mogelijk maken. (...) Kennis van de taal dient van dien aard te zijn dat participatie in de samenleving mogelijk is. De waarden en normen, zoals die in de wet zijn verankerd, worden door een ieder in acht genomen. In het publieke domein dient de wet zonder meer te worden gerespecteerd. In het private domein is er ruimte voor differentiatie en eigen interpretatie, zolang dat niet in strijd is met de wet. Naast de waarden en normen, die in de wet zijn verankerd, zijn er ook ongeschreven regels die het functioneren in de samenleving makkelijker maken en daarom van belang zijn voor nieuwkomers om zich op te oriënteren. (Commissie Blok, 2004, p. 521)

Zoals eerder vermeld is er veel kritiek geuit op het rapport. Alle partijen delen de observatie dat de sociaalculturele aspecten van integratie, evenals de criminaliteit onder allochtone jongeren, te weinig worden besproken in het rapport van de commissie. De definitie van integratie die door de commissie wordt gehanteerd is daardoor volgens veel partijen onvolledig. Deze partijen hebben het debat en de door henzelf opgestelde integratienota's gebruikt om duidelijk te maken waar de definitie van de commissie volgens hen moet worden aangevuld.

Ten eerste, een gelijke juridische positie (recht op vrije vestiging, recht op uitkeringen) is niet bij aanvang *gegeven* maar kan juist als sluitstuk van het proces van integratie door de immigrant worden *bereikt*. Het gaat ten tweede om gelijkwaardige *actieve* deelname op sociaal-economisch terrein (om werk en niet om uitkering). Evenmin volstaat passieve *kennis* maar is actieve (mondelijke en schriftelijke) *beheersing* van de Nederlandse taal nodig. Ten vierde gaat het minder om *respect* voor bij anderen gangbare waarden dan om *naleving* van de normen van onze samenleving. Ten slotte hecht de VVD minder belang aan de integratie van

groepen dan aan de integratie van *individuen*. (VVD 2004, p. 4, cursivering in origineel)

De notie van integratie die de commissie hanteert, gaat niet ver genoeg.(...) In die definitie ontbreekt naar mijn idee de belangrijke basisnotie van loyaliteit. Integratie veronderstelt ook een innerlijke keuze voor Nederland en een loyaliteit aan onze samenleving, hoewel er natuurlijk altijd een zekere mate van verbondenheid met het land van herkomst zal blijven. Deze keuze maakt integratie tot een succes. (Huizinga-Heringa (CU) 2004, TK nr. 63, p. 4133)

Alle partijen zijn van mening dat maatschappelijke participatie en het spreken van de Nederlandse taal van groot belang zijn voor de integratie. Daarnaast zijn alle partijen van mening dat het hebben van een gelijke juridische positie belangrijk is voor de integratie. De ene partij is echter eerder geneigd tot het toekennen van een dergelijke positie dan de andere. Tenslotte vinden alle partijen dat er in het verleden te weinig aandacht is geweest voor culturele aspecten van integratie en dat deze tevens deel uit maken van de inhoud van het concept integratie.

Bij integratie gaat het dus om meer dan participeren via een baan of opleiding. Aan de lopende band staan kan prima zonder één woord Nederlands te spreken. Naast sociaal-economische integratie gaat het ook om sociaalculturele integratie. Zonder weet te hebben van hoe Nederland werkt, welke waarden en sociale codes wij kennen, is het moeilijk om een weg te vinden. (Sterk (CDA) 2004, TK nr. 63, p. 4094).

Culturele barrières kunnen de emancipatie en integratie danig in de weg zitten. Sommige culturele verschijnselen bevallen ons in het geheel niet. GroenLinks strijdt van oudsher voor de bevrijding van individuen uit benauwende groepsconventies en ongelijkwaardige relaties. (GroenLinks 2004, p. 12)

Culturele aspecten van integratie zijn veelvuldig onderwerp van discussie geweest, omdat hier volgens partijen – zowel in het rapport van de commissie Blok als in het verleden – te weinig aandacht voor was. Hoewel partijen het in grote lijnen eens zijn met de definitie van de commissie Blok, lopen de meningen wat betreft de culturele aspecten wat meer uiteen dan op andere vlakken. De verschillen tussen partijen komen vooral tot uitdrukking in details en in voorgestelde beleidsmaatregelen.

Uit het bovenstaande blijkt dat de Christen Unie pleit voor meer loyaliteit van allochtonen aan de samenleving. Het CDA denkt aan ‘religie als middel tot integratie’ (CDA 2004, p. 8). Het uitgangspunt van het kabinet luidt: ‘zonder gemeenschappelijke cultuur geen samenleving.’ (Verdonk (M) 2004, TK nr. 94, p. 6058) Het cultuurrelativisme waarvan het oude beleid doordrongen zou zijn geweest, wordt nu door vrijwel alle partijen gezien als een van de belangrijkste oorzaken van het falen van dat beleid. Men tracht elkaar zoveel mogelijk de schuld te geven van dit falen. Daarnaast wil men zich ontdoen van termen die naar het beleid in het verleden verwijzen, om er zo min mogelijk mee geassocieerd te worden. Zoals gezegd worden mensen die zich bedienen van taaluitingen horend tot het oude discours beschuldigd van naïviteit. Men ziet zich derhalve genoodzaakt om formeel afstand te nemen van termen als ‘multiculturalisme’ of ‘integratie met behoud van eigen identiteit’.

Niemand slikt nog langer de misleidende mantra “integratie met behoud van identiteit”. In dat opzicht is er sinds 1991 veel ten goede veranderd. (VVD 2004, p.3)

In het integratiebeleid is van oudsher veel nadruk gelegd op de acceptatie van verschillen tussen minderheden en de autochtone bevolking. Daar is niets mis mee, maar niet zelden werd dit opgevat als zou de aanwezigheid van allochtone etnische groepen in de samenleving een waarde op zich vormen, een verrijking tout court. Men verliest dan uit het oog dat niet alles wat anders is daarom ook waardevol is. Met het cultiveren van eigen culturele identiteiten valt geen afstand te overwinnen. De eenheid van onze samenleving moet juist worden gevonden in wat de deelnemers met elkaar gemeen hebben, wat zij met elkaar delen. (Kamerstuk 29202, nr. 1, p. 8)

Tijdens het vorige debat heb ik al gezegd dat wij onze steun betreuren aan het beleid dat jarenlang is gevoerd met het behoud van eigen identiteit. (Halsema (GL) 2004, TK nr. 92, p. 5938)

De VVD maakt gebruik van populair, informeel taalgebruik met zinsneden als ‘niemand slikt nog langer’. Dit soort taalgebruik suggereert een zekere nuchterheid en realisme inzake de stand van zaken. De partij gebruikt deze woordkeuze om zich af te zetten tegen het oude discours en het tegelijkertijd belachelijk te maken.

Om duidelijk te maken dat afstand nemen van een concept als ‘integratie met behoud van eigen identiteit’ niet direct hoeft te betekenen dat de voorkeur wordt gegeven aan beleid gebaseerd op assimilatie, nemen alle partijen, met uitzondering van de LPF, afstand van laatstgenoemde term.

Laat ik het duidelijk stellen: de VVD is tegen assimilatie. Ons doel is nooit geweest: 16 miljoen kaaskoppen met een oranje klomp op hun hoofd. Ons doel is: 16 miljoen burgers met rechten en plichten. Geen laissez faire, maar ook geen laissez entrer in de geest van "jongens, kom maar allemaal binnen." (Van Aartsen (VVD) 2004, TK nr. 92, p. 5956)

Wij bepleiten geen assimilatie in de zin dat van migranten wordt gevraagd geheel op te gaan in de Nederlandse cultuur en dat zij de eigen cultuur en identiteit volledig opgeven. Evenmin bepleiten wij dat we terugkeren naar het oude begrip ‘integratie met behoud van eigen taal en cultuur’. Wij vinden dat achterhaald. Uiteindelijk gaat het om het antwoord op de vraag: wat accepteren we van nieuwkomers als gebruiken en tradities uit het land van herkomst en wat niet? (PvdA 2004, p. 10)

Voor alle duidelijkheid: het gemeenschappelijke voorop stellen betekent niet dat er geen ruimte is voor diversiteit of dat integratie gelijk staat aan assimilatie. Het betekent wel dat in het overheidsbeleid het accent moet liggen op het gemeenschappelijke. (Kamerstuk 28689 nr. 17, p. 7)

Naast het populaire taalgebruik waarvan de VVD zich bedient, schetst zij een foute analogie. De VVD geeft een voorbeeld van een traditionele vorm van de Nederlandse cultuur - kaas en klompen - om duidelijk te maken dat zij geen assimilatie nastreeft. Hiermee wordt het assimilatiebegrip echter aanzienlijk uitgehold. Het is voor veel mensen logisch dat conformatie aan dergelijke cultuuruitingen minder belangrijk is omdat deze als verouderd worden beschouwd. Assimilatie veronderstelt echter ook aanpassing aan meer abstracte waarden van de Nederlandse samenleving. Hier pleit de

VVD wel degelijk voor. Vanwege het sociaal onwenselijke karakter van het streven naar assimilatie formuleert de VVD uitspraken op genoemde wijze. Uit opmerkingen van Kamerlid Hirsi Ali blijkt echter dat de VVD een definitie van integratie hanteert die assimilationistische trekken vertoont.

Uit onderzoek blijkt dat de migranten die geslaagd zijn, degenen zijn die juist zijn opgegaan in de Nederlandse samenleving. Dus migranten die grotendeels of geheel geassimileerd zijn. Daarom doen wij afstand van het uitgangspunt van integratie met behoud van eigen identiteit. (Hirsi Ali (VVD) 2004, TK nr. 63, p. 4107)

Het heeft ook te maken met hoe wij integratie definiëren. Volgens ons houdt integratie niet in dat deze mensen bij elkaar blijven; wij zijn geen voorstander van verzuiling. Wij zijn er voorstander van dat bevolkingsgroepen met elkaar mengen en opgaan in de grote autochtone maatschappij. (Hirsi Ali (VVD) 2004, TK nr. 65, p. 4266)

Hirsi Ali positioneert integratie met behoud van eigen identiteit en assimilatie tegenover elkaar. Zij suggereert dat het een kwestie is van een keuze tussen twee elkaar uitsluitende opvattingen. Ze wijst de tegenpool af maar maakt zelf niet expliciet voor welke optie ze gaat, zodat haar keuze wel overkomt terwijl ze er niet direct op aangevallen kan worden. De LPF schuwt het gebruik van de term assimilatie niet, hoewel de definitie van integratie die de LPF geeft eigenlijk niet wezenlijk verschilt van die van de andere partijen.

Het afwijzen van integratie à la carte betekent voor de LPF noodzakelijkerwijs dat integratie, naar het voorbeeld van Frankrijk, voor een deel zeker het karakter van assimilatie moet krijgen. Concreet betekent dit voor de LPF dat wanneer waarden van een minderheid, of die nu uit een culturele of een religieuze context voortvloeien, botsen met fundamentele waarden van de Nederlandse samenleving, die altijd voor die Nederlandse waarden zullen moeten wijken. (LPF 2004, p. 2)

De LPF schetst een onwenselijk beeld van integratie en omschrijft dit culinair metaforisch als 'integratie a la carte'. Het integratieproces wordt op deze manier erg simplistisch weergegeven, waardoor een afwijzing van een dergelijk beeld van integratie logisch voorkomt.

De grondwet indachtig zijn alle partijen van mening dat waarden van minderheden zullen moeten wijken voor Nederlandse waarden wanneer er tegenstrijdigheden optreden. De gemeenschappelijke waarden worden voornamelijk in de grondwet gevonden. Voor alle partijen geldt dat zij noch een multiculturalistisch model noch een model gebaseerd op volledige assimilatie nastreven. Door Rouvoet (CU) wordt het debat over de inhoud van het concept integratie min of meer samengevat in een nieuwe definitie van integratie. Alle partijen kunnen zich in deze nieuwe definitie vinden. Balkenende neemt hem later bijna geheel van hem over.

Integratie is geen totale aanpassing, geen assimilatie, van de nieuwkomer aan "de Nederlander", zo die al zou bestaan, maar wel een inpassing van de medelander met zijn eigen cultureel-religieuze identiteit in de Nederlandse rechtsorde. Je durft het bijna niet meer hardop te zeggen, maar in die zin is wat mij betreft de slogan "integratie met behoud van identiteit" nog altijd wel actueel. Het kan ook eigenlijk niet anders, je kunt niemand met regelgeving afnemen wat wezenlijk is voor zijn

persoonlijkheid. Je kunt wel grenzen stellen aan de uiting daarvan, in ieder geval in het publieke domein. (Rouvoet (CU) TK nr. 92, p. 5945)

De heer Rouvoet verwoordde dit op een manier die mij aanspreekt. Hij zei dat de vrijheid die in de grondrechten aan iedereen toekomt, behoort te worden beleefd en genoten binnen de grenzen die onze rechtsorde eraan stelt. Het gaat om een inpassing van de medelander met zijn eigen cultureel-religieuze identiteit in de Nederlandse rechtsorde. (Balkenende (MP) TK nr. 94, p. 6049)

Er is dus geen sprake van een wens tot *aanpassing* aan de Nederlandse samenleving maar van *inpassing* in de Nederlandse rechtsorde. Daar waar niet goed ‘ingepast’ kan worden vanwege conflicterende waarden, wordt aan Nederlandse grondwettelijke waarden voorrang gegeven. In grote lijnen verschilt de huidige definitie van integratie niet wezenlijk van de definitie die eerder gehanteerd werd. Men gaat evenwel helemaal niet in op de suggestie van Rouvoet, dat de slogan ‘integratie met behoud van eigen identiteit’ nog altijd actueel zou zijn.

Aan het uiten van de eigen identiteit kunnen geen grenzen worden gesteld zolang dit niet in strijd is met de Nederlandse wetgeving. Het is niet verwonderlijk dat de definitie op deze wijze wordt geformuleerd, aangezien de grondwet beperkingen stelt aan het interveniëren van de overheid op cultureel gebied. Meer dan een dergelijke inpassing kan men op basis van de eigen wetgeving niet van allochtonen vragen. Hier wordt door een enkeling op gewezen.

Zelfs als het om kernwaarden van de Nederlandse samenleving gaat, zijn er - of wij dat nu leuk vinden of niet - grenzen aan de mogelijkheden om mensen, autochtoon of allochtoon, tot conformiteit aan die kernwaarden te brengen. De grenzen van die mogelijkheden vallen samen met de grenzen van het publieke domein. (Rouvoet (CU) 2004, TK nr. 92, p. 5945)

Toch bestaan er grote verschillen met het integratiediscours tot 2003. Zo zagen we al dat er in de praktijk meer van allochtonen wordt verlangd dan van autochtonen. Bovendien was er meer aandacht voor cultuur en criminaliteit. Ook blijken verschillen tussen de discoursen uit de manier waarop er gepraat wordt over de problemen die samenhangen met integratie, over allochtonen zelf en over de Nederlandse samenleving.

4.3 Problemen

Er wordt binnen de politiek aandacht besteed aan de integratie van allochtonen omdat het als een zelfstandig probleem gezien wordt. Er wordt ook veel over problemen gesproken die samenhangen met integratie, maar men is het er over eens dat de integratie van allochtonen *op zichzelf* een groot sociaal probleem vormt dat politieke aandacht behoeft.

De integratie van etnische minderheden in de Nederlandse samenleving is in de afgelopen jaren uitgegroeid tot een centraal sociaal probleem. Het minderhedenvraagstuk is door velen inmiddels uitgeroepen tot dé ‘sociale kwestie’ van de eenentwintigste eeuw, vergelijkbaar met de problemen die de omvorming van plattelonders tot stadsarbeiders aan het begin van de 20e eeuw met zich heeft gebracht. (Kamerstuk 28689, nr. 17, p. 2)

Ik ben blij dat wij dit debat hebben gevoerd en dat zowel het kabinet als de Kamer naar aanleiding van de discussie over het rapport van de commissie-Blok markeert dat er in de Nederlandse samenleving een probleem is dat opgelost moet worden en dat daarvoor een ander beleid nodig is dan het beleid dat in de afgelopen dertig jaar is gevoerd. (Verhagen (CDA) 2004, TK nr. 94, p. 6091)

Sinds de verkiezingen van 6 maart 2002 wordt politiek Den Haag geconfronteerd met problemen die samenhangen met de aanwezigheid en de toekomst van migranten in de samenleving. (Hirsi Ali (VVD) 2004, TK, nr. 63, p. 4103)

Volgens alle partijen is de integratie van allochtonen een probleem omdat de integratie zou zijn mislukt. Allochtonen scoren op diverse indicatoren van maatschappelijke participatie slechter dan autochtonen: ze zijn vaker werkloos, ze doen het slechter op school, ze zijn vaker betrokken bij criminele activiteiten etc.

Ik heb veel waardering voor de mensen met wie het nu beter of zelfs goed gaat. Tegelijkertijd is 60% van de Marokkaanse mannen van boven de 40 jaar arbeidsongeschikt of werkloos. Nog steeds haalt 75% van de Turkse en Marokkaanse jongeren een partner uit het land van herkomst. Te veel allochtonen bevinden zich op de verkeerde lijstjes, bijvoorbeeld die van huiselijk geweld, uitkeringen en achterstand op school. (Sterk (CDA) 2004, TK nr. 63, p. 4095)

De formuleringen in het rapport wekken de indruk dat de integratie eigenlijk geen probleem is. Dat is een miskennis van de oververtegenwoordiging - mevrouw Sterk noemde dat punt juist al - van migranten in de criminaliteit, bij de uitkeringen en in andere "verkeerde" statistieken. (Hirsi Ali (VVD) 2004, TK nr. 63, p. 4103)

Allochtonen bevinden zich volgens een aantal partijen dus op zogenaamde 'verkeerde lijstjes'. Het is hierbij van belang om nauwkeurig naar de manier van formuleren te kijken. De ene partij formuleert de problemen die samenhangen met integratie namelijk anders dan de ander. Zo noemen sommige partijen allerlei problemen in een adem met allochtonen, terwijl andere partijen een breder perspectief hanteren. Zo werd de relatie tussen allochtonen en problemen in bovenstaande citaten vrijwel direct gelegd. De oorzaak voor de problemen waar allochtonen mee kampen wordt door anderen echter vooral gelegd bij de omstandigheden waarin zij verkeren, waardoor de indirecte relatie tussen allochtonen en problemen wordt benadrukt.

Achterstanden in de integratie vallen vaak samen met sociaal-economische achterstanden. Deze achterstanden versterken elkaar in het gevoel van uitzichtloosheid en isolatie van de Nederlandse samenleving. Sociaal-economische achterstand - in het bijzonder de afhankelijkheid van een bijstandsuitkering of het inkomen van de partner - belemmert de integratie. Er is geen interactie met de samenleving via arbeid en er zijn weinig financiële middelen om actief deel te nemen in de maatschappij. De onderkant van de arbeidsmarkt dreigt steeds exclusiever een allochtoon domein te worden. (D66 2004, p. 22)

De manier waarop partijen formuleren hangt nauw samen met het beleid dat zij voorstaan. In bovenstaande fragmenten komen de door verschillende partijen gehanteerde legitimatiestrategieën aan het licht. Door allochtonen in een adem met problemen te noemen wordt de suggestie gewekt dat er sprake zou zijn van een causale relatie. Deze

relatie legitimeert in dat geval de repressieve maatregelen ten aanzien van allochtonen die de partijen willen doorvoeren. Andere partijen benadrukken de omstandigheden die medeverantwoordelijk zijn voor de problemen om zodoende draagvlak te creëren voor beleid dat meer is gericht op het bestrijden van sociaaleconomische achterstanden.

Verder spreken partijen over een culturele kloof tussen allochtonen en autochtonen. Culturele spanningen en tegenstrijdigheden zouden de grootste problemen vormen voor het integratieproces. Er zou sprake zijn van een onvoldoende onderkend cultuurconflict, waardoor er grote spanningen en tegenstellingen in de samenleving zijn ontstaan.

Culturele verscheidenheid had positief kunnen zijn als allochtonen en autochtonen open tegenover elkaar zouden staan, maar gezichten worden afgewend en mensen staan wantrouwend tegenover elkaar. Wij ondervinden enerzijds het probleem dat ouderen niet meer op straat durven vanwege overlast en crimineel gedrag van onaangepaste allochtone jongeren. Anderzijds worden allochtonen in toenemende mate over één kam geschoren en geconfronteerd met discriminatie, ook als zij geïntegreerd zijn. (Verhagen (CDA) 2004, TK nr. 92, p. 5970)

Enkele buitengewone gebeurtenissen hebben ertoe bijgedragen dat de meningsvorming over minderheden in beweging is gekomen. De aanslagen van 11 september 2001 hebben vragen opgeroepen over de loyaliteit van delen van de minderhedenbevolking aan kernwaarden van de Nederlandse samenleving. De aanslagen van 11 maart 2004 in Madrid hebben dit nog versterkt. Spraakmakende opinieleiders hebben het publiek bewust gemaakt van tot dan toe grotendeels latente culturele conflicten tussen minderheden en de autochtone bevolking. Een reeks van incidenten heeft het bewustzijn versterkt dat culturele diversiteit ook zijn schaduwzijden kent (Kamerstuk 28689, nr. 17, p. 2)

Wij delen de opvatting dat bestaande cultuurverschillen tussen allerlei mensen in Nederland te lang niet zijn onderkend, hetgeen negatieve gevolgen heeft gehad voor de positie van vrouwen en de vrijheid van sommige jongeren, en hetgeen ook heeft geleid tot machtsconcentraties bij dikwijls de meest conservatieve delen van de allochtone gemeenschap. (Halsema (GL) 2004, TK nr. 92, p. 5938)

Als een van de oorzaken van de culturele kloof wordt de negatieve beeldvorming over bepaalde groepen allochtonen genoemd die er in delen van de samenleving bestaat. Daarnaast lijken culturele verschillen ook op zichzelf voor problemen te zorgen.

Bovendien is er een aantal ernstige problemen dat zich concentreert en dus zeer heftig manifesteert bij bepaalde groepen, in bepaalde wijken en op bepaalde scholen. Ook constateren wij dat de overlast die door een kleine groep veroorzaakt kan worden (denk aan groepen jongeren van Marokkaanse afkomst in Amsterdam-West of Rotterdam-Centrum en groepen jonge Antillianen in Den Helder) disproportioneel groot kan zijn en de beeldvorming over een hele gemeenschap, waarvan de overgrote meerderheid als volstrekt normaal burger in onze samenleving leeft, negatief beïnvloedt. (PvdA 2004, p. 7)

In de publieke meningsvorming over etnische minderheden heeft welwillende belangstelling voor de andere cultuur en gewoonten van etnische groepen plaats gemaakt voor onrust over de schaduwzijden van de multi-etnische samenleving. Politieke gebeurtenissen in en buiten ons land hebben gevolgen gehad voor de verhoudingen tussen minderheden en de autochtone bevolking. De betrokkenheid van radicaal-islamitische groeperingen bij internationaal terrorisme heeft de argwaan ten

opzichte van de islam versterkt. De kleine en grote binnenlandse ergernissen van veel autochtonen zijn bekend: verwaarloosde tuintjes, ongeverfde huizen, gesloten gordijnen, het dragen van hoofddoeken en meer nog van gezichtsbedekkende sluiers, het gebruik van de eigen taal in aanwezigheid van autochtonen, samenscholingen van groepjes allochtone jongens en mannen op straat, overlast, intimidatie en rechtstreekse criminaliteit van kleine groepen Marokkaanse en Antilliaanse jongeren. Onder een meerderheid van de autochtone bevolking bestaat het beeld dat etnische minderheden zich onvoldoende aanpassen. (Kamerstuk 29203, nr. 1, p. 6)

Partijen signaleren bovendien dat de negatieve beelden vooral moslims en de islam betreffen.

Dat er vrees is voor de islam is duidelijk. Dat deze soms ook gegrond is, daar wil het CDA niet voor weglopen. De verbinding tussen democratie en islam is niet vanzelfsprekend. Waar mensen uit naam van welke religie dan ook terrorisme bedrijven, past onverbiddelijk en keihard optreden. Moskeeën waar dingen verkondigd worden die tegen onze rechtsstaat ingaan, dienen keihard aangepakt te worden. Cultureel of religieus gelegitimeerd geweld zoals eerwraak of vrouwenbesnijdenis, dient hard te worden bestreden. Daar staat onze democratische rechtsstaat op het spel. (Sterk (CDA) 2004, TK nr. 63, p. 4099)

Onder het kernwoord "binding" rangschik ik ook de positie van de regering ten opzichte van de islam. Verschillende afgevaardigden hebben hierover gesproken. Veelal bevat hun betoog een oproep om de islam te bezien als een normale godsdienst. Dat is ook mijn positie, al moet ik zeggen dat het mij daarin de laatste tijd niet gemakkelijk wordt gemaakt. De hoeveelheid leed en ellende die uit naam van de islam over onschuldige burgers overal ter wereld wordt uitgestort, is niet direct een aanmoediging tot een positieve houding ten opzichte van deze godsdienst. (Verdonk (M) 2004, TK nr. 94, p. 6059)

Het spook van het islamitisch fundamentalisme waart langs de grenzen van Europa. (Hirsi Ali (VVD) 2004, TK nr. 65, p. 4268)

De neiging bestaat om de islam in zijn geheel te problematiseren. Dat er in een integratiedebat veelvuldig wordt gesproken over islamitisch terrorisme is hiervoor een eerste aanwijzing. Deze godsdienst zou daarnaast 'een bedreiging vormen voor de democratie', en in moskeeën zouden zaken worden verkondigd die in strijd zijn met de grondwet. De islam zou te weinig binding hebben met 'westerse waarden'. Vandaar dat ook een initiatief voor een Nederlandse Imamopleiding wordt ontplooid. Ook wordt er uitvoerig gerept over excessen als vrouwenbesnijdenis en eerwraak die met deze godsdienst in verband worden gebracht. Er wordt, kortom, erg negatief gesproken over de islam in het politieke discours. De suggestie wordt gewekt dat er sprake is van een causale relatie tussen de islam en bepaalde problemen. Naast het problematiseren van de islam in het algemeen, wordt er gewezen op de constante dreiging die uitgaat van de fundamentalistische islam. Islamitisch fundamentalisme wordt soms beschreven als een reëel gevaar dat bovendien erg dichtbij is. Door de metafoor van het spook te gebruiken doelt Hirsi Ali op een gevaar dat aanwezig, maar onzichtbaar is. Men zou daarom extra op zijn hoede moeten zijn.

Er wordt wel gewaarschuwd voor de negatieve effecten die de eenzijdige beeldvorming van de islam kan hebben. Bovendien geeft men aan hier tegen op te willen treden.

Mij persoonlijk en ook het kabinet is er veel aan gelegen, het negatieve klimaat rond de islam in Nederland te doorbreken. Dat vergt niet alleen een verandering in de houding van de autochtone bevolking, maar ook in de houding van de moslims zelf. (Verdonk (M) 2004, TK nr. 94, p. 6060)

Ik signaleer steeds meer de neiging om niet alleen naar de reële problematische aspecten van een ons vreemde religie te kijken, maar om gemakshalve de islam als zodanig te problematiseren. De zorg over uitwassen die samenhangen met het islamitische geloof zijn natuurlijk reëel. Daarin past geen naïviteit. Die zijn wij voorbij. Wij moeten ervoor oppassen dat het debat over integratie in zijn geheel wordt overschaduwd door uitingen van fundamentalistisch extremisme en dreigend terrorisme en het debat daarover. Dat helpt ons niet verder en het dient zeker de integratie zelf niet. (Rouvoet (CU) 2004, TK nr. 92, p. 5944)

Voor mij blijft voorop staan dat wij ons te allen tijden bewust moeten zijn van de schade die wordt veroorzaakt door negatieve generalisaties, stereotyperingen en stigmatisering. Het overgrote deel van de moslims in Nederland wijst fundamentalistische of terroristische activiteiten met een beroep op de Koran krachtig af. Zij lezen in de Koran ook geen opdracht om een Jihad te voeren tegen iedereen die anders denkt. Het enige dat zij willen is zich geaccepteerd voelen, een normaal vreedzaam bestaan leiden en vrijheid om hun godsdienst te belijden. (Balkenende (MP) 2004, TK nr. 94, p. 6049)

Enkele partijen menen dat door de vele aandacht voor culturele conflicten, en de problematisering daarvan, belangrijke sociaal-economische problemen het onderspit delven. Het vraagstuk van de integratie van allochtonen zou primair een cultureel vraagstuk zijn geworden.

... terecht dient er meer aandacht te worden besteed aan het culturele conflict dat er in onze samenleving bestaat, maar ik heb er zorgen over dat de blinde vlek voor het sociaal-economische conflict die in de jaren tachtig heeft bestaan en die in de jaren negentig onvoldoende is gerepareerd, nu lijkt te blijven voortbestaan. Ik zeg dat met nadruk omdat wij uiteindelijk in de vermindering van de sociaaleconomische tegenstellingen, de sleutel vinden voor goed integratiebeleid. (Halsema (GL) 2004, TK nr. 92, p. 5939)

Er is niet alleen sprake van een scheiding in culturele zin, maar ook op ruimtelijk en sociaal niveau, waarvan sommigen stellen dat deze vergeten dreigt te worden. Hiermee samenhangend wordt gesproken over problemen als ‘zwarte scholen’, over zogenaamde ‘concentratiegebieden’ waarin veel allochtonen wonen en over segregatie in het algemeen.

Het lijkt alsof allochtoon en autochtoon Nederland in gescheiden werelden leven. Dat komt tot uitdrukking in de achterstandswijken, de mono-etnische scholen en de eenzijdige toon in het maatschappelijke debat. (D66 2004, p. 16)

In plaats van samen te leven ontstaan nieuwe varianten van ‘apartheid’: zwarte en witte wijken, zwarte en witte scholen, een zwarte onderklasse en een witte bovenklasse. (SP 2004, p. 5)

Hoewel er wel over wordt gesproken, worden deze punten door de meeste partijen aanzienlijk minder benadrukt dan de culturele kloof. De SP is de enige partij die de bestrijding van segregatie tot een van de speerpunten van haar programma heeft gemaakt.

Hoewel de ruimtelijke scheiding volgens alle partijen een belemmering voor de integratie vormt, worden er op dit gebied, behalve door Groenlinks en de SP, weinig concrete voorstellen gedaan.

Tenslotte noemen alle partijen discriminatie als een van de problemen die het integratieproces belemmeren. Dit punt wordt echter door veel partijen niet nadrukkelijk naar voren gebracht, maar meer als zogenaamd ‘verplicht nummer’ opgevoerd. Sommigen wijzen er zelfs op dat discriminatie nieuwe vormen heeft aangenomen, waardoor er geen sprake meer is van eenrichtingsverkeer. Zij trachten het discriminatieargument te nuanceren. Allochtonen zouden namelijk zelf ook discrimineren. Vooral homoseksuelen zouden hiervan het slachtoffer zijn. Een enkeling meent zelfs dat allochtonen discriminatie als argument gebruiken “om aan hun burgerplichten, zoals het zoeken van werk of naar school gaan, te ontsnappen.” (Hirsi Ali (VVD) 2004, TK nr. 65, p. 4245)

Een aantal partijen in de Kamer wijst er echter op dat discriminatie van allochtonen al jaren voortduurt, en dat overheidsbeleid om dit tegen te gaan niet succesvol is geweest.

Bij veel werkgevers bestaat koudwatervrees om allochtonen in dienst te nemen. Zij moeten zich er bij hun personeelsbeleid van bewust zijn dat het van belang is ook allochtonen aan te nemen die voor het werk gekwalificeerd zijn. Wanneer koudwatervrees uitmondt in achterstelling moet de overheid daar tegen op treden. (D66 2004, p. 16)

De werkloosheid onder allochtonen is gemiddeld drie keer zo hoog als onder autochtonen. De armoede geeft hetzelfde beeld. Meer dan de helft van de jongeren heeft nog geen startkwalificatie voor de arbeidsmarkt. Wanneer we dat combineren met de aanhoudende discriminatie op de arbeidsmarkt, ontstaat een somber beeld. Zeer terecht merkt de commissie op dat Nederland zichzelf wel eens op de borst klopt vanwege het aanpakken van discriminatie en zegt dat dat niet terecht is. (Dijsselbloem (PvdA) 2004, TK nr. 63, p. 4144)

Eén van de meest beschamende conclusies van de commissie Blok was dat veel allochtonen wel geïntegreerd zijn, maar zich niet geaccepteerd voelen. Niet de integratie maar de acceptatie lijkt mislukt. Dat moeten wij keihard bestrijden. (GroenLinks 2004, p. 4)

De problemen die met integratie samenhangen zijn dus divers van aard. Van belang is vooral dat de integratie van allochtonen tot “dé” sociale kwestie is uitgeroepen. Door alle partijen worden eerder genoemde problemen als sociaaleconomische achterstanden en de culturele kloof genoemd, maar niet in gelijke mate. Daar waar de VVD, het CDA en de LPF de nadruk leggen op problemen van cultureel-religieuze aard, benadrukken GroenLinks, PvdA en de SP sociaal-economische problemen. Deze probleemanalyse is geheel in lijn met de door de partijen geopperde oplossingen. Eerstgenoemde komen vooral met voorstellen voor inburgering, het afschaffen van de dubbele nationaliteit, het opzetten van een Nederlandse Imamopleiding en dergelijke. GroenLinks, de PvdA en de SP daarentegen doen vooral voorstellen om achterstanden en segregatie tegen te gaan. D66 verkeert vanwege haar deelname aan de regering in een lastig parket. Voor een groot deel komen haar opvattingen overeen met de PvdA, GroenLinks en de SP. De partij is van mening dat er vooral sociaaleconomische oorzaken aan problemen ten grondslag liggen. Later zullen wij echter zien dat hun inbreng in het discours wat betreft de

Nederlandse samenleving aansluit bij de inbreng van het CDA, de LPF en de VVD. Ook de voorgestelde maatregelen sluiten meer bij deze partijen aan. De overige partijen zijn lastiger te categoriseren. Bepaalde opvattingen hebben raakvlakken met andere partijen, maar de grote lijnen staan op zichzelf.

4.4 Allochtonen

Er wordt voornamelijk over allochtonen, migranten of (etnische) minderheden gesproken. Ook worden veel allochtonen benoemd aan de hand van de minderheidsgroepering waar zij deel van uitmaken. Zo wordt er veel gesproken over 'Marokkanen' of over 'moslims'. In een enkel geval spreekt men over 'medelanders' of 'medeburgers'. Een term als 'buitenlanders' wordt niet gebruikt.

Marokkanen werden maar liefst negentig keer genoemd in de parlementaire debatten naar aanleiding van het verschijnen van het rapport van de commissie Blok. Naar Turken werd hierin zeventig keer verwezen. Antilianen werden eenendertig keer genoemd, terwijl er slechts negen maal over Surinamers werd gesproken. Chinezen, die een allochtone gemeenschap van aanzienlijke omvang vormen in Nederland, kwamen slechts twee maal aan bod. Over moslims werd daarentegen zesenzeventig maal gesproken. Naar de islam werd zelfs tweehonderd en dertien keer verwezen. Aangezien er bij het benoemen van groepen meestal naar problemen werd verwezen illustreren deze aantallen hoe sommige groepen vaker het object van problematisering zijn dan andere groepen.

Omdat er wordt gesproken over aan de ene kant allochtonen en aan de andere kant autochtonen, wordt er een tweedeling gesuggereerd. Dit zou negatieve effecten kunnen hebben. Politici zijn zich hiervan bewust en geven aan dat zij zich het liefst anders zouden uitdrukken.

(...) ik zou haast willen opbiechten dat ik een oprechte poging heb ondernomen om de woorden "autochtoon" en "allochtoon" geheel uit mijn verhaal te weren, maar dat lukt maar moeizaam. Dat kan aan mij of aan de complexiteit van de materie liggen, maar bepaalde begrippen zijn kennelijk nog steeds nodig om de werkelijkheid op een of andere manier voor iedereen inzichtelijk te beschrijven. (Bos (PvdA) 2004, TK nr. 92, p. 5950)

De termen allochtonen en etnische minderheden benadrukken en versterken de verschillen tussen bevolkingsgroepen die voor de wet gelijk zijn, met dezelfde rechten en plichten. (SP 2004, p. 6)

De LPF stelt zelfs voor om het onderscheid allochtoon/autochtoon ook beleidsmatig af te schaffen. Volgens deze partij dient er gesproken te worden over aan de ene kant Nederlanders – personen met de Nederlandse nationaliteit – en aan de andere kant over vreemdelingen – mensen die niet beschikken over de Nederlandse nationaliteit.

Wij scheren nu alle allochtonen over een kam: Nederlanders en vreemdelingen. Het beleid moet gericht worden op Nederlanders in zijn algemeenheid, allochtonen en autochtonen, als het gaat om achterstandssituaties. (...) Het beleid moet gericht worden op Nederlanders, allochtoon of autochtoon, en op achterstand. Ten aanzien

van vreemdelingen moet er iets anders gebeuren. (Nawijn (LPF) 2004, TK nr. 94, p. 6057)

Naast het onderscheid tussen allochtoon en autochtoon spreken partijen veelal in termen van 'zwart' versus 'wit'. 'Zwart' verwijst naar allochtonen terwijl 'wit' naar autochtonen verwijst.

Ik doel op een aantal scholen waarop per definitie alleen witte kinderen terechtkomen. (Kant (SP) 2004, TK nr. 63, p. 4129)

In mijn verhaal heb ik geconstateerd dat er talloze wijken in Nederland zijn zoals de Schilderswijk, 90% zwart, als je het op die manier wilt zeggen, of de Kolenkit in Amsterdam, 80% zwart. (Bos (PvdA) 2004, TK nr. 92, p. 5958)

Het onderscheid 'zwart' versus 'wit' is niet objectief, maar sociaal geconstrueerd. Niet de kleur, maar de origine van de persoon naar wie wordt verwezen is immers van belang. Door gebruik te maken van deze termen construeert men een tegenstelling die een rijke sociale historie met zich meedraagt. Het spreken in dergelijke termen is daardoor bijzonder stigmatiserend.

Omdat partijen zich hiervan bewust lijken te zijn, doen ze pogingen om duidelijk te maken dat zij geen "'wij' versus 'zij'-situatie" willen creëren. Zij doen dit onder andere door er op te wijzen dat allochtonen ook tot de samenleving behoren en haar dus mede vormgeven.

En, als hier wordt gesproken over 'onze' en over 'wij' dan is dit niet het 'wij' van de autochtoon tegenover het 'zij' van de allochtoon. Migranten geven door hun vestiging hier te kennen dat zij deel willen uitmaken van deze samenleving. Als Nederlandse burgers kunnen zij mee vorm geven aan de dynamiek van gedeelde waarden en normen.[sic] (Kamerstuk 28689, nr. 17, p. 7)

Tegelijkertijd wordt herhaaldelijk gezegd dat een aantal allochtonen te ver van de samenleving verwijderd is. Dergelijke uitspraken impliceren dat deze allochtonen geen deel uitmaken van de samenleving en haar dus niet mede bepalen. Alleen wanneer deze allochtonen goed geïntegreerd zouden zijn zou dit wel het geval zijn.

In weerwil van bescheiden successen in de sfeer van het onderwijs en de arbeidsmarkt staat een té groot deel van de minderhedenbevolking op té grote afstand van de Nederlandse samenleving. Er is afstand in sociaal en cultureel opzicht en er is afstand in economisch opzicht. (Kamerstuk 29203, nr. 1, p. 7)

Een duidelijk integratiebeleid is nodig want de problemen zijn indringend en alomvattend. Er zijn te veel mensen die geen aansluiting vinden bij de Nederlandse samenleving. (Verhagen (CDA) 2004, TK nr. 92, p. 5971)

Op deze wijze wordt het integratieproces weergegeven als een proces waarbij immigranten eerst buiten de samenleving staan alvorens er in opgenomen te worden. Een veel genoemd kritiekpunt op het oude beleid is dat er vroeger vooral op een manier zou zijn gesproken die allochtonen als 'zielig' bestempelde. Het zou bovendien niet mogelijk zijn geweest om openlijk over problemen die met de aanwezigheid van allochtonen samenhangen te spreken, omdat men dan onmiddellijk van discriminatie en

stigmatisering beschuldigd zou worden. Dit zou ertoe hebben geleid dat er op den duur niks meer gezegd zou kunnen worden met betrekking tot allochtonen. Deze tijd is echter voorbij verklaard.

Er is te lang voornamelijk vanuit de zieligheidsoptiek geredeneerd, maar dat is de wereld op zijn kop. Mensen die hierheen komen hebben de plicht om de taal te leren en om te integreren. Zij vertrekken immers zelf uit eigen land. Het moet hun dan wat waard zijn om hier een goede plek te veroveren. (Verhagen (CDA) 2004, TK nr. 92, p.5971)

Zoals in de vorige paragraaf reeds kort werd aangestipt, wordt er door enkele partijen opgemerkt dat er nieuwe vormen van discriminatie zijn ontstaan. Allochtonen zijn volgens dez partijen nu niet slechts slachtoffers van discriminatie, maar zij maken zich er zelf ook schuldig aan, of buiten de situatie zelfs uit. Door hier op te wijzen proberen deze partijen het beeld van de ‘zielige’ allochtoon bij te stellen. Dit is immers nodig om de repressieve maatregelen gericht op allochtonen te rechtvaardigen.

De verschijningsvormen van vooroordeel en discriminatie zijn diverser geworden. Nederlandse arbeidsorganisaties hebben nog steeds een duidelijke voorkeur voor autochtone werknemers en veel autochtonen hebben nog steeds liever een autochtone buurman, maar inmiddels is duidelijk geworden dat ook allochtonen niet vrij zijn van vooroordelen en discriminatie. Nieuwe vormen van antisemitisme bij minderheden steken de kop op en sommige allochtonen steken hun afkeer van homoseksuelen en homoseksualiteit niet onder stoelen of banken. (Kamerstuk 28689 nr. 17, p. 30)

Dat veel allochtonen zeggen te worden gediscrimineerd heeft er ook mee te maken dat velen van hen weten wat het effect is van het roepen dat men wordt gediscrimineerd en gestigmatiseerd. Mensen doen dat om aan hun burgerplichten, zoals werk zoeken of naar school gaan, te ontsnappen. (Hirsi Ali (VVD) 2004, TK nr. 65, p. 4245)

Zoals in de vorige paragraaf is opgemerkt, wordt er veelal negatief en bovendien simplistisch over allochtonen gedacht. Naast de onderscheiden problemen die te maken hebben met onder andere cultuur en criminaliteit, zijn er in het politieke discours negatieve vooronderstellingen met betrekking tot allochtonen te bespeuren. Deze vooronderstellingen komen vaak voort uit volkswijsheden. Dit zijn de gangbare topoi van de immigrant die komt om te profiteren, lui is en niet wil werken. In paragraaf 4.4 wordt hier uitvoerig op teruggekomen.

De simpele waarheid is dat vrijheid, gelijkheid en welvaart nergens in de wereld groter zijn dan in het moderne Westen. Dat is precies de reden dat niet-westerse migranten hierheen komen. (VVD 2004, p.2-3)

Halsema (GL): U neemt inderdaad een aantal maatregelen om mensen te stimuleren of te dwingen om werk te aanvaarden. Er moet alleen wel werk zijn(...). Hoeveel banen gaat u scheppen?

Verdonk (M): (...)Wij doen ons best om zo veel mogelijk banen te scheppen voor allochtone minderheden en om zo veel mogelijk mensen aan het werk te helpen. (...) Gezien de economische situatie is het op dit moment onmogelijk om een blik banen open te trekken, om het zo maar te zeggen (...)

Halsema (GL): Er zijn anders zeer goede middelen voor. (...) U zegt dat u arbeid voor allochtonen gaat maken. Hoe gaat u dat doen?

Verdonk (M): (...) Er zijn banen genoeg op bepaalde niveaus in onze samenleving. Het is zaak om mensen te motiveren om banen aan te nemen, om te gaan werken.

Halsema (GL): Kunt u mij zeggen waar er banen genoeg zijn, vooral voor deze betrokkenen? U suggereert dat mensen niet willen werken, maar dat mensen wel kunnen werken. (...)

Verdonk (M): Ik wil er nog een werkwoord aan toevoegen: niet kunnen, niet willen, niet mogen. Dat derde werkwoord speelt juist een rol bij de groep allochtone vrouwen waarover ik het heb.

Halsema (GL): Dat mensen niet werken, is dus een kwestie van niet kunnen, niet willen en niet mogen? U denkt dat zij anders allemaal aan het werk waren, omdat er werk genoeg is? (...)

Verdonk (M): (...) In een aantal sectoren is voldoende werk. Kijkt u eens in de advertenties in de krant. Er is werk. Het punt is dat wij aan de ene kant de werkgevers moeten stimuleren om meer allochtone mensen in dienst te nemen en dat wij aan de kant de allochtone mensen, vooral de vrouwen, moeten stimuleren om ook een baan aan te nemen. (TK nr. 94, p. 6069-6070)

Het bovenstaande fragment illustreert tevens het verschil in de wijze waarop allochtone mannen en vrouwen worden gepresenteerd. Allochtone vrouwen, in tegenstelling tot de mannen, mogen nog wel als ‘zielig’ bestempeld worden. Zij worden gepresenteerd als het slachtoffer van de wrede onderdrukking door de (islamitische) man. Ook homoseksuelen vallen in deze denkwijze ten prooi aan de primitieve denkbeelden van de allochtone man.

Zo geldt bijvoorbeeld voor veel meisjes en homoseksuelen dat zij als derde te kampen hebben met onderdrukking en discriminatie in eigen kring. (Hirsi Ali 2004, TK nr. 63, p. 4107)

Hoewel het beeld dat van allochtonen wordt gepresenteerd over het algemeen dat van een homogene islamitische groep is, wordt er dus wel een onderverdeling gemaakt wat betreft sekse.

Tenslotte wordt er gewezen op de negatieve consequenties die de huidige toon van het debat kan hebben, door de stigmatiserende werking die er van uitgaat.

Ik vraag dat omdat ik enkele maanden geleden op de landelijke dag van de vereniging van Tsjechen en Slowaken in Nederland een toespraak mocht houden. Na afloop kwamen er veel mensen naar mij toe die het volgende zeiden. Wij wonen al twintig, dertig jaar in Nederland, wij hebben de Nederlandse nationaliteit, maar door het debat van de laatste jaren over dit onderwerp voelen wij ons opeens aan de andere kant van een streep gezet. Wij voelen ons opeens weer anders. Wij voelen ons er niet meer bijhoren. Wij moeten verantwoorden waarom wij in Nederland leven en plotseling wordt er van alles van ons gevraagd. Wij voelen ons de kop van Jut. (Dittrich (D66) 2004, TK nr. 92, p. 5962)

4.5 De Nederlandse samenleving

Er bestaat overeenstemming over hoe een geïntegreerde samenleving, het uiteindelijke doel van het integratiebeleid, eruit zou moeten zien. Zoals eerder werd besproken (paragraaf 4.2.), is er volgens de huidige definitie van integratie geen sprake van

aanpassing van de allochtoon aan de Nederlandse samenleving, maar van een inpassing in de Nederlandse rechtsorde.

De minister-president heeft zijn instemming betuigd met mijn lijn ten aanzien van het karakter van de integratie; geen volledige aanpassing, geen assimilatie, maar wel een inpassing van de medelander met zijn eigen culturele en religieuze identiteit in de Nederlandse rechtsorde. Ik wil zeker geen slogan boven de markt laten hangen, maar ik wijs toch nog op de gedachte van integratie met behoud van identiteit in zekere zin. (Rouvoet (CU) 2004, TK nr. 94, p. 6081)

Ook deze tweede maal wordt er niet ingegaan op de suggestie van Rouvoet met betrekking tot de slogan 'integratie met behoud van eigen identiteit'. Deze zinsnede mag volgens de regels van het huidige discours niet gecommuniceerd worden. Er wordt daarom gezwegen.

Volgens de huidige definitie van integratie worden vooral de wetten en regels van de Nederlandse samenleving van belang geacht voor het integratieproces. Over de Nederlandse samenleving wordt echter in een veel bredere context gesproken. Zo is de LPF heel duidelijk over wat zij onder een samenleving verstaat.

Nederland is geen samenleving meer. Een gemeenschappelijke taal die door iedereen in zekere mate beheerst wordt, een stelsel van normen en waarden dat door iedere inwoner van ons land onderschreven wordt, een door de gehele bevolking gedeeld gevoel van één nationaliteit: Nederland voldoet op dit moment aan geen van de essentiële voorwaarden voor een samenleving. (LPF 2004, p. 1)

Door alle partijen wordt naast het beheersen van de taal gerefereerd aan gevoelsmatige aspecten die met het behoren tot de Nederlandse samenleving samengaan.

Het uitgangspunt van het kabinet is: zonder gemeenschappelijke cultuur geen samenleving. Dit betekent natuurlijk niet dat mensen geen eigen identiteit, levensstijl of welke eigenaardigheid dan ook mogen hebben. Het betekent wel dat samenleven iets is dat je deelt, dat je samen ergens voor staat. Dit is precies de samenleving waar wij allemaal, allochtonen en autochtonen, gezamenlijk bij willen horen. (Verdonk (M) 2004, TK nr. 94, p. 6058)

In het debat lijkt cultuur wel eens verengd te worden tot het kennen van ons volkslied. Dan wordt er onmiddellijk geroepen dat niemand het Wilhelmus kent, dus waarom zouden wij dat überhaupt van nieuwe Nederlanders vragen? Maar blijkbaar doet het er toch toe of je Nederlander, Duitser, Turk of Marokkaan bent. Want hoe nonchalant wij ook zijn omgegaan met onze nationaliteit, onze geschiedenis of onze cultuur, iedereen zit wel aan de buis gekluisterd als Inge de Bruin een gouden medaille behaalt of als Mia Audina een zilveren medaille wint. En het doet je wat als de Nederlandse driekleur gehesen wordt en het Wilhelmus klinkt. Een gemeenschappelijke basis van geschiedenis, gedeelde waarden en normen en verbondenheid met de Nederlandse samenleving noemt het CDA Nederlands burgerschap. (Verhagen (CDA) 2004, TK nr. 92, p. 5971)

Allochtonen dienen volgens sommige partijen meer loyaliteit aan de Nederlandse natie staat en haar inwoners te ontwikkelen. Eventuele invloeden van het land van herkomst zijn ongewenst. Volgens een aantal partijen is het namelijk niet mogelijk om loyaal te zijn aan meerdere landen tegelijk. Andere dan gevoelsmatige argumenten worden hier niet voor opgevoerd.

Als wij willen dat migranten integreren in de Nederlandse samenleving, dat het Nederlandse staatsburgerschap een speciale waarde behoudt, dan is het ook noodzakelijk dat nieuwkomers ondubbelzinnig kiezen voor een bestaan en een toekomst in Nederland. Daarvoor is het nodig, de invloed van het land van herkomst zoveel mogelijk te beperken. (Verhagen (CDA)2004, TK nr. 92, p. 5972)

Wanneer de emotionele band met het land van herkomst te sterk is zal men minder in Nederland willen investeren en alle handelingen ondergeschikt maken aan uiteindelijke terugkeer. Men blijft dan meer een toerist dan een burger. Tot de praktische nadelen horen dan ook het financieel investeren in het land van herkomst (meestal het overmaken van geld of het investeren in onroerend goed) en het volgen van de media van het land van herkomst. De overheid kan mensen dit niet verbieden, maar het succes van het integratiebeleid kan wel aan geldstromen en schoteldichtheid worden afgemeten. (VVD 2004, p. 15)

Allochtonen dienen volgens de meeste partijen ‘burgers’ te worden, hetgeen tevens van autochtonen wordt verwacht. Aan het Nederlandse burgerschap zijn zowel rechten als plichten verbonden.

Heel in het algemeen zou men kunnen zeggen dat een migrant goed geïntegreerd is als hij volop meedraait in de samenleving waar hij is binnengekomen: hij spreekt de taal, werkt, betaalt belasting, stemt, houdt zich aan de wet, stuurt zijn kinderen naar school en voelt loyaliteit jegens de staat die hem heeft opgenomen (trouwens allemaal dingen die wij ook van de Nederlanders verlangen). Met andere woorden: de geïntegreerde immigrant is een *burger* geworden, in de ruimste zin des woords. Zo bezien valt ‘integratie’ samen met het klassieke begrip ‘burgerschap’. (VVD 2004, p. 4, cursivering in origineel)

De meningen lopen uiteen over de vraag wanneer bepaalde burgerschapsrechten precies toegekend dienen te worden. Volgens het kabinet dienen zowel ‘nieuwkomers’ als nog niet geïntegreerde ‘oudkomers’ een inburgeringscursus te volgen. Deze cursus wordt met een examen afgesloten waarvoor men, op straffe van sancties, dient te slagen. Met het behalen van dit examen verwerft men het Nederlandse burgerschap. In de inburgeringscursus wordt aandacht besteed aan de Nederlandse taal, cultuur en geschiedenis. Het doel van een dergelijke cursus is het verwerven van een startpositie die mensen in staat stelt om actief deel te kunnen nemen aan de Nederlandse samenleving. Het verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit, en daarmee tevens het burgerschap, wordt gezien als het sluitstuk van het inburgeringstraject. Door minister Verdonk werd het verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit daarom ook wel metaforisch omschreven als de ‘hoofdprijs’. Om het gevoel van verbinding met de Nederlandse samenleving te versterken dient de ‘uitreiking’ van de Nederlandse nationaliteit volgens een meerderheid gepaard te gaan met een ceremonie uitgerust met de nodige ‘toeters en bellen’ (Dittrich (D66) 2004, TK, 92, p. 5965). Door de Nederlandse nationaliteit aan te nemen zou men aangeven expliciet te kiezen voor Nederland.

Gedeeld burgerschap is actief deelnemen aan de Nederlandse samenleving. De Nederlandse nationaliteit is hiervan de juridische bevestiging. Door het aannemen van de Nederlandse nationaliteit drukt iemand ook uit te kiezen voor deze samenleving. Naturalisatie is daarom in de opvatting van het kabinet veel meer dan een administratieve handeling. (Kamerstuk 28689 nr. 17, p. 9)

De Nederlandse nationaliteit moet iets worden dat pas na 10 jaar hard werken en goed burgerschap kan worden verkregen; niet iets dat, als was het een broodje bij de bakker, al na vijf jaar legaal verblijf in Nederland kan worden afgehaald bij de gemeentebalie. (LPF 2004, p. 3)

Het verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit gaat gepaard met een kleine ceremonie, waardoor de nieuwkomer zich welkom en geaccepteerd voelt. De nieuwe Nederlander en Nederlandse overheid gaan een verbinding met elkaar aan, met wederzijdse rechten en plichten. De verplichte inburgering is daarvan een belangrijk onderdeel. (GroenLinks 2004, p. 20)

Sommige partijen menen dat aan een dergelijke ceremonie nog iets toegevoegd dient te worden, zoals een loyaliteitsverklaring, een ‘letter of intent’, of een ‘Nederlander-contract’. Een dergelijke verklaring zou in hun ogen de functie van een ‘denkmoment’ moeten vervullen, waarbij de allochtoon aangeeft te kiezen voor de Nederlandse samenleving en de daarbij behorende normen en waarden.

Om de loyaliteit aan Nederland tot uitdrukking te brengen is de ChristenUnie er voorstander van om bij de naturalisatie een moment te markeren, waarop de aspirant-Nederlander expliciet duidelijk maakt van nu af aan zich innerlijk te verbinden aan het nieuwe ‘thuis’land. Dit moment zou bijvoorbeeld de vorm kunnen krijgen van een loyaliteitsverklaring. Cruciaal is in elk geval zich tot een expliciet tot uitdrukking gebrachte loyale houding ten opzichte van de Nederlandse samenleving waarvan de nieuwkomer nu duurzaam deel uitmaakt. (Christen Unie 2004, p. 10)

D66 stelt voor om iedereen die in het buitenland een verblijfsvergunning aanvraagt een document te laten ondertekenen, waarmee hij verklaart de Nederlandse grondwet, waarin fundamentele als het non-discriminatiebeginsel en de scheiding tussen kerk en staat zijn verankerd, te respecteren. Ook verklaart hij zich aan de Nederlandse wetten te houden. Het document is in wezen een bondige samenvatting van onze belangrijkste grondrechten. De inhoud ervan maakt deel uit van de Nederlandse wetgeving. Een dergelijke letter of intent heeft niet alleen een symbolisch gehalte. Het maakt duidelijk wat er wordt verwacht van iemand die naar Nederland wil komen. (D66 2004, p. 17)

Elke immigrant die legaal in Nederland gaat verblijven tekent een contract waarin hij zich verbonden verklaart aan een aantal Nederlandse normen en waarden en gelijktijdig ook afstand neemt van een aantal niet-Westerse normen. Naar het voorbeeld van het Nederlander-contract (...) accepteert de migrant hiermee de gelijkheid van man en vrouw, de scheiding van kerk en staat en de gelijkheid van homo en hetero. Met het ondertekenen van dit contract neemt de migrant tevens expliciet afstand van praktijken als vrouwenbesnijdenis, eerwraak en het achterstellen van de vrouw in het algemeen. (LPF 2004, p. 11)

Omdat het burgerschap van belang wordt geacht voor iedere burger, zowel allochtoon als autochtoon, dient er op school meer aandacht voor te komen. Hier zijn alle partijen het over eens.

In het gehele onderwijs dient aandacht besteed te worden aan “burgerschap”, zowel als rode draad in alle lessen als in een aparte module “Burgerschapkunde”. (...) Het gehele onderwijs is gericht op integratie. Daarom moet in het curriculum expliciet

aandacht [aan] worden besteed aan de kernwaarden van de Nederlandse samenleving, de rol van religie en levensbeschouwing, ontstaan van de Nederlandse samenleving en cultuur, intercultureel onderwijs, burgerschap, participatie op de arbeidsmarkt, emancipatie én voor het voortgezet onderwijs: 'maatschappelijke stage'. (...)Ten tweede wordt de Cito-toets verrijkt met een brede intelligentietoets, waar ook sociale en culturele aspecten deel van uitmaken. (CDA 2004, p. 11-12)

In dit verband wordt er ook gesproken over de taak die het onderwijs vervult in de overdracht van kernwaarden van de Nederlandse samenleving. De geschiedenis van de natiestaat krijgt hierin een belangrijke rol toegedicht.

Waardering van de Nederlandse samenleving hangt ook sterk samen met kennis van de historie van ons land. Om het besef van de Nederlandse geschiedenis bij zowel de autochtone als de allochtone jeugd te versterken moet op school het vak Nederlandse geschiedenis als zelfstandig vak op elk niveau in ere worden hersteld. (LPF 2004, p. 14)

In het onderwijs moet aandacht worden besteed aan de overdracht van de kernwaarden van de Nederlandse rechtsstaat. Ook aan Nederlandse, maar ook aan Europese geschiedenis moet bijzondere aandacht worden verleend. Daarnaast is het van belang dat de inrichting van de Nederlandse samenleving aan bod komt. (D66 2004, p. 12)

Door het accent te leggen op cultuurelementen die verbinden, in plaats van op culturele verscheidenheid, appelleren de partijen aan gevoelens van saamhorigheid. Het discours over de Nederlandse samenleving is vooral bedoeld om positieve zelfpresentatie te bewerkstelligen. Veel partijen doen hun uiterste best om uitgebreid te omschrijven wat de Nederlandse grondwettelijke waarden zijn. Dit doen zij om genoemde sentimenten op te roepen en zodoende het positieve zelfbeeld te creëren.

Allochtonen kunnen niet gedwongen worden om waarden van de Nederlandse samenleving over te nemen. Zij kunnen alleen tot conformiteit worden gedwongen aan normen die vervat zijn in (grond)wettelijke regels. Wat betreft overige waarden en normen kan er hoogstens beleid worden gemaakt waar een stimulerende werking van uit gaat. Er wordt echter wel steeds over gesproken op een manier die mogelijkheid tot het afdwingen van conformiteit suggereert. De discussie over de Nederlandse samenleving is daardoor primair symbolisch.

Door deze symbolische discussie wordt evenwel een soort van 'Nederlandse identiteit' gecreëerd. De Nederlander wordt neergezet als een modern, open en tolerant, westers individu. Hij wordt gecontrasteerd met de allochtoon en diens niet-westerse (islamitische) identiteit van primitiviteit en vrouwenonderdrukking. Er wordt in het discours een essentialistisch cultuurbegrip gehanteerd. De samenleving wordt als homogene entiteit gepresenteerd, die wat cultuur betreft bestaat uit deze 'Nederlandse identiteit', gebaseerd op de geschiedenis van de natiestaat, die niet aan verandering onderhevig is. Door het accent op de geschiedenis van de natiestaat te leggen sluit men allochtonen bij voorbaat uit. Van een gedeelde geschiedenis is immers geen sprake. De identiteit die wordt geconstrueerd is gebaseerd op een verleden waar zij geen deel van uitmaakten.

Niet voldoende geïntegreerde personen worden buiten deze samenleving geplaatst. De multiculturele samenleving wordt afgewezen als ideaal. Er wordt gestreefd naar een

gemeenschappelijke, bindende cultuur. Van verschillende culturen zou een desintegrerende werking uitgaan.

4.6 Taalstrategieën

Het politieke discours bestaat uit een uitwisseling van argumenten. In de politieke strijdarena trachten partijen anderen te overtuigen van de superioriteit van de eigen visie. Hierbij hanteren zij verschillende strategieën. Dit kunnen strategieën zijn om eigen argumenten te legitimeren dan wel die van anderen te delegitimeren. Daarnaast bestaan er strategieën om bepaalde betekenissen over te brengen om zodoende een bepaald beeld over personen, groepen, of situaties te scheppen. Tenslotte bedient men zich van strategieën van argumentatie om een bepaald standpunt uit te dragen of te ondersteunen. In de voorgaande paragrafen zagen we reeds een aantal voorbeelden van stijlmiddelen die in de strijd worden ingezet. In deze paragraaf wordt er uitgebreid bij het gebruik van deze stijlmiddelen stilgestaan, die in paragraaf 2.4. werden gepresenteerd.

Constructie van een ‘wij’ versus ‘zij’ beeld

Een van de belangrijkste strategieën die wordt toegepast is het creëren van een positief zelfbeeld ten opzichte van een negatief beeld van de ‘ander’. De ‘ander’ bestaat niet alleen uit allochtonen: ook de ‘oude’ politiek, die in het verleden vorm heeft gegeven aan het beleid en het debat omtrent integratie wordt zo geschetst. Subjectposities in de discursieve ruimte worden toegekend op basis van tegenstellingen. Het positieve ‘wij’-beeld wordt vooral opgeroepen door het steeds te contrasteren met een negatieve ander. Met ‘wij’ wordt verwezen naar de Nederlandse samenleving als homogene entiteit, voornamelijk bestaand uit autochtonen. Zoals gezegd worden niet-geïntegreerde allochtonen beschouwd alsof zij buiten de samenleving staan. Aangezien veel allochtonen volgens partijen niet voldoende geïntegreerd zijn, behoren zij volgens hen niet tot de samenleving. Zij behoren tot de ‘zij’-groep, die voornamelijk bestaat uit islamitische mannen.

‘Onze’ westerse (universele) cultuur wordt ook gecontrasteerd met ‘hun’ islamitische (particuliere) cultuur. Dat de westerse waarden superieur zijn wordt bovendien gepresenteerd als een feit waarvoor men zich niet hoeft te schamen. Daar mag men zelf trots op zijn. Dit soort uitspraken helpt bij het creëren van een uitgesproken positief ‘wij’ beeld.

Er is geen reden ons daarbij van ons stuk te laten brengen door schaamte en schuldgevoel over de westerse beschaving, zoals het cultuurrelativisme laat gebeuren. (...) Enig gevoel van trots over wat de westerse samenlevingen hebben bereikt zou daarom meer op zijn plaats zijn dan de zelfhaat die in het multiculturalisme zit. (VVD 2004, p. 2-3)

Tegelijkertijd roept deze uitspraak een negatief beeld op van het multiculturalisme dat volgens de VVD uitgaat van cultuurrelativisme. Men zet zich dus enerzijds af tegen

allochtonen op basis van een culturele onderscheiding, en anderzijds tegen het ‘oude’ discours, omdat men daarin volgens de partij uitging van cultuurrelativisme.

Dissimulatie

Omdat het klimaat veranderd is en men nu ‘mag zeggen wat men denkt’, wordt er weinig gebruik gemaakt van dissimulatie. Er bestaat immers geen directe noodzaak toe. De LPF en de VVD bedienen zich er wel van. Zo wordt er vaak van uit gegaan dat de lezer de achterliggende boodschap van bepaalde uitspraken wel begrijpt, terwijl men deze niet direct durft uit te dragen. Zo bedoelt de LPF hier op omslachtige wijze te zeggen dat Nederland ‘vol’ is:

Op Bangladesh en Taiwan na is Nederland het dichtstbevolkte land ter wereld: een kleine 500 inwoners per vierkante kilometer, het dubbele in de grote steden. Volgens de bekende econoom Pieter Lakeman was Nederland op basis van economische maatstaven al in 1972 (!) overbevolkt. (LPF 2004, p. 5).

De boodschap wordt in verhuld taalgebruik gecommuniceerd omdat de associatie met de CD anders te groot zou zijn.

De VVD is in het onderstaande citaat volstrekt onduidelijk in haar bewoordingen, terwijl de boodschap wel overkomt:

De overheid treedt pas op als (wettelijke) regels worden overtreden. De samenleving treedt ook op in de zin van: ‘doe effe gewoon.’ (VVD, Integratienota)

De VVD bedoelt hier dat de individuen in de samenleving corrigerend op kunnen treden bij afwijkend gedrag van anderen. Het afdwingen van conformisme aan waarden is voor een partij met een liberale ideologie echter contradictoir. Vandaar dat een appèl op burgerzin door middel van een soort alledaags taalgebruik dat iedereen begrijpt meer op zijn plaats wordt geacht. De ontvanger van de uitspraak wordt verondersteld de boodschap zelf te kunnen voltooien op basis van gedeelde kennis. Het doel is echter onduidelijk, het gaat primair om het opwekken van emoties.

Disclaimers

Een aantal partijen maakt gebruik van disclaimers. In het volgende citaat wordt bedoeld dat allochtonen niet willen integreren. Het is echter niet wenselijk om dit uit te spreken. Vandaar dat hij omgekeerd wordt geformuleerd, om zodoende niet aangevallen te kunnen worden:

In het besef dat velen wél in onze samenleving willen integreren (...) (VVD 2004, p. 23)

Op deze wijze wordt een negatief beeld geschetst van allochtonen zonder ze direct aan te vallen. Dit stijlmiddel werd vaker toegepast. Zo geeft Hirsi Ali in het volgende citaat aan zich niet van termen als ‘linkse kerk’ te bedienen, terwijl ze de term wel ter ondersteuning van haar betoog gebruikt.

Ik gebruik geen termen als de "linkse kerk", maar ik vind dat GroenLinks ook hierin zijn verantwoordelijkheid moet nemen. Keer op keer hebben GroenLinks of aanhangers van GroenLinks mensen die pleitten voor integratie en vooral de verantwoordelijkheid van allochtonen zelf daarin, uitgemaakt voor racisten. Is dat waar of niet? (Hirsi Ali (VVD) 2004, TK nr. 63, p. 4117)

Op deze wijze kan ze er niet van worden beschuldigd dezelfde retoriek te gebruiken als bijvoorbeeld Pim Fortuyn, die de term introduceerde, terwijl ze door de ontkenning van het gebruik van de term haar boodschap wel overbrengt.

Topoi

Er worden behoorlijk wat topoi gebruikt in het Nederlands politieke discours. Een van de meest gebruikte topos is die van de aantallen. Men doet alsof er immer groeiende aantallen allochtonen in Nederland wonen. Het uiteindelijke gevolg hiervan zou zijn dat de populatie allochtonen het aantal autochtonen zal overstijgen.

In 2000 telde ons land 3 miljoen allochtonen, waarvan de helft van niet-westerse afkomst. Omstreeks 2050 zal sprake zijn van 5,6 miljoen allochtonen, waaronder bijna 3 miljoen niet-westerse. In de vier grote steden bestaat ongeveer eenderde van de inwoners uit allochtonen (in sommige wijken zelfs 90 procent). Naar verwachting zal dit percentage binnen enkele decennia de 50 procent passeren. (LPF 2004, p. 5)

De topos van cultuur wordt ook veelvuldig gebruikt. Allochtonen zouden een andere cultuur hebben, die bovendien ver achter loopt op de Nederlandse. Dat allochtonen zich aan dienen te passen aan de Nederlandse cultuur wordt niet direct gezegd, maar zij dienen er wel meer interesse voor te tonen en zich er meer in te verdiepen. Het cultiveren van de eigen cultuur door allochtonen wordt zelfs als een bedreiging voor de Nederlandse cultuur gezien. Er worden bovendien veel negatieve veronderstellingen gemaakt ten aanzien van andere culturen.

Een andere factor die het integratieproces belemmert, is de geringe interesse die veel migranten zelf aan de dag leggen voor de Nederlandse cultuur en samenleving. (SP 2004, p. 6)

Toestroom van immigranten en een falende integratie worden door autochtonen, maar ook door allochtonen gezien als de grootste bedreigingen voor de Nederlandse cultuur. (LPF 2004, p. 5)

Kon het [falen van de integratie] ook liggen aan de afwijkende arbeidsethiek of de afwijkende belastingethiek van sommige, niet alle migranten? (Hirsi Ali (VVD) 2004, TK nr. 63, p. 4106)

De cohesie van de samenleving neemt mede af omdat vele niet-westerse migranten geen verplichtingen voelen ten opzichte van een samenleving die zich niet op de eigen groepswaarden baseert, maar de ontvangende samenleving slechts als instrument beschouwen om er zelf op vooruit te gaan. [sic] (VVD 2004, p. 7)

'Counterfactuals'

Enkele partijen trachten ook op andere wijze een negatief toekomstbeeld te schetsen. Als er niet hard wordt opgetreden dreigt volgens hen een gevaarlijke situatie te ontstaan. Dit type argumenten is gebaseerd op denkbeeldige situaties in plaats van op feiten.

Als wij op den duur grote tegenstellingen in dit land, rellen of getto's zoals elders in Europa willen voorkomen dan moet het roer om. Daarom hecht de CDA-fractie er een groot belang aan dat nieuwkomers in ons land integreren en dat zij zich identificeren met ons land. (Verhagen (CDA) 2004, TK nr. 92, p. 5970)

Behalve ten behoeve van het schetsen van een dreiging die uitgaat van de fundamentalistische islam, is het vaak onnodig om dit type argumenten te gebruiken, aangezien er al consensus over bestaat dat de huidige situatie ongewenst is.

Drogredenen ('fallacies')

'Product fallacies' worden vooral gebruikt als instrument binnen een semantische strategie om de ander als negatief te presenteren. Zo beargumenteert de LPF dat de integratie van veel allochtonen een groot probleem is omdat veel allochtonen *verdacht* worden van een delict. Dit argument mag de LPF echter niet gebruiken. Wanneer je wilt betogen dat allochtonen vaak crimineel gedrag vertonen, gaat het er om of het is *bewezen* dat iemand zich schuldig heeft gemaakt aan een delict, en niet of iemand hiervan wordt verdacht.

In 2000 werd bijna 11 procent van de totale populatie Antilliaanse/Arubaanse jeugdigen verdacht van een delict, ruim 8 procent van de Marokkaanse en 6 procent van de Surinaamse jeugdigen. Het cijfer voor autochtone jeugdigen is zo'n 2 procent (LPF 2004, p. 6).

De LPF maakt bovendien gebruik van onjuiste analogie:

Criminaliteit onder Nederlandse allochtone jongeren is drie keer zo hoog als onder allochtone jongeren in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland. (LPF 2004, p. 6)

De LPF presenteert dit feit geheel ongenueanceerd, waardoor de suggestie wordt gewekt dat de problematiek omtrent de criminaliteit van allochtonen in Nederland veel erger is dan in andere landen. Dit zou direct samenhangen met het integratiebeleid. Aan andere verklarende factoren wordt immers geen aandacht geschonken. Er worden bovendien slechts twee landen genoemd. De LPF probeert met het opvoeren van dergelijke non-argumenten een negatief beeld van allochtonen te schetsen.

Daarnaast wordt er soms gezegd dat 'is vernomen' dat veel allochtonen dezelfde mening zijn toegedaan. Ook wordt er regelmatig verwezen naar landen waar gewenste praktijken al gebruikelijk zouden zijn.

Andere landen zijn ons hierbij voorgegaan; kijk bijvoorbeeld naar Canada, waar men allang ervaring heeft met het thema burgerschap en een dergelijke "citizen's ceremony". (Verhagen (CDA) 2004, TK nr. 92, p. 5972)

Mijn fractie is een tegenstander van de dubbele nationaliteit, want nieuwkomers moeten een bewuste keuze maken voor het Nederlanderschap. In andere landen moet dat ook en ik zie geen reden om dat in Nederland niet te doen. (Nawijn (LPF) 2004, TK nr. 92, p. 5978)

Met behulp van dergelijke non-argumenten probeert men de eigen standpunten te legitimeren.

Omdat het debat zoals gezegd correct is worden de proces argumentatieregels slechts zelden overtreden. De Tweede Kamer heeft bovendien een voorzitter die hierop toe ziet. Wel kwam het af en toe voor dat personen geen direct antwoord gaven op een vraag. Er werd dan om de kern van de zaak heen gedraaid. Aangezien dit soort overtredingen vaak in de context van het grotere geheel van een debat moet worden gezien is het niet wenselijk om hier voorbeelden van te geven.

Retoriek

Ter ondersteuning van semantische en strategieën van argumentatie wordt door alle partijen gebruik gemaakt van retoriek. Zo vergelijkt het CDA de huidige naturalisatieprocedure met het aanvragen van een parkeervergunning:

Het CDA heeft al een keer voorgesteld om van naturalisatie een minder vrijblijvende gebeurtenis te maken. Niet langer een briefje op je deurmat dat je je paspoort kunt afhalen bij het loket Burgerzaken, alsof het worden van Nederlands staatsburger dezelfde waarde zou hebben als het afhalen van een parkeervergunning. (Verhagen (CDA) 2004, TK nr. 92, p. 5971-5972)

Het CDA gebruikt deze metafoor om een negatief beeld te schetsen van de huidige gang van zaken om zodoende de nieuwe voorstellen te legitimeren.

In het kader van de zelfreflexiviteit van het discours is de retoriek van de taboedoorbreking van belang. Er wordt voortdurend op gewezen dat er vroeger een taboe heerste op het negatief spreken over alloctonen. Het constateren van het bestaan van een taboe betekent dat men dit taboe al aan het doorbreken is. Een taboe bestaat ook alleen voor mensen die ermee willen afrekenen. Anders is het immers geen taboe. Mensen zullen dus niet snel geneigd zijn om tegen een afrekening met het taboe in te gaan. Dat zou onlogisch zijn, omdat een taboe wordt gezien als negatief. Zoals Bos zegt:

Ik hoop dat er één ding is dat wij allemaal geleerd hebben van het integratiebeleid van de afgelopen dertig jaar, van het onderzoek van de commissie-Blok en van de politieke revolutie van 2002 en dat is dat er nooit meer taboes mogen zijn. Taboes houden de mensen dom. Taboes houden goede oplossingen tegen. Taboes zijn niet in het belang van de mensen om wie het gaat en taboes zijn ook niet eerlijk. (Bos (PvdA) 2004. TK nr. 92, p. 5949)

De PvdA probeert vaak op het gevoel in te spelen. Door voorbeelden te geven uit de dagelijkse praktijk en middels het voorlezen van brieven van burgers, probeert de partij de standpunten van tegenstanders belachelijk te maken. Bovendien getuigen voorbeelden uit de alledaagse praktijk van een zeker praktisch realisme dat de eigen standpunten legitimeert.

Bos verwijst bovendien naar ‘de mensen’ waardoor hij duidelijk maakt dat hij voor het volk wil spreken. Ook Sterk werpt zich op als woordvoester voor de ‘gewone mensen’.

Paul Cliteur kondigde aan te stoppen met zijn columns. Hij liet in het midden waarom. De CDA-fractie vindt dat een zorgwekkende ontwikkeling. Juist nu sinds twee jaar taboes zijn doorbroken en problemen kunnen worden benoemd, ontstaat er een terugtrekkende beweging. De boodschapper wordt gestraft. Mensen in wijken als Amsterdam-West en Rotterdam Charlois dreigen opnieuw monddood te worden gemaakt. (Sterk (CDA) 2004, TK nr. 63, p. 4093)

Bos maakt gebruik van dezelfde retorische stijlmiddelen als zijn politieke tegenstanders. Hij bedient zich van populair taalgebruik om tegen de ‘volkse’ retoriek van de anderen in te gaan. Zo spreken zijn tegenstanders vaak over de ‘problemen in de wijken’. Bos haalt ook ‘gewone mensen’ aan, of roept beelden op van alledaagse situaties om een tegengesteld punt te maken:

Het derde voorbeeld dat ik wil noemen (...) Dat gaat over Mia Audina, de prachtige kleine badmintonster die zilver won voor Nederland op de Olympische Spelen. (...) Wat mij bijblijft van het verhaal van Mia Audina is dat, wanneer ik kijk naar de manier waarop geheel Nederland haar in de harten gesloten heeft de afgelopen weken, mijns inziens niemand zich afgevraagd heeft of zij wellicht ook nog tegelijkertijd een Indonesisch paspoort heeft. (Bos (PvdA) 2004, TK nr. 92, p. 5948)

Volgens de meeste partijen werd het debat voorheen belemmerd door allerlei taboes die inmiddels doorbroken zijn. Nu moet men kunnen ‘zeggen wat men denkt’. Mensen in de oude wijken zouden vroeger volgens hen ‘monddood’ gemaakt zijn. Zij hebben volgens de partijen hun stem bij de laatste verkiezingen laten horen en er dient nu naar hen geluisterd te worden. Omdat zij elke dag met de problematiek te maken hebben wordt er vanuit gegaan dat zij de waarheid in pacht hebben. De ‘gewone’ Nederlander zou in zijn opvattingen niet gehinderd worden door een of andere politieke vooringenomenheid. De ‘gewone man’ wordt daarentegen afgebeeld als eerlijk, onschuldig en recht door zee. Omdat hij de wereld zou zien zoals hij is, dient er naar hem geluisterd te worden. Dit ‘realisme’ van de ‘gewone man’ (zie Prins 2004) wordt geplaatst tegenover het idealisme van het ‘oude’ discours.

Door de nadruk op het doorbreken van het taboe dat er heerste op het praten over negatieve aspecten van de integratie van allochtonen, lijkt er nu een nieuw taboe te zijn ontstaan: op het benadrukken van positieve kanten van de integratievraagstuk.

Ik constateer dat vroeger, in de jaren tachtig en negentig, het politiek correct was om allerlei problemen rondom allochtonen en integratie dood te zwijgen. (...) De heer Bolkestein heeft in en buiten de Kamer het thema op de agenda gezet. In 2001 heeft Pim Fortuyn dat op zijn eigen wijze gedaan en het taboe verder gesloopt, het taboe om over de problemen rondom allochtonen te spreken. Op zichzelf was dat nodig. Daarna is een nieuwe politieke correctheid ontstaan. Het lijkt er nu op dat je in het debat moet confronteren en ageren. Als je iets positiefs zegt over de integratie van de allochtonen, ben je naïef of je bent iemand die probeert problemen weg te redeneren. (Dittrich (D66) 2004, TK nr. 63, p. 4112)

Uit dit fragment blijkt nogmaals dat er in het discours nieuwe regels zijn ontstaan die bepalen op wat voor manier het integratievraagstuk wordt benaderd, en wat er al dan niet

mag worden gezegd. Ook blijkt dat het discours niet alleen reflecteert ten opzichte van het verleden, maar dat men zich over het huidige discours ook kritisch uitlaat. Het discours is dus altijd aan reflectie onderhevig.

Een andere belangrijkste conclusie die getrokken kan worden na de analyse van de taalstrategieën in het discours, is dat het discours voor een belangrijk deel populistisch van aard is. Het begrip populisme verdient een nadere toelichting omdat het in het publiek debat vaak gebruik wordt om tegenstanders negatief af te schilderen (vgl. Berting 2003), en niet zozeer om een politiek fenomeen te duiden. Populisme is een verzamelnaam voor uiteenlopende politieke bewegingen (vgl. Wansink 2004). Het kan zich verbinden met politieke ideologieën aan zowel de linker als aan de rechter zijde (Berting 2003). Wel bestaat er een bepaalde logica met een aantal basiskennmerken (Elchardus 2001; Wansink 2004). Het populisme is gebaseerd op de tegenstelling tussen gevestigden en buitenstaanders (Pels 2003). Populistische bewegingen zijn vooral antibewegingen, die zich keren tegen het ‘establishment’ of de gevestigde (politieke) elite (Berting 2003). De populistenvormen in deze logica zelf de buitenstaanders en de elite zijn de gevestigden. Berting (2003) presenteert, in navolging van Taguieff (2002), een onderscheid tussen zogenaamd ‘protestpopulisme’ en ‘nationaal-populisme’. Het protestpopulisme behelst voornamelijk het zich afzetten tegen de politieke elite, terwijl het nationaal-populisme zich bezighoudt met het beschermen van de nationale identiteit tegen cultuurvreemde elementen. In het laatste geval vormt ‘het volk’ met de nationale identiteit de gevestigde orde, terwijl de cultuurvreemde allochtonen de buitenstaanders uitmaken. Men spreekt in dit verband ook wel van rechts-populisme (vgl. Pels 2003).

De taal van het populisme richt zich tot het ‘volk’. Volgens Elchardus (2001) beroept de retoriek van het populisme zich op ‘gezond verstand’ of ‘boerenverstand’ van de ‘gewone man’. De retoriek is anti-intellectueel. De overdracht van emoties is belangrijker dan de communicatie van een consistent programma (Wansink 2004).

Het huidige discours is populistisch van aard omdat de klassieke tegenstelling tussen de gevestigden en de buitenstaanders geschetst wordt, zij het in een andere dan de gebruikelijke verschijningsvorm. Steeds opnieuw zet men zich af tegen het ‘oude’ discours, wat symbool staat voor de oude, elitaire politiek. Men presenteert het nieuwe discours door te spreken van ‘nieuwe politiek’, als ware men zelf een nieuwkomer.

Het discours kan tevens als licht nationaal-populistisch (rechts-populistisch) worden gekenmerkt, doordat er een tegenstelling tussen gevestigden in de zin van ‘het Nederlandse volk’ met een nationale cultuur, en cultuurvreemde buitenstaanders (moslims) wordt geschetst. De nationale identiteit moet volgens het discours gecultiveerd en in zekere zin beschermd worden. Het nationaal-populistische karakter van het discours wordt zeer subtiel geschetst, en is niet uitgesproken aanwezig.

Daarnaast is het taalgebruik van het discours populistisch. De taal die wordt gebezigd is anti-intellectueel en gericht op ‘het volk’. De overdracht van emoties – zoals bij het creëren van een sterke ‘Nederlandse identiteit’ – krijgt veel aandacht.

4.7 Conclusies

In het dominante politieke discours wordt de integratie van allochtonen gezien als een van de grootste problemen waar de Nederlandse samenleving mee te maken heeft. Door

het kabinet werd het zelfs als “dé” sociale kwestie van de eenentwintigste eeuw omschreven. Het zijn vooral allochtonen die in het discours geassocieerd worden met problemen als overlast en criminaliteit. Zij voeren volgens het dominante discours de ‘verkeerde statistieken’ aan. Een groot aantal allochtonen is volgens hen niet geïntegreerd. Deze allochtonen maken daardoor in hun visie geen deel uit van de samenleving. Zij menen dat de integratie niet geslaagd kan worden genoemd. Het falen van de integratie zou mede veroorzaakt zijn doordat de overheid culturele verschillen tussen autochtonen en allochtonen niet heeft onderkend. Hier heeft jarenlang een taboe op gerust dat nu, volgens het huidige discours, is doorbroken. Naar de mening van de dominante partijen zijn het juist deze culturele verschillen die de grootste belemmering voor de integratie vormen. Andere problemen, zoals segregatie en werkloosheid zouden hier een afgeleide van zijn. Allochtonen wonen immers graag bij elkaar, en wanneer men de taal niet spreekt en omgangsvormen niet kent vindt men ook geen baan, zo wordt gedacht. Doordat deze culturele verschillen, mede door de aanslagen in New York op 11 september 2001, volgens het dominante discours zijn uitvergroot, worden autochtonen en allochtonen tegenover elkaar geplaatst. Vooral de islam wordt als groot probleem geschetst in het dominante discours. Deze godsdienst zou een fundamenteel andere houding dan gebruikelijk is in westerse liberale democratieën met zich mee brengen. Een aantal islamitische waarden en praktijken is bovendien strijdig met de Nederlandse basiswaarden volgens het dominante discours.

Omdat men stelt dat het grootste probleem van culturele aard is, vindt men dat oplossingen ook in het culturele domein gevonden moeten worden. De Nederlandse grondwet vormt hier echter een belangrijke beperking. Culturele aanpassing kan niet worden afgedwongen omdat men dan het private domein binnendringt. Naleving van de wet kan wel worden verplicht. Waar culturele praktijken van allochtonen in strijd zijn met de (grond)wet wordt daarom voorrang gegeven aan Nederlandse waarden. Er is dus sprake van een inpassing van allochtonen in de Nederlandse rechtsorde. Culturele aanpassing kan slechts worden gestimuleerd. De voorgestelde maatregelen zijn daarom primair symbolisch: zij hebben slechts tot doel culturele aanpassing te bevorderen. Er wordt verondersteld dat het gevoel van verbondenheid met de Nederlandse samenleving automatisch ontstaat door kennis te nemen van de waarden en de geschiedenis van deze samenleving. Om legitimatie hiervoor te bewerkstelligen wordt een positief homogeen statisch beeld gecreëerd van de Nederlandse samenleving en haar cultuur.

Uiteindelijk zijn het volgens de dominante partijen vooral allochtonen die de inspanning moeten leveren om de integratie tot stand te brengen. Men vindt dat zij zich de Nederlandse kernwaarden eigen dienen te maken. Aan autochtonen en de instituties van de samenleving worden in het dominante discours nauwelijks verplichtingen opgelegd, enkel de verplichting tot overleg. Van sancties is in het geheel geen sprake.

Om de eenzijdige repressieve maatregelen te legitimeren is het nodig een negatief beeld te schetsen van allochtonen, en het negatieve beeld dat er al heerst, te behouden. Dit wordt vooral gedaan door de relatie tussen problemen en allochtonen direct te leggen, alsof er sprake is van een causaal verband. Daarnaast wordt de cultuur van allochtonen negatief verwoord door eenzijdig de nadruk te leggen op problemen als eerwraak en vrouwenbesnijdenis.

Integratie wordt beschouwd als een geïndividualiseerd concept. Het is een persoon die integreert in een samenleving, niet de samenleving als geheel. Hierin past de

ontwikkeling van de ‘integratieladder’. Hiermee denkt men een instrument te hebben om de mate van integratie van individuen meetbaar te maken. Integratie wordt dus op individueel niveau bekeken. Wanneer een allochtoon goed Nederlands spreekt, in een gemengde wijk woont en veel autochtone sociale contacten heeft, scoort hij positief. Wanneer iemand echter werkloos is, in een ‘concentratiewijk’ woont en betrokken is bij criminaliteit scoort hij slecht. Het is logisch dat wanneer integratie op een individueel niveau zou kunnen worden gemeten, er ook verondersteld mag worden dat er op individueel niveau invloed op uit te oefenen is. Deze gedachte past bovendien in het bredere uitgangspunt van ‘eigen verantwoordelijkheid’ van het huidige kabinet.

Bovenstaande is een korte schets van de ‘storyline’ waaromheen de dominante discourscoalitie is gegroepeerd. Deze ‘storyline’ wordt op een populistische wijze uitgedragen door het stelselmatig creëren en bevestigen van de tegenstellingen tussen gevestigden en buitenstaanders. Het contrast tussen het huidige discours en het oude discours wordt steeds volmondig bevestigd. In feite wordt het huidige discours beheerst door de verschillen met het discours tot 2003. In de vele terugblikken wordt het verleden negatief afgespiegeld ten opzichte van het heden. Het oude discours wordt zo als ‘slecht’ bestempeld en het nieuwe als ‘goed’. Men neemt over het algemeen meer moeite om uit te leggen wat er fout is aan het oude discours, dan om te benadrukken hoe het anders zou moeten. Bijzonder ingrijpende of verstrekkende beleidsvoorstellen worden niet ingediend. In het klassieke populisme bestaat de tegenstelling uit gevestigden en buitenstaanders. Dit impliceert dat partijen in de Tweede Kamer niet populistisch zouden kunnen zijn; zij behoren immers altijd tot de gevestigden. Door steeds van ‘oude’ en ‘nieuwe’ politiek te spreken, en door de tegenstelling tussen het ‘oude’ en het ‘nieuwe’ integratiediscours te creëren, wekken zij evenwel de suggestie nieuwkomers of buitenstaanders te zijn.

Door het creëren van een sterke nationale culturele identiteit en die te contrasteren met, en te beschermen tegen de (op)komst van niet-westerse islamitische culturen krijgt het discours tevens nationaal-populistische kenmerken.

Het taalgebruik binnen het discours is tevens populistisch.

De actoren die het dominante discours uitdragen zijn het CDA, de VVD en de LPF. Zij vormen de discourscoalitie die het dominante discours uitdraagt. Dit discours lijkt op het eerste gezicht geïnstitutionaliseerd te zijn, aangezien in beleidsvoorstellen dezelfde taal wordt gebezigd als in de debatten en in de nota’s over integratie van de partijen. Er zijn echter maar weinig van deze voorstellen daadwerkelijk vertaald in concreet beleid. Een aantal beleidsvoorstellen, zoals de inburgeringsverplichting aan ‘oudkomers’, bleek men achteraf niet te kunnen doorvoeren vanwege grondwettelijke beperkingen.

Een andere discourscoalitie wordt gevormd door de PvdA en GroenLinks. Zij oefenen vooral kritiek uit op het dominante discours door te waarschuwen voor de gevolgen van de harde toon van het debat. Zij leggen de nadruk op sociaal-economische aspecten van integratie, terwijl ze ook aandacht vragen voor culturele aspecten. Daarnaast vragen zij vaker aandacht voor discriminatie. Terwijl GroenLinks een vrij elitair taalgebruik bezigt, maakt de PvdA gebruik van eenzelfde soort populistische retoriek als in het dominante discours wordt gedaan. Ook bevestigt de PvdA steeds de tegenstelling tussen het ‘oude’ en het ‘nieuwe’ discours, tussen ‘oude’ en ‘nieuwe’ politiek. De bescherming van de

nationale culturele identiteit tegen niet-westerse invloeden wordt door deze partij niet benadrukt.

De overige partijen zijn moeilijk te classificeren. Een deel van hun opvattingen sluit soms aan bij het dominante discours, maar een deel ook juist niet. Bepaalde aspecten van het dominante discours steunen daardoor op een bredere coalitie dan van het CDA, de VVD en de LPF. Zo kan het beeld dat van de Nederlandse samenleving wordt gecreëerd op grotere steun rekenen dan de geconstrueerde causale relatie tussen allochtonen en een aantal problemen. Tezamen vormen de overige partijen zeker geen discourscoalitie; daarvoor zijn onderlinge verschillen te groot. D66 verkeert, zoals eerder aangegeven, vanwege haar regeringsdeelname in een lastig parket. De kleine christelijke partijen hebben de meeste overeenkomsten met het dominante discours. De door hen voorgestelde maatregelen sluiten echter niet altijd aan bij het dominante discours omdat zij meer aandacht besteden aan het beschermen van het belijden van religie. De overheid dient zich volgens hen niet met religieuze kwesties te bemoeien.

De SP heeft een geheel eigen verhaal dat zich moeilijk laat typeren. Het tegengaan van segregatie staat hierin centraal. Hoewel de problemen zich volgens deze partij vooral manifesteren op het sociaal-economisch vlak, wordt er zijdelings ook aandacht besteed aan culturele problemen. De voorgestelde maatregelen worden voornamelijk in het sociaal-economische domein gesitueerd, bijvoorbeeld in de vorm van verplichte spreiding. De SP presenteert zich, net als het CDA, de LPF, de VVD en de PvdA als 'volkspartij'.

Nu het duidelijk is hoe het huidige discours er uit ziet, rijst de vraag in hoeverre het verschilt met het discours tot 2003. Deze vraag staat in het volgende hoofdstuk centraal.

Hoofdstuk 5

Vergelijking tussen de perioden

Om de tweede deelvraag van de probleemstelling te kunnen beantwoorden bepaal ik in dit hoofdstuk of er een omslag in het politieke discours over integratie heeft plaatsgevonden, en zo ja waar deze uit bestaat.

Politici geven zelf aan dat het debat over integratie is veranderd. Deze constatering vormt wetenschappelijk gezien echter niet voldoende bewijs. De manier waarop het huidige discours wordt uitgedragen vormt een betere aanwijzing voor een omslag. Het discours definieert zichzelf ten opzichte van het ‘oude’ discours. Het huidige discours ontleent zijn betekenis voornamelijk aan zijn verschil met het discours tot 2003. De partijen spreken in dit ‘nieuwe discours’ met behulp van een ander begrippenkader dan in het discours tot 2003 werd gedaan. Politici die gebruik maken van taaluitingen uit het ‘oude discours’ worden beschuldigd van naïviteit. Zij zouden de realiteit niet onder ogen durven te zien. De ‘oude’ manier van spreken wordt als ‘slecht’ bestempeld, en het ‘nieuwe’ debat als ‘goed’. Men benadert het integratievraagstuk als het ware vanuit een andere normatief ‘frame’ dan voorheen. Binnen dit nieuwe ‘frame’ gelden andere regels. Dit nieuwe ‘frame’ is bovendien dwingend; houdt men zich niet aan de regels dan valt men forse kritiek ten deel. Er is dus sprake van één nieuw dominant interpretatiekader.

Binnen dit nieuwe ‘vocabulaire’ wordt het niet geaccepteerd te zeggen dat de integratie geslaagd zou zijn, dat men streeft naar ‘integratie met behoud van eigen identiteit’, of dat men de multiculturele samenleving een wenselijk ideaal vindt.

Doordat men door middel van een nieuw ‘frame’ naar de werkelijkheid kijkt wordt de sociale werkelijkheid anders geconstrueerd. Er is als het ware een nieuw verhaal ontstaan over hoe de werkelijkheid er uitziet. Er is dus sprake van een nieuwe ‘storyline’: een nieuwe sociale constructie van de werkelijkheid die het medium vormt waarmee de dominante discourscoalitie eigen interpretaties aan anderen overdraagt. Hieruit volgt logischerwijze dat er sprake is van een omslag in het politieke discours over de integratie van allochtonen in de Nederlandse samenleving. Om te bepalen waar de omslag inhoudelijk gezien uit bestaat moet de ‘oude’ met de ‘nieuwe’ ‘storyline’ worden vergeleken. Hiertoe presenteer ik een vergelijking van het discours tot 2003 met het huidige discours, aan de hand van het in paragraaf 2.4 gepresenteerde analysekader.

Het concept

Integratie is in toenemende mate een geëtniseerd concept geworden. Vóór 2003 werd er in verkiezingsprogramma’s ook gesproken over de integratie van ouderen, jongeren en werklozen. In het huidige discours spreekt men over *de* integratie, waarmee men automatisch refereert aan de integratie van allochtonen. Integratie is gedurende de jaren negentig een geïndividualiseerd concept geworden. Dit is in het huidige discours nog steeds het geval. Integratie werd vóór 2003 gedefinieerd als een proces dat van twee kanten moet komen. Hoewel dat in het huidige discours ook het geval is, bleek uit uitspraken van politici en uit voorgestelde beleidsmaatregelen dat integratie vooral als

een zaak van allochtonen wordt beschouwd. De verantwoordelijkheid voor het slagen van de integratie wordt nu dus meer dan voorheen bij allochtonen geplaatst.

Terwijl het beleid in de jaren negentig versmald werd tot sociaal-economische integratie, wordt het beleid in het huidige discours weer enigszins verruimd. Zo worden inburgeringscursussen nu ook gericht op de Nederlandse cultuur. Zowel in de definitie van integratie die in het discours tot 2003 werd gehanteerd, als in de huidige definitie worden culturele aspecten genoemd. De wijze waarop men culturele aspecten van integratie benadert en benadrukt is echter veranderd. In het discours tot 2003 werden deze aspecten vooral besproken in termen van tolerantie ten opzichte van andere culturen. Volgens het huidige discours zorgen culturele verschillen echter voor problemen, in plaats van voor een waardevolle verrijking van de samenleving. In het huidige discours besluit men, net als in het discours tot 2003 dat culturele inmenging van de overheid niet gewenst is. Allochtonen kunnen enkel ingepast worden in de Nederlandse rechtsorde. Van beleid op cultureel gebied mag slechts een stimulerende werking uitgaan. Het beleid wordt daarom vooral gericht op de versterking van het beeld van de Nederlandse identiteit. Het concept integratie heeft geen wezenlijk andere betekenis gekregen. De definitie was erg breed en dat is nog steeds zo. Binnen deze definitie wordt nu echter meer nadruk op culturele aspecten gelegd. In dit opzicht wordt het beleid verbreed: door middel van maatregelen die het stimuleren van culturele aanpassing tot doel hebben gaat de aandacht niet meer louter uit naar het sociaal-economisch terrein.

Problemen

Tegenwoordig wordt integratie gezien als een van de belangrijkste sociale kwesties waar de samenleving mee wordt geconfronteerd. In het oude discours werd integratie als fenomeen niet geproblematiseerd. Hoewel men voorheen meende dat het integratieproces niet altijd even vlekkeloos verliep, werd er gedacht dat er sprake was van vooruitgang. Problemen die met de integratie van allochtonen te maken hadden werden voorheen vooral gesitueerd op het sociaal-economische vlak, in de zin van achterstanden. Er werd wel gesproken over culturele problemen bij wijze van gebrek aan tolerantie, of in de vorm van identiteitsproblemen, maar dit gebeurde niet bijzonder veel. In het huidige discours ligt de nadruk meer op de problematisering van culturele verschillen. Met de problematisering van deze verschillen hangt de problematisering van de islam nauw samen. De islam vormt nu de voornaamste bedreiging voor de nationale identiteit, terwijl er in het verleden voornamelijk werd gesproken over een gebrek aan tolerantie jegens de islam.

Allochtonen

Er is gedurende de jaren meer aandacht gekomen voor de wijze waarop men groepen benoemt. Men is zich steeds meer bewust geworden van de stigmatiserende werking die uitgaat van een term als buitenlanders, waardoor men zich zorgvuldiger, en met behulp van nieuwe termen probeert uit te drukken. In het huidige discours geven sommigen zelfs te kennen dat zij ook de dichotomie allochtoon/autochtoon verkeerd vinden. Er wordt

echter nog steeds gesproken in termen van 'zwart' versus 'wit'. Hoewel men zijn best doet om onnodige stigmatisering te voorkomen ontkomt men er dus niet geheel aan.

Een belangrijk verschil met het verleden is dat men in het huidige discours de verschillende etnische of culturele groepen bij de naam noemt. Groepen met een islamitische achtergrond worden veruit het vaakst genoemd. Allochtonen worden nu minder vanuit een achtergestelde situatie benaderd. Zij worden vooral aangesproken op hun individuele verantwoordelijkheid. In het algemeen worden allochtonen voorgesteld als een homogene groep islamitische mannen, die voor veel problemen zorgen. Of zij zich al dan niet in een achterstandssituatie bevinden doet er niet toe. Dit geldt niet voor de allochtone vrouwen. Zij bevinden zich in posities waar ze uit 'bevrijd' moeten worden.

Samenleving

In het discours tot 2003 werd de Nederlandse samenleving gezien als multiculturele samenleving. De verschillende culturen die hier deel van uitmaakten vormden een verrijking voor de samenleving als geheel. In het huidige discours neemt men uitdrukkelijk afstand van de multiculturele samenleving als ideaal. Men associeert dit ideaal met cultuurrelativisme en wijst het vervolgens af. De waarde van de samenleving wordt nu gezocht in gemeenschappelijke culturele aspecten in plaats van in culturele verschillen. De Nederlandse identiteit werd voorheen gezien als zijnde tolerant met een open visie naar andere culturen. Het dynamische karakter van deze cultuur werd volmondig beaamd. In het huidige discours definieert men de Nederlandse cultuur op basis van de historie van de natiestaat, en op basis van zogenaamde 'westerse waarden'. Het cultuurbegrip dat nu wordt gehanteerd is daarom essentialistisch en statisch van aard. Ook wordt er niet langer een heterogeen beeld van de samenleving geschetst.

Taalstrategieën

Het taalgebruik binnen het discours tot 2003 was vrij wetenschappelijk en elitair, gericht op het communiceren van een inhoudelijke boodschap. In het huidige discours wordt meer aandacht besteed aan de wijze waarop men een boodschap overbrengt. Er werd voorheen weinig gebruik gemaakt van retorische deviezen. Nu worden er meer taalstrategieën ingezet die bovendien vaak populistisch van aard zijn. De strategieën van de dominante discourscoalitie tot 2003 waren gericht op het weren van 'nieuwkomers'. Het huidige discours bestaat voor een groot deel uit het diskwalificeren van het 'oude' discours. Niet alleen de inhoud is veranderd maar ook de wijze waarop het discours wordt uitgedragen. Er wordt vaak geappelleerd aan gevoelens, en gebruik gemaakt van simpel, alledaags taalgebruik.

Deze vergelijking tussen de verschillende perioden is hieronder schematisch weergegeven:

	Discours tot 2003	Huidige discours
Het concept	Inpassing in rechtsorde	Inpassing in rechtsorde (meer aandacht voor cultuur)
Problemen	Sociaal-economische achterstanden, discriminatie (gebrek aan tolerantie)	Cultureel-religieuze verschillen (islam)
Allochtonen	Achterstandssituatie, discriminatie	Individuele verantwoordelijkheid
Nederlandse samenleving	Multiculturele samenleving	‘Westerse’ samenleving
Taalstrategieën	Elitair, gericht op weren nieuwkomers	Populistisch, gericht op uitschakelen ‘oude’ discours

Uit het bovenstaande volgt dat de inhoudelijke omslag van het politieke discours over de integratie van allochtonen voornamelijk bestaat uit de wijze waarop er wordt gesproken over problemen en over de Nederlandse samenleving. Er is zelfs sprake van een totale ommekeer. Culturele verschillen vormen in plaats van een waardevolle verrijking de voornaamste problemen in het huidige discours. De multiculturele samenleving was voorheen het ideaal, nu vormt het datgene waar men zich het hardst tegen afzet. Aan de definitie die van integratie wordt gegeven is niet veel veranderd, wel is de verantwoordelijkheid voor het integratieproces meer bij allochtonen komen te liggen, en ligt het accent meer op cultuur. Naast deze inhoudelijke veranderingen zijn de taalstrategieën veranderd. Voorheen waren ze gericht op het weren van nieuwkomers, in het huidige discours hebben ze voornamelijk het uitschakelen van het ‘oude’ discours tot doel. Men lijkt bovendien met het taalgebruik een andere doelgroep aan te willen spreken.

Nu de omslag in het politieke discours over integratie is beschreven, rijst de vraag op welke manier deze tot stand is gekomen. De geschetste veranderingen in het discours komen immers niet uit het niets. In het volgende hoofdstuk staat deze vraag centraal.

Hoofdstuk 6

Achtergronden van het discours

6.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk werd de omslag in het politieke discours over de integratie van allochtonen geschetst. In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de wijze waarop deze omslag tot stand is gekomen.

Eerder hebben we gezien dat, om te bepalen hoe het kan dat een bepaald discours dominant wordt, de structuur, de stijl en de historische context ervan achterhaald dienen te worden. In de voorgaande hoofdstukken werden de inhoud, de structuur en de stijl van het discours al behandeld. In dit hoofdstuk staat de historische context van het discours centraal. Ik beargumenteer in dit hoofdstuk dat de aanzet tot het ontstaan van de nieuwe 'storyline' al in de jaren tachtig gesitueerd kan worden (vgl. Prins 2004). In de volgende paragraaf wordt de context van het discours over de afgelopen decennia geschetst. Daarna zal ik het discours en de context in samenhang bespreken, ten einde de omslag te begrijpen (6.3).

6.2 De context

Kort na de Tweede Wereldoorlog was Nederland vooral een emigratieland (Verwey-Jonker instituut 2003, p. 21). Het uitgangspunt van het beleid gedurende de jaren van het naoorlogse herstel was dat Nederland een overbevolkt land was en geen immigratieland kon worden. Daarom werd emigratie actief bevorderd en werden er inspanningen geleverd om immigratie te beperken (Penninx 1979, p. 163). Na de onafhankelijkheid van Indonesië kwam een grote stroom immigranten uit voormalig Nederlands-Indië naar Nederland. Van hen werd verwacht dat zij permanent zouden blijven waardoor het beleid voor deze groep gericht werd op hun snelle assimilatie (WRR 2001, p. 168). Deze zogenaamde repatrianten kregen naast huisvesting, maatschappelijk werk en arbeidsbemiddeling, cursussen aangeboden die dit ten doel hadden. Hoewel deze cursussen een ander karakter hadden dan de hedendaagse inburgeringscursussen zou men ze kunnen beschouwen als een eerste vorm hiervan (Commissie Blok 2004, p. 109). Het geval van de Molukkers was anders. Van hen werd gedacht dat zij slechts tijdelijk in Nederland zouden verblijven, waardoor een segregatiebeleid gepaster werd geacht (WRR 2001, p. 168).

Vanaf het begin van de jaren vijftig kampte het Nederlandse bedrijfsleven met tekorten aan arbeidskrachten. In deze periode kwam grootschalige immigratie op gang. Er werden arbeiders uit Italië, Spanje, Joegoslavië, en later ook uit Portugal en Griekenland, geworven (Commissie Blok 2004, p. 168). De Nederlandse overheid wilde aanvankelijk alleen in Europa arbeidskrachten werven omdat Europeanen zich gemakkelijker aan zouden kunnen passen. Omdat in andere Noordwest-Europese landen hetzelfde gebeurde, werd het te werven arbeidsreservoir echter steeds kleiner. In 1962 zag de Nederlandse

overheid zich hierdoor genoodzaakt ook in een land als Turkije te gaan werven (Idem, p. 168).

Vanwege genoemde twijfels omtrent de maatschappelijke inpassing van gastarbeiders van buiten Europa hield de Nederlandse overheid het sluiten van wervingsovereenkomsten met landen als Marokko, Tunesië en Algerije gedurende lange tijd af. In 1969 werden echter toch dergelijke overeenkomsten gesloten, mede omdat de toestroom van niet officieel geworven migranten uit die landen tot problemen leidde (Arends 2002, geciteerd in Commissie Blok 2004, p. 168). Ook van deze arbeidsmigranten werd het verblijf tijdelijk geacht, zoals de toen gebruikelijke term ‘gastarbeider’ ook suggereert (zie ook Entzinger 1984).

Het eerste beleidsstuk van de Nederlandse overheid over arbeidsmigranten was de nota Buitenlandse werknemers uit 1970. In deze nota werd aangegeven dat enige mate van aanpassing van gastarbeiders noodzakelijk werd geacht, maar dat het beleid er, uitgaande van de tijdelijkheid van het verblijf, vooral op gericht diende te zijn een groep de kans te geven om de “eigen identiteit te bewaren” (1970, p. 10. geciteerd in Verwey-Jonker instituut 2003, p. 22). Een groepsgewijze aanpak werd hierbij noodzakelijk geacht, opdat de werknemer niet in een sociaal isolement zou geraken.

De regering wilde druk uitvoeren op gastarbeiders om terug te keren naar het land van herkomst, maar werd daarin belemmerd. Aan de ene kant kwamen de rechtse partijen op voor de belangen van de werkgevers die de voorkeur gaven aan ervaren werknemers boven een systeem waarbij steeds nieuwe onervaren krachten werden geworven. Aan de andere kant kwamen de linkse partijen op voor de belangen van de arbeidsmigranten. Zij zouden het recht moeten hebben om te blijven indien zij dat wensten. Bovendien trachtten allerlei actiegroepen de overheid aan te zetten tot verbetering van de leefsituatie van de gastarbeiders (Entzinger 1984, p. 79).

Rijksgenoten uit de Nederlandse Antillen en Suriname kwamen pas vanaf de jaren zeventig in groten getale naar Nederland. Deze migratie was in de jaren zestig op kleine schaal op gang gekomen en werd niet als problematisch ervaren (Penninx 1979, p. 64). Jegens deze groepen werd een tweesporenbeleid gevoerd, dat enerzijds gericht was op het bevorderen van integratie en anderzijds op het bevorderen van remigratie (WRR 2001, p. 168).

Het beleid aangaande de integratie van migranten dat tot de jaren tachtig gevoerd werd kan getypeerd worden als categoriaal (welzijns)beleid, vanwege het accent op de verschillende groepen. Het beleid voor de gastarbeiders werd “tegen de achtergrond van het idee dat het verblijf van de buitenlandse werknemers tijdelijk [was], gebaseerd op twee sporen: aan de ene kant inpassing van de buitenlandse werknemers in de samenleving; aan de andere kant remigratie. Vanwege de gedachte van tijdelijkheid en de verwachte terugkeer [werd] in het beleid uitgegaan van het motto behoud van eigen identiteit” (Commissie Blok 2004, p. 28). Het Verwey-Jonker instituut concludeert dat “de gedachte dat de arbeidsmigranten hun eigen identiteit moesten bewaren niet gebaseerd was op een cultuurpolitieke visie op (respect voor) andere culturen of op een verzuilingsstrategie met als doel ‘emancipatie in eigen kring’. Het draaide louter om het behoud van de oorspronkelijke cultuur ten behoeve van remigratie” (2003, p. 27).

De jaren tachtig

De WRR publiceerde in 1979 een rapport getiteld “Etnische minderheden”, waarin gepleit werd voor het afschaffen van het uitgangspunt van tijdelijkheid in het beleid. Dit uitgangspunt kon volgens de WRR niet langer gehandhaafd blijven omdat duidelijk werd dat een aanzienlijk deel van de immigranten niet zou terugkeren naar het land van herkomst. Ook ging de komst van immigranten gepaard met groeiende problemen. De Molukse treinkapingen waren hier een voorbeeld van. Omdat het gevoerde beleid tot dan toe categoriaal en reactief was geweest, pleitte de WRR voor een integraal, ‘algemeen minderhedenbeleid’ (Verwey-Jonker instituut 2003, p. 30). Dit WRR rapport is van grote invloed geweest op het beleid in de jaren tachtig.

Het gebruik van de term ‘buitenlanders’, ‘gastarbeiders’, ‘Molukkers’ of ‘buitenlandse werknemers’ werd nu beleidsmatig vervangen door de algemenere term (etnische) minderheden. Er zou nu een *minderhedenbeleid* gevoerd worden. Ook werd het motto ‘integratie met behoud van eigen identiteit’ niet meer in de beleidsstukken opgenomen (zie ook Verwey-Jonker instituut 2003, p. 34). Dat men in het huidige discours afstand neemt van het motto is frappant, aangezien dit al veel eerder werd gedaan en het bovendien verwijst naar het uitgangspunt van tijdelijkheid in het beleid waar al lang geen sprake meer van was. In het huidige discours suggereert men juist dat er een cultuurpolitieke visie ten grondslag ligt aan beleid dat gebaseerd is op het motto.

Naar aanleiding van de publicatie van het WRR rapport verscheen in 1981 de Ontwerpminderhedennota waarvan de kern als volgt werd verwoord: “Het minderhedenbeleid is gericht op de totstandkoming van een samenleving, waarin de in Nederland verblijvende leden van minderheidsgroepen ieder afzonderlijk en als groep een gelijkwaardige plaats en volwaardige ontplooiingskansen hebben.” (Geciteerd in Minderhedenbeleid 1983, p. 10)

De hieruit voortvloeiende hoofddoelstellingen zijn “het verminderen van de sociale en economische achterstand van leden van minderheidsgroepen”; “het scheppen van voorwaarden voor emancipatie in en deelname aan de samenleving van minderheidsgroepen”; “het voorkomen en bestrijden van discriminatie en het – waar nodig – verbeteren van de rechtspositie” (Ibid.)

In de definitieve Minderhedennota van 1983 werden deze doelstellingen overgenomen. Er werd in de Tweede Kamer veel gesproken over de Minderhedennota. Hieruit bleek dat de meeste fracties zich konden vinden in het voorgestelde beleid. Volgens Fermin (1997) namen alleen de CP en de SGP expliciet afstand van de uitgangspunten (p. 179). Bij de overige partijen was er sprake van een tweedeling wat betreft de meningen over de te volgen strategie. De VVD, D66 en de PvdA kozen voor het zogenoemde ‘integratiemodel’, terwijl CDA, CPN, PPR, EVP en PSP aan het ‘emancipatiemodel’ de voorkeur gaven (Fermin 1997, p. 180). Volgens Fermin komt het verschil er op neer dat beleid ofwel primair gericht is op het bestrijden van achterstanden, ofwel op “identiteitsbeleving en het bevorderen van collectieve inpassing van sociaal-culturele groepen” (idem, p. 180).

Het was volgens Fermin (1997) in de tijd van het ontstaan van het minderhedenbeleid bovendien politiek incorrect om te benadrukken dat immigranten de Nederlandse taal moesten leren en ingepast moesten worden in de Nederlandse samenleving. Dit blijkt

tevens uit de negatieve reacties op de door de SP in 1983 uitgebrachte brochure getiteld “Gastarbeid en kapitaal”. De SP analyseerde hierin de ‘kansloze’ positie waarin gastarbeiders volgens haar op dat moment verkeerden. De partij stelde voor om de ‘buitenlander’ te laten kiezen tussen ofwel naturalisatie ofwel terugkeer. Intensieve inburgeringscursussen dienden gericht te worden op de cultuur van Nederland of op de cultuur van het land van herkomst. Er werd bijzonder heftig gereageerd op het verschijnen van deze brochure en haar inhoud werd fel bestreden door andere partijen. De SP werd er bovendien van beschuldigd dat haar opvattingen veel gelijkenis vertoonden met die van de CP over dit onderwerp (Fermin 1997, p. 111).

Begin en midden jaren tachtig was racisme een belangrijk onderwerp. Er werd uitgebreide antidiscriminatiewetgeving geïntroduceerd. Daarnaast kwam er door toenemend racistisch geweld een omvangrijke antiracismebeweging van de grond (Witte 1998). In de jaren tachtig waren immigratie- en integratiekwesities voor politieke partijen niet echt onderwerp van campagne geweest. Vanwege het taboe op racisme (Prins 2004; Vuijsje 1986) waren het voornamelijk de extreemrechtse partijen die de thema’s steeds meer benadrukten (Van der Valk 2002, p. 65). De CP behaalde in 1982 een zetel in de Kamer, hetgeen een grote schok veroorzaakte. Zowel binnen de politiek als in de media wist men niet hoe men met de groeiende aandacht voor rechtsextremisme om moest gaan (Witte 1998). Er bestond twijfel over de vraag of extreemrechts moest worden bestreden door het ideeëngoed aan te vallen of door deze partijen te negeren. In 1984 werd de voorzitter van de CP – Hans Janmaat – geroyeerd, waarna hij de CD oprichtte. De CP had tot halverwege de jaren tachtig geen uitgesproken standpunten jegens buitenlanders verkondigd. Ze begon hiermee pas halverwege de jaren tachtig. De CD accentueerde de ‘buitenlanderkwestie’ echter vanaf het begin van haar bestaan (Van Holsteyn & Mudde 1998). Een belangrijke strategie die de CD gebruikte is die van positieve presentatie van de eigen partij en het ‘eigen volk’, tegenover een negatieve presentatie van gepercipieerde tegenstanders. Deze tegenstanders werden zowel gevormd door allochtonen als door andere politieke partijen en de regering (Idem, p.90).

De CD construeerde de immigrant als cultureel deviant, gevaarlijke buitenstaander die alleen maar op ‘onze rijkdom’ uit is en daardoor een serieus gevaar vormt (Van der Valk 2002, p.107). Alle ‘buitenlanders’ zouden volgens Janmaat dragers van dezelfde cultuur zijn, waarvan hij allerlei kenmerken veronderstelde. De cultuur van de ‘buitenlander’ zou anders en ‘minder’ zijn dan de Nederlandse cultuur. Moslims vormden volgens de CD de belangrijkste bedreiging. Zij vormden een groep die vaak werd genoemd en bovendien negatief werd gepresenteerd. Daarnaast schetste de CD een beeld van competitie om schaarse goederen als werk, huisvesting, en welzijnswerk tussen enerzijds de Nederlanders en anderzijds de buitenlanders (Idem, p.227).

Het taalgebruik van de CD was populistisch en richtte zich op de Nederlandse arbeidersklasse. De CD sprak een soort ‘banaal nationalisme’ uit door haar veelvuldig gebruik van typisch Nederlandse uitdrukkingen, zoals ‘oost west thuis best’, duidelijk gericht op de arbeidersklasse. De CD schilderde de autochtone bevolking af als slachtoffer van minderheden of tenminste van het gevoerde beleid hieromtrent. In feite draaide de CD de slachtofferrol om. Het electoraat van de CD was volgens deze partij slachtoffer van beleid, en de CD was naar eigen zeggen de enige partij die opkwam voor de belangen van de ‘gewone man’ en voor de Nederlandse cultuur (Idem, p. 91).

Hoewel de CD meestal als rechtsextremistische partij wordt bestempeld blijkt uit het bovenstaande dat de partij ook een van de eerste rechts-populistische partijen was. De opkomst van het populisme in Nederland begon dus al in de jaren tachtig.

De jaren negentig

In 1989 verscheen het WRR-rapport getiteld Allochtonenbeleid, dit maal op verzoek van de overheid. De Raad introduceerde hierin de term ‘allochtoon’, die vóór die tijd nog nauwelijks gebruikt was. De Raad was van mening dat dit de “meest brede aanduiding van die categorie inwoners van Nederland van niet-Nederlandse afkomst” was (Idem, p. 61). Het begrip ‘etnische minderheid’ kan men namelijk beschouwen als “een groepering (...) wier cultuur van vreemde origine is en die objectief een lage sociale positie inneemt.” (Idem, p. 61) Niet alle mensen van wie de cultuur van vreemde origine is nemen echter een lage positie in. Vandaar dat het begrip ‘allochtoon’ als meeromvattend werd beschouwd. Volgens de WRR was het tot dan toe gevoerde Minderhedenbeleid weinig succesvol geweest. De WRR was van mening dat er vooral een ‘activerend’ beleid gevoerd moest worden. Net als in het WRR rapport ‘Een werkend perspectief’, dat een jaar later verscheen, werd arbeidsparticipatie gezien als het integratiemiddel bij uitstek. Om de nationale verzorgingsstaat te handhaven werd het van belang geacht de arbeidsparticipatie te verhogen. Aangezien de werkloosheid onder veel allochtonen aanzienlijk was, werd het vraagstuk van de multiculturele samenleving hiermee geplaatst in het algemene kader van de herziening van de verzorgingsstaat. Het passief makende beleid van de jaren tachtig werd gezien als een van de oorzaken van de hoge werkloosheid onder minderheden. Allochtonen moesten niet langer beschouwd worden als ‘zorgcategorie’ maar dienden deel te nemen in de ‘activerende verzorgingsstaat’. Niet rechten stonden hierin centraal, maar het idee van wederkerigheid van prestaties. Dit hield in dat rechten afhankelijk werden gemaakt “van een adequate inspanning van de kant van burgers” (Commissie Blok 2004, p. 43). Het is dan ook niet verwonderlijk dat het concept burgerschap een leidend beginsel voor het beleid van de jaren negentig werd. De overheid legde met dit begrip de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid van de individuele burger (Idem 2004, p. 40). Volgens Prins (2004) was “de vervanging van de term ‘minderheden’ door de term ‘allochtonen’ door de Raad niet zonder betekenis: terwijl de eerste verwijst naar de collectieve achterstandspositie van minderheidsgroepen, legt de tweede meer nadruk op de individuele verantwoordelijkheden en verplichtingen van allochtone burgers.” (p. 14)

Het beleid aangaande integratie vond primair plaats op het sociaal-economisch vlak. Allochtonen konden hun eigen identiteit behouden maar de overheid wilde op cultureel gebied geen actieve rol spelen. Dit werd overgelaten aan particulier initiatief. Emancipatie door middel van het versterken van een groepsidentiteit werd niet langer nagestreefd. Voorheen was het beleid op groepen gericht geweest. Nu werd er uitgegaan van het individu (Fermin 1997).

Het politieke debat dat naar aanleiding van het WRR rapport werd gevoerd vond vaak buiten het parlement en in de media plaats. Een belangrijke aanzet tot het ontstaan van een groot maatschappelijk debat werd gegeven door de VVD’er Frits Bolkestein. Hij

publiceerde begin jaren negentig een aantal krantenartikelen waarin hij betoogde dat de islam en de westerse cultuur onverenigbaar waren. Bolkestein zette onderwerpen als het taboe op het bekritisieren van minderheden en de vermeende superioriteit van de westerse cultuur ten opzichte van de islamitische cultuur op de agenda. Deze onderwerpen maken ook een belangrijk deel uit van het huidige discours. Alle onderwerpen die Bolkestein aansneed hadden enerzijds het problematiseren van andere, vooral islamitische culturen tot doel, en anderzijds het waarderen van de Nederlandse cultuur (Van der Valk 2002, p. 111-112).

Volgens Prins (2004) was Bolkestein een van de eerste vertolkers van wat zij het 'nieuw-realisme' noemt. Hierin worden politieke tegenstanders voorgesteld als naïeve idealisten. De 'nieuw-realist' doorbreken graag de taboes die door hun tegenstanders 'angstvallig in stand gehouden' worden (Prins 2004, p.18). Ondanks het feit dat Bolkestein deel uitmaakte van de gevestigde politiek wist hij zich zo voor een deel als 'buitenstaander' te presenteren.

De macro-structuur van de krantenartikelen van Bolkestein kan volgens Van der Valk (2002) als volgt worden samengevat: "Het taboe op minderheden moet weg; de multiculturele samenleving moet handelen overeenkomstig (met) liberale waarden; de islam erkent deze principes niet; islamieten moeten zich aanpassen; als zij zich aanpassen worden de problemen rond onderwijs, werkloosheid, en criminaliteit opgelost; de restrictie van immigratie is een voorwaarde voor integratie" (p. 133).

Bolkestein construeerde een onderscheid tussen twee categorieën – 'wij' en 'zij' – gebaseerd op etniciteit en religie. Hij besteedde geen aandacht aan het fenomeen sociale klasse. Vervolgens kende hij positieve kenmerken toe aan 'wij' en negatieve kenmerken aan 'zij'. Aan de ene kant schilderde Bolkestein Nederlanders af als een liberale homogene entiteit. (Idem, p. 132) Aan de andere kant schetste hij heel subtiel een negatief beeld van allochtonen. Terwijl de negatieve presentatie van 'zij' bij de CD vrij expliciet was, leek deze bij de Bolkestein meer gericht op het problematiseren van het onderwerp (Idem, p. 227). Een ander belangrijk verschil met de CD werd gevormd door de positieve zelfpresentatie. Bolkestein refereerde voornamelijk aan abstracte noties als de westerse beschaving en haar (liberale) politieke ideologie. In zijn uitlatingen vond geen constructie van competitie, contrastering of victimisatie plaats, zoals bij de CD het geval was (Van der Valk 2002, p. 227). De partijen hadden daarnaast andere doelgroepen. Terwijl De CD zich duidelijk richtte op de arbeidersklasse leek Bolkestein eerder de elite aan te spreken (Van der Valk 2002). Doordat de retoriek van Bolkestein niet te veel afweek van de retoriek van het dominante discours tot 2003, vervreemde hij zich niet helemaal van dit discours, hetgeen Janmaat wel deed. Bepaalde standpunten van Bolkestein konden daardoor wel politiek gehoor vinden, hetgeen mede voor een omslag in het politieke discours zorgde (vgl. Fermin 1997).

In het begin van de jaren negentig groeide de aanhang voor extreemrechtse partijen en nam ook het racistisch geweld weer toe. Er was volgens Witte (1998) sprake van een "proces van problematisering, marginalisering, criminalisering en zelfs van fundamentalisering van bepaalde minderheden" (p. 137). De CD behaalde in 1994 drie zetels in de Tweede Kamer, en 77 zetels in 38 gemeenten bij de gemeenteraadsverkiezingen in datzelfde jaar. In tegenstelling tot de schok die de CP begin jaren tachtig teweegbracht was er binnen de politiek nu sprake van opluchting dat

het niet meer zetels waren (Idem). De door de partij gebruikte slogan van dat jaar was “Vol is Vol”. Bij de verkiezingen van 1998 wist de CD geen zetel meer te behalen. Fractievoorzitter Janmaat was een omstreden politicus die herhaaldelijk veroordeeld werd wegens discriminerende uitlatingen. Volgens Van Holsteyn (1998) genoot hij desondanks een grotere naamsbekendheid dan andere fractievoorzitters, waaronder Bolkestein.

In 1994 verscheen de Contourennota waarin het Minderhedenbeleid officieel werd omgedoopt tot *Integratiebeleid*. Het kabinet koos voor de term integratiebeleid in plaats van minderhedenbeleid omdat deze volgens hen het feit dat integratie “een tweezijdig proces van acceptatie is” beter tot uitdrukking bracht. Inspanningen werden zowel van de personen uit de minderheidsgroepen als van de Nederlandse samenleving verwacht (Ministerie van Binnenlandse Zaken 1994, p. 6). Integratie diende te worden opgevat als “een proces dat er toe leidt, dat mensen en bevolkingsgroepen volwaardig aan de samenleving kunnen deelnemen, waarbij wederzijds respect voor elkaars eigenheid als noodzakelijke voorwaarde wordt gezien.” (Ministerie van Binnenlandse Zaken 1994, p. 19)

Het kabinet nam de notie ‘burgerschap’ over waardoor de nadruk kwam te liggen op individuele verantwoordelijkheid met bijbehorende rechten en plichten. Een groepsgewijze benadering werd niet meer gepast geacht vanwege de toenemende diversiteit binnen groepen. Een aantal punten die de WRR en Bolkestein naar voren hadden gebracht werden dus overgenomen in het beleid. De term ‘allochtoon’ werd echter niet aangehouden omdat de notie ‘minderheden’ internationaal geaccepteerd zou zijn en zou verwijzen naar democratische rechtsbeginselen. (Allochtonenbeleid: kabinetsstandpunt, 1990, p. 9, geciteerd in Commissie Blok 2004, p. 44)

Bijna alle partijen stonden achter de beleidsverschuivingen van de jaren negentig. Het motto ‘burgerschap’ werd bovendien door alle partijen omarmd (Commissie Blok 2004, p. 47). De versmalling van het beleid tot sociaal-economische integratie was het CDA wellicht het meest vreemd (Verwey-Jonker instituut 2003). Deze partij benadrukte ook dat de culturele factor vooral van belang is voor de bijdrage aan sociaal-economische integratie (Idem). Op zichzelf werd het culturele dus van ondergeschikt belang geacht. Het CDA behoorde wel tot de dominante discourscoalitie. Doordat een groot aantal van de partijen tot de dominante discourscoalitie behoorde werd er nauwelijks oppositie gevoerd (vgl. Wansink 2004).

In 1994 kwamen hoogleraren Van der Zwan en Enzinger met het voorstel om nieuwkomers te verplichten een inburgeringstraject te volgen. Dit idee werd voor een deel overgenomen in het beleid. In 1996 werden gemeenten verplicht om nieuwkomers een inburgeringsprogramma aan te bieden. Nieuwkomers met een uitkering konden worden verplicht tot deelname aan inburgeringscursussen (Commissie Blok 2004, p. 120).

In 1998 werd de primaire doelstelling van het integratiebeleid “actief burgerschap”. Dit hield in dat ieder individu zelf verantwoordelijk is voor zijn plaats in de samenleving (Commissie Blok 2004, p. 48). In dat jaar werd bovendien de Wet Inburgering Nieuwkomers ingevoerd welke een deel van de nieuwe immigranten verplichtte tot het volgen van inburgeringcursussen, zoals cursussen Nederlands, maatschappelijke

oriëntatie en arbeidsoriëntatie. Ook werden de Wet Gelijke Behandeling en de Wet Stimulering Arbeidsdeelname Minderheden ingevoerd. Het beleid werd daarmee enerzijds gericht op het vergroten van de zelfredzaamheid van de nieuwe migranten en anderzijds op Nederlandse instituties met het doel ze open te stellen voor nieuwkomers (Entzinger & Molenaar 2000). Uit de parlementaire debatten over de nota 'Kansen krijgen, kansen pakken' uit 1998 bleek volgens het Verwey-Jonker instituut (2003) dat er weinig meningsverschillen tussen de partijen waren over het integratiebeleid. Het gebrek aan oppositie wordt hierdoor nogmaals onderstreept.

De periode 2000-2004

Op 29 januari 2000 publiceerde Paul Scheffer een geruchtmakend artikel in het NRC Handelsblad getiteld 'Het multiculturele drama'. Hierin schreef hij over het "achterblijven van hele generaties allochtonen" en wees hij op "de vorming van een etnische onderklasse". Volgens Scheffer was integratie "eerder uitzondering dan regel." Integratie met behoud van eigen identiteit noemde hij "een vrome leugen". Hij ageerde niet zozeer tegen allochtonen maar tegen het overheidsbeleid dat in zijn ogen een averechts effect had gehad. Ook wees hij op "culturele verschillen die niet vatbaar zijn voor plooiën, schikken of afkopen." Het verschijnen van dit artikel was aanleiding voor een groot maatschappelijk debat over integratie.

Een jaar later werd een nieuwe landelijke politieke partij opgericht. Na de omvangrijke successen die Leefbaar Hilversum en Leefbaar Utrecht hadden geboekt, besloten Willem van Kooten, Jan Nagel en Henk Westbroek met Leefbaar Nederland van start te gaan. Ze voerden talloze gesprekken met Pim Fortuyn, columnist van de Elsevier en veelgevraagd spreker van de Speakers Academy, voor het vervullen van de rol van het lijsttrekkerschap. Het bestuur van de leefbaren kon het echter niet eens worden met Fortuyn, vanwege zijn standpunten over asielzoekers en islamieten. De aankondiging op 20 augustus 2001 van Pim Fortuyn de politiek in te gaan kwam voor het bestuur als complete verrassing. Hiermee voerde Fortuyn de druk op Leefbaar Nederland tot het maken van een keuze op.

Na de aanslagen van 11 september op het World Trade Center in New York en het Pentagon in Washington, kwamen spanningen tussen autochtonen en allochtonen aan de oppervlakte. Zo werden er in de eerste vijf weken na de aanslagen zestig incidenten geregistreerd, uiteenlopend van belediging of bedreiging tot geweldpleging en brandstichting. Doelwitten van brandstichting of vandalisme waren moskeeën, islamitische scholen, een asielzoekerscentrum en een Syrisch-orthodoxe kerk. Bovendien deden veel Marokkanen aangifte van discriminatie (Wansink 2004, p. 104)

Een nieuwe generatie intellectuelen stond op. Afshin Ellian, Ayaan Hirsi Ali, en Hafid Bouazza ontptopten zich volgens Wansink als "pleitbezorgers van assimilatie en critici van de islam." (p. 106)

Op 25 november werd Pim Fortuyn op het congres van Leefbaar Nederland gekozen tot lijsttrekker. In diezelfde maand spraken Balkendende en Fortuyn tijdens een borrel af elkaar tijdens de verkiezingscampagne niet aan te vallen (zie Wansink 2004, p. 103).

Leefbaar Nederland had geen ethocentrische standpunten in het verkiezingsprogramma. Fortuyn had als lijsttrekker van Leefbaar Nederland dan ook aan het bestuur van die partij beloofd af te zien van dergelijke uitlatingen. In het interview met de Volkskrant van 9 februari 2002 zei Fortuyn echter: “Daar moest ik me maar eens niet zoveel meer van aantrekken.” Hij vervolgde: “Ik vind 16 miljoen Nederlanders wel genoeg. Het is een vol land. (...) Janmaat had gewoon voor een deel gelijk. En door de demonisering waaraan uw krant ook heeft meegedaan, kon dat allemaal niet meer gezegd worden. (...) Als ik het juridisch rond kon krijgen, dan zou ik gewoon zeggen: d’r komt geen islamiet meer binnen. (...) De islam is achterlijk, ik zeg het maar, het is gewoon een achterlijke cultuur. (...) Ik ben ook voor afschaffen van dat rare Grondwetsartikel: gij zult niet discrimineren. (...) Ik heb geen zin de emancipatie van vrouwen en homoseksuelen nog eens over te doen” (de Volkskrant, 09-02-2002). Na het uiteenvallen van de CD eind jaren negentig waren dergelijke uitlatingen in de politiek niet meer te horen geweest.

Na het interview kondigde Leefbaar Nederland aan niet meer met Fortuyn verder te willen. Hierop richtte Fortuyn op 11 februari 2002 zijn nieuwe lijst – Lijst Pim Fortuyn (LPF) – op. Wel bleef hij lijsttrekker voor Leefbaar Rotterdam voor de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart 2002.

Deze partij haalde met Pim Fortuyn als lijsttrekker maar liefst 37, 4 procent van de stemmen. Op 14 maart publiceerde Fortuyn zijn ‘De puinhopen van acht jaar Paars’, het boek dat fungeerde als verkiezingsprogramma. Hij uitte hierin felle kritiek op het paarse kabinet. De Lijst Pim Fortuyn schommelde in de peilingen rond de 26 zetels terwijl de gevestigde politieke partijen niet wisten hoe ze met de komst van Fortuyn om moesten gaan.

Het programma van de LPF bevatte volgens Wansink (2004) tal van klassieke populistische stijlfiguren en elementen. Fortuyn construeerde twee vijanden: “Ons soort mensen”, en de moslims (p. 89). Onder ‘ons soort mensen’ verstond hij de gevestigde politieke elite, door hem ook wel de ‘linkse kerk’ genoemd. Fortuyn construeerde een contrast tussen ‘wij’: het gewone volk, en ‘zij’: de gevestigde partijen. Daarnaast creëerde hij een tegenstelling tussen aan de ene kant het hardwerkende, belastingbetalende, gewone volk, en aan de andere kant de profiteurs: de moslims. Hij had volgens eigen zeggen niets tegen allochtonen, alleen tegen moslims (de Volkskrant 9-2-2002). Fortuyn sprak herhaaldelijk met behulp van termen als ‘het volk van Nederland’ waarmee hij de samenleving afspiegelde als gemeenschap met een homogene Nederlandse cultuur (Pels 2003). Het nationaal bewustzijn was volgens hem lange tijd verwaarloosd. De nationale culturele identiteit diende daarom weer versterkt te worden. Als hij sprak over een tweedeling in de samenleving deed hij dat vaak ook in culturele termen (Pels 2003). Hij benaderde het integratievraagstuk vanuit de gevestigden en wat zij van nieuwkomers mogen verwachten (Pels 2003). Op deze wijze worden allochtonen die assimileren volledig geaccepteerd als burgers, terwijl allochtonen die blijven vasthouden aan de in zijn ogen ‘achterlijke cultuur’, worden beschouwd als buitenstaanders.

Fortuyn meende dat hij het debat over integratie van allochtonen had gestart (Pels 2003), terwijl wij hebben gezien dat Janmaat, Bolkestein en Scheffer hem hierin voorgingen. Wel erkende hij dat Bolkestein de kwestie “op deftig-voorzichtige wijze” aan de orde had gesteld, maar het moest nu “wat harder en volkser” worden gezegd (geciteerd in Pels 2003, p. 201). Net als Bolkestein presenteerde hij zichzelf als ‘realist’ door te zeggen dat problemen benoemd moesten worden. En evenals Bolkestein verweet hij de feministen de islamitische vrouw te zijn vergeten en wierp hij zichzelf op als verlosser voor deze groep. Hirsi Ali heeft in het huidige discours deze rol op zich genomen. Fortuyn schetste dezelfde tegenstelling tussen moslims en Nederlanders als zijnde westerse liberale individuen als Bolkestein. Hij ageerde feller dan Bolkestein tegen de politieke elite. Wat dit betreft lag hij meer in lijn met de CD. Beide presenteerden het hardwerkende, belastingbetalende, gewone volk als slachtoffers van enerzijds het gevoerde beleid en anderzijds van de profiteurs: de moslims. Ook wat betreft zijn populistische, volkse retoriek had hij veel in gemeen met de CD. Zowel Fortuyn als de CD presenteerden zich als zijnde de enige die daadwerkelijk op zouden komen voor de belangen van de ‘gewone man’ en voor de Nederlandse cultuur.

Het verhaal van Fortuyn wordt voor een groot deel gevormd door een combinatie van elementen uit de verhalen van Bolkestein en van de CD. Hierdoor sprak hij ook beide doelgroepen aan. Uit divers onderzoek blijkt dat de aanhang van Fortuyn te vinden was in diverse lagen van de samenleving (zie Wansink 2004). Bolkestein en de CD spraken daarentegen andere sociale groepen aan (Van Holsteyn & Mudde 1998).

Op 6 mei 2002 werd Pim Fortuyn vermoord door milieuactivist Volkert van der G. Vervolgens uitten een aantal leden van de LPF beschuldigingen aan het adres van linkse partijen, omdat zij volgens hen zouden hebben aangezet tot haat tegen Fortuyn. Door deze ‘demonisering’ van Fortuyn zouden mensen als Volkert van der G. op gekke gedachten zijn gebracht. “De kogel kwam van links, niet van rechts”, aldus Peter Langendam, voorzitter van de LPF (Parool, 13-05-2002).

Van uitstel van de verkiezingen wilde de LPF niet weten. Op 15 mei behaalde de partij 26 zetels in de Tweede Kamer. Het eerste Kabinet Balkenende, waarin de LPF deelnam, hield slechts een aantal maanden stand. De LPF kon haar ruziënde ministers niet in toom houden, waardoor het vertrouwen in het kabinet werd opgezegd. Op 22 januari 2003 werden er nieuwe verkiezingen gehouden. De LPF behaalde hierin slechts acht zetels. Alleen het CDA, de SP en de SGP brachten voor deze verkiezingen geen ingrijpende wijzigingen aan in hun programma.

Op 16 mei 2003 kwamen het CDA, de VVD en D66 tot het regeerakkoord getiteld ‘Meedoen, meer werk, minder regels’, nadat eerdere onderhandelingen tussen het CDA en de PvdA op niets waren uitgelopen. Sinds het eerste kabinet Balkenende valt integratie onder de verantwoordelijkheid van de minister voor vreemdelingenzaken en integratie. Dat er een speciale ministerspost is gecreëerd voor integratie wijst op een toenemende aandacht voor het vraagstuk. Deze minister heeft niet de leiding over een eigen departement maar is ondergebracht bij het ministerie van justitie. Integratie heeft onder de verantwoordelijkheid van veel verschillende ministeries gevallen. Dit werd vaak veranderd. Zo viel het vraagstuk jaren geleden onder welzijn. Dit illustreert de veranderingen in de wijze waarop het vraagstuk door de jaren heen is benaderd.

6.3 Conclusie

In de vorige paragraaf heb ik duidelijk gemaakt dat bepaalde elementen uit het huidige discours terug te vinden zijn in de geschetste historische context. Zo werd er al eerder afstand gedaan van het motto ‘integratie met behoud van eigen identiteit’, individuele verantwoordelijkheid werd al halverwege de jaren negentig uitgangspunt van het beleid, en het taboe op racisme werd al door Bolkestein aan de kaak gesteld. Ook wordt het huidige discours op populistische wijze uitgedragen, terwijl de eerste populistische beweging al in de jaren tachtig opkwam. Het huidige discours bestaat in belangrijke mate uit kritiek op voormalig beleid of debat, die al eerder – veelal door anderen – werd geuit. De actoren die het huidige discours uitdragen suggereren dat er vanuit het niets een plotselinge ‘aardverschuiving’ heeft plaatsgevonden, waardoor zij ineens op andere gedachten werden gebracht. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. Er is geen sprake van *het* ‘oude’ integratiediscours. Er zijn al vaker omslagen in het politiek discours geweest. De geschetste historie van het integratiediscours wijst meer op een geleidelijke overgang naar het huidige discours, dan op een plotselinge revolutie. Veel zaken zijn al eerder aan de orde geweest maar konden toen niet op voldoende steun rekenen. Het is daarom vooral de vraag waarom deze gedachten toen slechts op marginale steun konden rekenen, terwijl zij nu een dwingend ‘frame’ vormen.

Men is in dit verband al snel geneigd te zeggen dat het maatschappelijke klimaat er destijds nu eenmaal niet naar was. In dit hoofdstuk zagen we dat de Nederlandse samenleving de afgelopen decennia een enorme groei in het aantal immigranten heeft doorgemaakt. Deze groei ging niet, zoals in veel andere West-Europese landen, gepaard met een groei van de aanhang van partijen met een ethnocentrische agenda. Omdat er onder de bevolking weinig steun zou zijn voor de standpunten van Bolkestein of de CD, zouden zij politiek gezien weinig terrein hebben kunnen veroveren, volgens deze redenering. Uit divers onderzoek blijkt echter volgens Van Holsteyn & Mudde (1998) dat er wel degelijk ethnocentrische sentimenten onder de bevolking leefden. Het gebrek aan politieke aanhang heeft meer te maken met de constatering dat extreemrechtse of rechts-populistische partijen nooit een fatsoenlijke partijorganisatie hebben kunnen opbouwen (Idem). De verklaring hiervoor dient – zo zagen we al in paragraaf 3.6 – gezocht te worden op het gebied van de strategieën die door het toenmalige dominante discours werden ingezet om politieke tegenstanders uit te schakelen (Schrikhof 1998).

De dominante discourscoalitie werd in de jaren negentig gevormd door het CDA, D66, GroenLinks, PvdA en de VVD, waardoor zij tezamen een bijzonder groot front vormden. Zij konden hierdoor de regels in de discursieve ruimte tot op zeer grote hoogte bepalen. Zij waren hierdoor in staat om – net zoals in het huidige discours – een dwingend ‘frame’ op te leggen aan alle partijen. Als men zich niet aan de regels hield die binnen dit ‘frame’ golden, viel men forse kritiek ten deel of werd men zelfs uitgesloten van de discussie. De CD werd op deze manier volledig gemarginaliseerd. Bolkestein hield zich wat beter aan de regels waardoor hij enige veranderingen tot stand bracht, en niet werd buitengesloten. Bolkestein en de CD werkten echter op geen enkel punt samen waardoor zij als eenlingen niet de kracht hadden om tegen het dominante discours in te gaan.

Toen het CDA de dominante coalitie verliet nam de sterkte van de dominantie van het ‘oude’ discours af, waardoor de strategieën om tegenstanders uit de discursieve ruimte te weren minder effect hadden. Het gedeelde begrippenkader was minder dwingend geworden. Pogingen tot diskwalificatie van Fortuyn werkten minder goed nu het CDA hier niet meer aan mee deed. Bovendien viel het paarse kabinet ook op andere punten forse kritiek ten deel, waardoor de partijen die hier deel van uitmaakten minder geloofwaardig overkwamen. Samen vormden Fortuyn en het CDA een coalitie die groot genoeg was om het dominante discours te trotseren. Fortuyn bracht met behulp van populistische stijlmiddelen de boodschap harder en ‘volks’ over dan het CDA. Doordat hij elementen van zowel het verhaal van Bolkestein als van de CD combineerde, sprak hij een breed publiek aan, waardoor hij in zijn eentje al een coalitie van aanzienlijke omvang vormde. Mensen die Fortuyns standpunten te hard vonden, maar voor wie de multiculturele samenleving desalniettemin als ideaal had afgedaan, konden bij het CDA terecht. Hierdoor ontstond een brede coalitie die sterk genoeg was om het dominante discours uiteindelijk ten val te brengen.

Men is hierdoor geneigd om het tijdstip van de omslag in het integratiediscours met de electorale opkomst van Fortuyn te laten samenvallen. De omslag vond echter pas daadwerkelijk plaats, toen het merendeel van de politieke partijen de populistische integratiestandpunten van Fortuyn in gematigde vorm overnam. Dit is overigens een gebruikelijk fenomeen in de levenscyclus van populistische bewegingen (vgl. Wansink 2004). Pas op het moment dat de integratiestandpunten werden overgenomen, was er sprake van een nieuw gedeeld interpretatiekader. Het tijdstip van de omslag valt samen met het moment dat er onder een meerderheid van partijen een gedeeld begrippenkader ontstond.

Dit gebeurde tussen de verkiezingen van 2002 en 2003 in. In 2002 bestonden er nog aanzienlijke verschillen tussen de partijen. In 2003 gingen ook de partijen die aanvankelijk niet wisten hoe ze moesten reageren op de nieuwe populistische uitdaging, overstag.

Volgens Pellikaan et al. (2003) konden er opmerkelijke verschillen worden waargenomen tussen de verkiezingsprogramma's uit 1998 enerzijds, en 2002 en 2003 anderzijds. Nu is het inderdaad zo dat er verschillen waar te nemen zijn, maar niet enkel tussen deze twee perioden. Ook tussen 2002 en 2003 zijn verschillen waar te nemen. De beweringen van de auteurs, die in de inleiding werden besproken, zijn daarom onvoldoende genuanceerd. Zo wilde de VVD in 2002 “een partij zijn voor alle Nederlanders – van welke kleur, religie en herkomst ook” (VVD 2002, p. 9). In 2003 schreef de partij te “staan voor (...) Nederlandse normen en waarden” (VVD 2003, p. 755, 757). De partijen die deel uitmaakten van het paarse kabinet hebben hun standpunten pas na 2002 fundamenteel aangepast. Het moment waarop slechts één interpretatiekader dominant werd vond dus pas later plaats: met de verkiezingen van 2003.

Vanaf het moment dat het CDA de dominante discourscoalitie verliet tot de verkiezingen van 2003 was er sprake van een overgangperiode, waarin er werd gestreden om de dominantie over het beleidsterrein. Deze periode werd in de media en in de wetenschap achteraf vaak omschreven als een periode van verwarring. Maatschappelijke ontwikkelingen als gevolg van het artikel van Paul Scheffer en de aanslagen van elf september versterkten dit gevoel. Gezien het wegvallen van een dominant ‘frame’ met

behulp waarvan men een vraagstuk inzichtelijk maakt, is dit ook niet vreemd. Een 'storyline' reduceert de complexiteit van een vraagstuk. Nu waren er geen regels meer; die moesten opnieuw worden bepaald. Doordat de partijen het begrippenkader van Fortuyn in gematigde vorm overnamen werden er nieuwe regels gecreëerd.

De omslag van het politieke discours over de integratie van allochtonen kan dus het beste begrepen worden vanuit de electoraal-strategische reactie van de politieke partijen op de opkomst van rechts-populisme. Het is gebruikelijk dat de gevestigde partijen de standpunten van de populistten in gematigde vorm overnemen. Wanneer eerder toegepaste strategieën niet meer werken blijkt dit het effectiefste wapen in de strijd tegen het weren van nieuwkomers.

Hoofdstuk 7

Conclusies

In dit hoofdstuk bespreek ik het voorgaande in het kader van de in het eerste hoofdstuk geformuleerde probleemstelling van dit onderzoek. Daarnaast bespreek ik de implicaties van mijn bevindingen. De probleemstelling luidt:

Hoe ziet het huidige politieke discours omtrent de integratie van allochtonen er uit? Is er recentelijk sprake geweest van een omslag in het politieke discours omtrent de integratie van allochtonen? Zo ja, hoe kan deze omslag worden begrepen?

Het huidige politieke discours omtrent de integratie van allochtonen kenmerkt zich onder andere door zijn populistische retoriek. Zijn aard is tevens populistisch omdat het zich afzet tegen het 'oude' discours. Hierdoor is het voor de partijen mogelijk om zich als nieuwkomer te presenteren. Het is overigens niet mijn bedoeling een bepaald stempel op het discours te plakken, of politici er van te beschuldigen op onderbuikgevoelens in te spelen. Hoewel ik me bewust ben van de negatieve connotatie die het begrip populisme met zich meedraagt, denk ik dat het begrip hier goed gebruikt kan worden om de manier waarop een complex vraagstuk benaderd wordt, inzichtelijk te maken. Het gaat mij enerzijds om de tegenstellingen die zowel in het klassieke populisme als in het huidige discours worden gecreëerd tussen gevestigden en buitenstaanders, en anderzijds om het taalgebruik dat in beide gevallen dezelfde kenmerken heeft. Doordat de partijen een beeld van een sterke nationale culturele identiteit creëren en dat contrasteren met een beeld van niet-westerse islamitische cultuur heeft het discours tevens nationaal-populistische kenmerken.

Volgens het huidige discours is de integratie van allochtonen niet geslaagd. Ook het integratiebeleid zou gefaald hebben, in tegenstelling tot hetgeen de commissie Blok concludeerde. Veel allochtonen zijn volgens partijen niet geïntegreerd. De oorzaak hiervoor moet volgens hen gevonden worden in cultureel-religieuze verschillen, die naar hun mening te lang niet zijn onderkend. Deze verschillen vormen volgens het discours de voornaamste obstakels voor een geïntegreerde samenleving. Deze samenleving bestaat in deze visie uit burgers met dezelfde nationale culturele identiteit. Omdat de voornaamste problemen cultureel van aard zouden zijn, worden de hiervoor aangedragen oplossingen ook op het culturele vlak gesitueerd. Men komt voornamelijk met voorstellen als het instellen van een Nederlandse imamopleiding, meer aandacht voor Nederlandse geschiedenis in het onderwijs en inburgeringverplichtingen in het land van herkomst. Hiervan kan men zich afvragen of ze de genoemde problemen van culturele aard kunnen oplossen. Hoewel men voortdurend zegt zaken 'hard' aan te willen pakken valt hier op het gebied van beleidsvoorstellen of concreet beleid maar weinig van terug te zien. Veel voorstellen hebben zich (nog) niet vertaald in beleid. De vraag rijst in hoeverre het discours daadwerkelijk is geïnstitutionaliseerd. Dit is volgens Hajer (1993, 1995) een van de criteria om te bepalen of een discours dominant is. Wanneer de criteria van Hajer strikt gevolgd zouden worden is het maar de vraag of het huidige discours dominant mag worden genoemd.

Mijns inziens kenmerkt het huidige discours zich echter wel door een hoge mate van dominantie omdat het nieuwe gedeelde begrippenkader, dat onder een meerderheid van partijen is ontstaan, dwingend is naar alle partijen toe. Alle partijen worden in het discours gedwongen om integratie door middel van hetzelfde 'frame' te benaderen. Het dominante discours beheerst dus niet alleen de discursieve ruimte voor een groot deel, maar geeft ook als het ware gestalte aan deze ruimte. Het dominante discours bepaalt in hoge mate welke regels er binnen deze ruimte gelden en wat er al dan niet tot de ruimte wordt toegelaten.

Volgens Hajer (1993, 1995) is een discours dominant wanneer het niet alleen de discursieve ruimte domineert, maar ook is geïnstitutionaliseerd, zich heeft vertaald in beleid. Dit laatste is in het huidige discours veel minder het geval. Naar mijn mening is het criterium dat Hajer hanteert te strikt. Het discours vormt namelijk een relatief autonoom geheel van discursieve praktijken, zonder eenduidige relatie met de werkelijkheid. Het huidige discours zet zich af tegen het 'oude' discours dat feitelijk nooit in die vorm heeft bestaan. Men zet zich momenteel af tegen een beeld dat men zelf van het voorgaande discours heeft gecreëerd. Om de retorische kracht die uitgaat van het oproepen van tegenstellingen zo goed mogelijk te gebruiken, is het gecreëerde beeld van het 'oude discours' een vrijwel absolute tegenpool van het huidige discours. Men gebruikt elementen uit de verschillende perioden om een zo groot mogelijke tegenstelling te creëren, en dus niet zozeer om te verwijzen naar een realiteit in die verschillende perioden. De nuance wordt niet gezocht; het gaat om retorische kracht die uitgaat van het creëren van tegenstellingen.

Uit dit onderzoek blijkt dat een discours door de hoge mate van zelfreflexiviteit relatief autonoom, zonder eenduidige relatie met de werkelijkheid kan bestaan. Van een directe relatie met concreet beleid – zoals Hajer suggereert – hoeft niet per se sprake te zijn. Een discours kan dominant zijn zonder geïnstitutionaliseerd te zijn. Het is voor het bepalen van de dominantie van een discours naar mijn mening belangrijker na te gaan in hoeverre er sprake is van een gedeeld en dwingend interpretatiekader, omdat een discours door zijn zelfreflexiviteit relatief autonoom kan bestaan.

In het huidige discours is er sprake van een nieuw dominant interpretatiekader. Het vraagstuk wordt vanuit een nieuw normatief 'frame' benaderd. Van het nieuwe begrippenkader gaat bovendien een dwingend effect uit naar alle actoren toe. Dit wijst er mijns inziens op dat het huidige discours dominant is. Aangezien het ene 'frame' het andere heeft vervangen, is er bovendien duidelijk sprake geweest van een omslag: de tweede deelvraag wordt bevestigend beantwoord. Er is als het ware sprake geweest van een 'paradigmawisseling' (vgl. Snel 2003). De belangrijkste inhoudelijke verschillen tussen de perioden werden in het vijfde hoofdstuk **schematisch** weergegeven.

Zoals in het vorige hoofdstuk is beargumenteerd, kan de omslag begrepen worden tegen de achtergrond van een (electoraal-)strategische reactie van de gevestigde politiek op de opkomst van rechts-populisme. Dit betekent dat een omslag in het politieke discours niet noodzakelijkerwijs te maken heeft met, al dan niet negatieve, uitkomsten van gevoerd beleid.

Met deze conclusies heeft deze studie belangrijke implicaties voor de sociologische wetenschap. Zo voorziet zij de discoursanalytische theorie van een empirisch fundament.

Tegelijkertijd blijkt dat de discoursanalytische theorie van Hajer te strikte criteria hanteert voor het bepalen van de dominantie van een discours. Het blijkt dat een politiek discours op relatief autonome wijze kan bestaan door te verwijzen naar elementen van het discours in het verleden in plaats van naar een externe realiteit. Met deze bevinding draagt deze studie bij aan de discoursanalytische theorievorming.

Verder levert het onderzoek een bijdrage aan het algemene begrip omtrent omslagen in het politieke discours. De omslag wordt begrepen uit de (electoraal-)strategische strijd die door politieke actoren wordt gevoerd om de hegemonie over een beleidsterrein. Met name de rol die discourscoalities hierin spelen wordt benadrukt. In een studie waar louter gebruik wordt gemaakt van gangbare beleidssociologische methodologie zou dit perspectief onvoldoende aandacht krijgen. Daarin gaat immers vooral aandacht uit naar ontwikkelingen in beleid, terwijl deze – zo blijkt – los kunnen staan van omslagen van het discours. Deze studie toont aan dat wanneer men enkel het beleid of de uitkomsten ervan zou beschouwen, een belangrijk deel van de sociale werkelijkheid onbelicht zou blijven. Met zijn specifieke invalshoek benadrukt dit onderzoek de meerwaarde die de discoursanalyse de beleidssociologische methodologie te bieden heeft. Ook is de studie wetenschappelijk relevant omdat blijkt dat de suggestie binnen de sociologische wetenschap, dat het integratiedebat is verhard en dat er meer aandacht is voor culturele kwesties (zie Snel 2003), gegrond is.

Los van deze wetenschappelijke relevantie hoop ik dat deze studie maatschappelijke waarde heeft. Het geboden inzicht in het ‘frame’ dat de huidige discussie over integratie bepaalt, kan ertoe leiden dat er ‘frame-reflectie’ (zie Rein & Schön 1994, 1996) plaatsvindt. Hierdoor wordt de discussie over de integratie van allochtonen hopelijk op een hoger plan gebracht.

Noten

¹ In de bijlage is een lijst met afkortingen opgenomen

² Zie bijvoorbeeld VVD 1981, D66 1986, PvdA 1986, PPR 1986, PSP 1986, VVD 1986

³ Zie bijvoorbeeld CDA 1982, D66 1982, PvdA 1982, CDA 1986, D66 1986, PvdA 1986, VVD 1986

⁴ Zie bijvoorbeeld CDA 1994, D66 1994, GroenLinks 1994, PvdA 1994, VVD 1994, CDA 1998, D66 1998, GroenLinks 1998, PvdA 1998, VVD 1998

⁵ Zie bijvoorbeeld CDA 1994, D66 1994, GroenLinks 1994, PvdA 1994, VVD 1994, CDA 1998, D66 1998, GroenLinks 1998, PvdA 1998, VVD 1998

⁶ Zie bijvoorbeeld D66 1994, GroenLinks 1994, PvdA 1994, VVD 1994, CDA 1998, D66 1998, GroenLinks 1998, PvdA 1998.

Bronnen

Verlagen parlementaire debatten

- Handelingen (2003-2004) nr. 59, p. 3880-3896. Debat over religieuze uitingen ambtenaren
- Handelingen (2003-2004) nr. 63, p. 4093-4150. Behandeling van het eindrapport 'Bruggen bouwen' van de tijdelijke commissie Onderzoek integratiebeleid
- Handelingen (2003-2004) nr. 65, p. 4229-4283. Behandeling van het eindrapport 'Bruggen bouwen' van de tijdelijke commissie Onderzoek integratiebeleid
- Handelingen (2003-2004) nr. 92, p. 5931-5978. Debat met de regering over het rapport 'Bruggen bouwen' van de tijdelijke commissie Onderzoek integratiebeleid
- Handelingen (2003-2004) nr. 94, p. 6047-6099. Debat met de regering over het rapport 'Bruggen bouwen' van de tijdelijke commissie Onderzoek integratiebeleid
- Handelingen (1999-2000) nr. 70, p. 4700-4728. Debat over de integratie van nieuwkomers

(via www.overheidspublicaties.nl)

Beleidsnota's

- Kamerstuk (2003-2004) 29202, nr. 2. Beleidsprogramma 2004-2007. 's-Gravenhage: Sdu uitgevers
- Kamerstuk (2003-2004) 28689, nr. 17. Kabinetsreactie op het rapport 'Bruggen bouwen' van de tijdelijke commissie onderzoek integratiebeleid (de commissie Blok). 's- Gravenhage: Sdu uitgevers
- Kamerstuk (2003-2004) 29203, nr. 1. Integratiebeleid nieuwe stijl. 's-Gravenhage: Sdu uitgevers
- Kamerstuk (2003-2004) 29543, nr. 2. Herziening van het inburgeringsstelsel. 's-Gravenhage: Sdu uitgevers

Integratienota's

CDA: Commissie Van der Tak (2004). *Nederland Integratieland. Echte integratie begint bij actief burgerschap*. Retrieved 04-07, 2004, from <http://www.cda.nl/domains/cda/content/downloads/publicaties/2004/NederlandIntegratieland.pdf>

ChristenUnie: Fractie ChristenUnie Tweede Kamer (2004). *Kiezen voor Nederland. Notitie Integratiebeleid*. Retrieved 05-04, 2004, from <http://www.tweedekamer.christenunie.nl/index.php?Hoofd=/main.php&tekstId=83>

- D66: D66 (2004). *De anderen, dat zijn wij. Een sociaal-liberaal tegengeluid*. Retrieved 05-04, 2004, from <http://www.onderwijsachterstanden.nl/zit.php/dossiers/zitdos020.html>
- GroenLinks: GroenLinks (2004). *Het hoofd koel, het hart warm*. Retrieved 12-08, 2005, from http://www.groenlinks.nl/publicaties/notities/index_html?b_start:int=15
- LPF: Lijst Pim Fortuyn (2004). *Deltaplan integratie. 'De moeite waard om Nederlander te zijn'*. Retrieved 04-07, 2004, from <http://www.lpfwestland.nl/>
- PvdA: Projectgroep integratie en immigratie (2004). *Integratie en immigratie: Aan het werk! Standpunten voor het partijdebat in de vorm van 35 stellingen*. Retrieved 05-04, 2004, from <http://www.pvda.nl/renderer.do/menuId/107719/clearState/true/sf/107719/returnPage/107719/itemId/40964/realItemId/40964/pageId/107750/instanceId/107734/>
- SP: SP (2002). *Van apart naar samen. Deltaplan voor een geïntegreerde samenleving*. Retrieved 05-04, 2004, from http://www.sp.nl/partij/theorie/standpunten/van_apart_naar_samen.pdf
- VVD: VVD-Tweede Kamerfractie (2004). *Beleidsnotitie Integratie van niet-westerse migranten in Nederland*. Retrieved 06-03, 2004, from <http://www.vvd.nl/index2.asp?ParentItemID=3&ItemID=813>

Overige beleidstukken

- Kamerstuk 28600, nr. 24. Motie Marijnissen

Verkiezingsprogramma's

Verkrijgbaar via het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. Opgehaald van: <http://www.rug.nl/dnpp/verkiezingen/2ekamer/program/2002/index>

1946

- ARP: Program van actie voor de verkiezingen van 1946
CHU: Urgentie Program 1946
KVP: Urgentieprogram 1946

PvdA: Urgentieprogram

1948

ARP: Program van actie voor de verkiezingen van 1948

CHU: Urgentie Program 1946.

KVP: Verkiezingsmanifest 1948

PvdA: Verkiezingsprogram 1948

VVD: Urgentieprogram

1952

ARP: Program van actie voor de verkiezingen van 1952

KVP: Werkprogram (verkiezingsprogramma 1952)

PvdA: Verkiezingsprogram 1952

VVD: Verkiezingsprogram 1952

1956

ARP: Program van actie 1956

CHU: Verkiezingsmanifest 1956

KVP: Werkprogram (Verkiezingsprogram 1956)

PvdA: Verkiezingsprogram 1956

VVD: Verkiezingsmanifest 1956

1959

ARP: Program van Actie 1959

CHU: Verkiezingsmanifest 1959

KVP: Verkiezingsmanifest 1959

PvdA: Verkiezingsprogram 1959

VVD: Verkiezingsmanifest 1959

1963

ARP: Program van Actie 1963

CHU: Verkiezingsmanifest 1963

KVP: Verkiezingsmanifest 1963

PvdA: Verkiezingsmanifest 1963

VVD: Verkiezingsmanifest 1963

1967

ARP: Program van Actie 1967-1971

CHU: Verkiezingsmanifest 1967

D66: Verkiezingsprogramma Democraten '66

KVP: Werkprogram 1967-1971

PvdA: Verkiezingsprogram 1967 van de Partij van de Arbeid

VVD: Verkiezingsprogram 1967

1971

ARP: Program van actie 1971-1975 van de Anti-Revolutionaire partij

CHU: Politiek werkprogram
D66: Beleidsplan D66. Schets voor een regeringsbeleid in de periode 1971-1975
DS'70: Verkiezingsprogram 1971
KVP: Kernprogramma
PPR: Verkiezingsprogram 1971 PPR
PvdA: Verkiezingsprogramma 1971-1975
VVD: Liberalen op nieuwe wegen. Verkiezingsprogram 1971-1975
Van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

1977

CDA: Program van uitgangspunten
D66: Het redelijk alternatief
PPR: Programma PPR Tweede-Kamerverkiezingen 1977
PvdA: Programma PvdA Tweede-Kamerverkiezingen 1977
VVD: Program in hoofdlijnen

1982

CDA: Actualisering verkiezingsprogram "Om een zinvol bestaan"
D66: Programma D66 Tweede-Kamerverkiezingen 1982
PPR: Manifest '82. Programma PPR Tweede-Kamerverkiezingen 1982
PvdA: Programma PvdA Tweede-Kamerverkiezingen 1982
VVD: Programma VVD Tweede-Kamerverkiezingen 1982

1986

CDA: Programma CDA Tweede-Kamerverkiezingen 1986
D66: Het kan anders.
GPV: Op koers naar morgen.
PPR: Verzet en vernieuwing.
PSP: Programma PSP Tweede-Kamerverkiezingen 1986
PvdA: De toekomst is van iedereen.
RPF: Waar het op aankomt. Bijbels verantwoord beleid.
SGP: Aan alle kiezers. Ter kennismaking
VVD: De toekomst ziet er beter uit

1989

CDA: Verantwoord Voortbouwen
D66: Programma D66 Tweede-Kamerverkiezingen 1989
GroenLinks: Verder Kijken. Het verrassende perspectief van groenlinkse politiek.
PvdA: Programma PvdA Tweede-Kamerverkiezingen 1989
VVD: Programma VVD Tweede-Kamerverkiezingen 1989

1994

CDA: Wat echt telt; 1994
D66: Ruimte voor de toekomst. Verkiezingsprogrammama 1994 - 1998
Democraten 66

GroenLinks: GroenLinks verkiezingsprogramma 1994-1998 voor de Tweede Kamer en Europees Parlement
PvdA: Wat mensen bindt. Partij van de Arbeid Verkiezingsprogramma 1994-1998
VVD: Nederland moet weer aan de slag - kernprogramma 1994 - 1998 -

1998:

CDA: Samenleven doe je niet alleen
CDA Verkiezingsprogramma 1998-2002
D66: Bewogen in beweging. Verkiezingsprogramma Democraten 66
GroenLinks: Zonder titel
PvdA: Een wereld te winnen. Verkiezingsprogramma 1998-2002
SGP: Op de drempel van een nieuwe eeuw
SP: Tegengas! Verkiezingsprogramma van de Socialistische Partij 1998-2002
VVD: Investeren in uw toekomst. Verkiezingsprogramma 1998-2002

2002

CDA: Betrokken samenleving, betrouwbare overheid
ChristenUnie: Durf te kiezen voor normen. Verkiezingsprogramma 2002-2006
D66: Toekomst in eigen hand. Verkiezingsprogramma democraten 66- 2002-2006.
Liberaal van gedachte, sociaal van gevoel
GroenLinks: Overvloed en onbehagen. Verkiezingsprogramma 2002-2006
Leefbaar Nederland: Leefbaar Nederland komt er nu aan!
LPF: Zakelijk met een hart
PvdA: Samen voor de toekomst. Idealen en ambities 2010
SGP: Tot uw dienst. SGP-Verkiezingsprogramma 2002-2006
SP: Eerste weg links
VVD: Ruimte, respect & vooruitgang. Verkiezingsprogramma volkspartij voor vrijheid en democratie 2002-2006

2003

CDA: Betrokken samenleving, betrouwbare overheid
ChristenUnie: Samen leven naar Bijbelse waarden
D66: Juist nu!
GroenLinks: Protest en perspectief
Leefbaar Nederland: 'Deze keer doen ze echt wat ze beloven'
LPF: Politiek is passie
PvdA: PvdA Manifest 2003-2007
SGP: Tot uw dienst
SP: Eerste weg links
VVD: De VVD maakt werk van Nederland

Literatuur

Algemeen Nederlands Persbureau (19-01-2004). Tweede Kamer – Integratie (11.30u)

Algemeen Nederlands Persbureau (19-01-2004). Tweede Kamer – Integratie. Tweede Kamer vindt onderzoek integratie te slap (13.46u)

Arends, A.J. (2002). *Werving als uitgangspunt*. Doctoraalscriptie Minderhedengeschiedenis Universiteit Leiden.

Berger, P. and T. Luckmann (1967). *The Social Construction of Reality*. New York, Anchor books.

Berting, J. (2003). 'Vormen van leiderschap in populistische en fundamentalistische bewegingen', in *Cultuur telt: sociologische opstellen voor Leo d'Anjou*. Maastricht, Shaker publishing BV.

Commissie Blok (2004). *Bruggen bouwen. Eindrapport*. Den Haag, Sdu

Couwenberg, S. (2004). *Opstand der burgers - de Fortuyn-revolte en het demasque van de oude politiek*. Budel, DAMON.

Edelman, M. (1988). *Constructing the political spectacle*. Chigaco, The University of Chigaco Press.

Elchardus, M. (2001). 'Moet populisme omarmd worden als politieke vernieuwing?' *Socialisme & Democratie*. 58 (6), p. 258-264

Entzinger, H. (1984). *Het minderhedenbeleid - Dillema's voor de overheid in Nederland en zes andere immigratielanden in Europa*. Amsterdam, Boom Meppel.

- (2002). 'The Rise and Fall of Multiculturalism: The Case of the Netherlands', in Morawska, C.J.E. (ed.) *Toward Assimilation and Citizenship*. Houndmills: Palgrave Macmillan

Entzinger, H. & Moolenaar, R. (2000). *Integratie: Hoe staan we er voor?* Utrecht: DeCoker DFM

Fermin, A. (1997). *Nederlandse politieke partijen over minderhedenbeleid, 1977-1995*. Amsterdam, Thesis Publishers.

Fischer, F. (2003). *Reframing Public Policy: Discursive Politics and Deliberative Practices*. New York, Oxford University Press.

Fortuyn, P. (2002). 'Fortuyn: 'Grens dicht voor islamiet'', de Volkskrant, 9 Februari

- Hajer, M. (1993). 'Discourse Coalitions and the institutionalization of Practice: The case of Acid Rain in Great Britain', in Fischer, F. & Forester, J. (eds) *The Argumentative Turn in policy Analysis and Planning*. NC, Duke University Press.
- Hajer, M. (1995). *The politics of Environmental Discourse*. Oxford, Oxford University Press.
- Holsteyn, J. v. and C. Mudde (1998). 'Inleiding: vijftien jaar centrumstroming', in van Holsteyn, J. & Mudde, C (eds). *Extreem-rechts in Nederland*. Den Haag, Sdu: 9-16.
- Holsteyn, J. v. (1998). 'Hans Janmaat, kamerlid', in van Holsteyn, J & Mudde, C (eds). *Extreem-rechts in Nederland*. Den Haag, Sdu: 47-60.
- HP de tijd (2004) 'Ik lust ze rauw', week 5
- Kersbergen, K. V. & Krouwel, A. (2003). 'De buitenlanderkwestie in de politiek in Europa' in Pellikaan, H. & Trappenburg, M. (eds) *Politiek in de multiculturele samenleving*. Amsterdam, Boom: 188-217.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken (1983). *Minderhedennota*. Kamerstuk 16102, nrs20-21. Den Haag, Sdu
- (1994). *Contourennota integratiebeleid*. Opgehaald op 9 januari 2005 van: <http://www.minbzk.nl/asp/get.aspx?xdl=/views/bzk/xdl/page&SitIdt=10&VarIdt=1&ItmIdt=2885>.
 - (1990). *Regeringsstandpunt ten aanzien van het rapport Allochtonenbeleid*. (Tweede Kamer 1990-1991, 21 472, nr. 2). Den Haag, Sdu.
- Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid (1970). *Nota buitenlandse werknemers*. Den Haag: Sdu.
- Mudde, C. (1998). 'Het programma van de Centrumstroming', in van Holsteyn, J. & Mudde, C. (eds) *Extreem-rechts in Nederland*. Den Haag, Sdu: 31-46.
- Het Parool (2002). 'Leider LPF volhardt: kogel kwam van links', 13 mei
- Het Parool (2004). 'Commissie integratie onder vuur; 'Niets nieuws' in rapport-Blok', 19 januari
- Pelikaan, H., T. v. d. Meer, et al. (2003). 'De positie van politieke partijen in het vraagstuk van de multiculturele samenleving', in Pelikaan, H. & Trappenburg, M. (eds) *Politiek in de multiculturele samenleving*. Amsterdam, Boom: 160-187.

- Pels, D. (2003). *De geest van Pim - Het gedachtegoed van een politieke dandy*. Amsterdam, Anthos.
- Penninx, R. (1979) 'Naar een algemeen etnisch minderhedenbeleid?' in WRR (ed) *Etnische minderheden*. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij.
- Prins, B. (2004). *Voorbij de onschuld - Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam, Van Genneep.
- Rein, M. & Schön, D. (1993). 'Reframing Policy Discourse', in Fischer, F. & Forester, J. (eds) *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Durham, NC, Duke University Press.
- Rein, M. & Schön, D. (1994). *Frame Refection: Toward the Resolution of Intractable Policy Controversies*, New York, NY: Basic Books.
- Rein, M. & Schön, D. (1996). 'Frame-Critical Policy Analysis and Frame-Reflective Policy Practice'. In Knowledge and Policy. The International Journal of Knowledge Transfer and Utilization, Spring 1996, vol. 9 (1), p. 85-104)
- Scheepers, P., M. Coenders, et al. (2003). 'Historisch overzicht van ethnocentrische reacties in Nederland aan het eind van de twintigste eeuw', in *Beleid en maatschappij* 30(2): 80-89.
- Scheffer, Paul (2000). 'Het multiculturele drama', in NRC 29 januari
- Schrikhof, M. (1998). 'Strategieën tegen extreem-rechts en hun gevolgen' in Holsteyn, J. van & Mudde, C.(eds) *Extreem-rechts in Nederland*. Den Haag, Sdu: 143-156.
- Snel, E. (2003). *De vermeende kloof tussen culturen*. Enschede, Universiteit Twente.
- Taguiëff, P.-A. (2002). Geciteerd in Berting, J. (2003). 'Vormen van leiderschap in populistische en fundamentalistische bewegingen', in *Cultuur telt: sociologische opstellen voor Leo d'Anjou*. Maastricht, Shaker publishing BV.
- Valk, I. van der (2001). 'Het politieke vertoog over immigratie en asiel', in *Justitiele verkenningen*, jrg. 27, nr. 8
- Valk, I. van der (2002). *Difference, Deviance, Threat? Mainstream and Right-Extremist Discourse on Ethnic Issues in the Netherlands and France (1990-1997)*. Amsterdam, aksant.
- Veenhoven, R., de Koster, W., van Meeteren, M. 'Meting maatschappelijke impact van onderzoek. Vermelding van sociologen in de krant en overheidspublicaties'. *Facta* 11 (2003) 6, blz 12-15.

- Verwey-jonker instituut (2003). *Bronnenonderzoek Integratiebeleid*. Den Haag, Sdu.
- De Volkskrant (2002). 'Fortuyn: 'Grens dicht voor islamiet'', 9 februari
- De Volkskrant (2004). 'Fraaie integratieboodschap komt slecht uit; analyse', 20 januari
- Vuijsje (1986). *Vermoorde onschuld – Etnisch verschil als Hollands taboe*. Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker
- Wansink, H. A. (2004). *De erfenis van Fortuyn - De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers*. Amsterdam, Hans Wansink en J.M. Meulenhoff bv.
- Wilders, G. (2004). 'Ik lust ze rauw', HP De tijd, week 5
- Witte, R. (1998). 'Een kwestie van gewenning? Reacties op de Centrumstroming', in Holsteyn, J. van & Mudde, C. (eds) *Extreem-rechts in Nederland*. Den Haag, Sdu: 127-142.
- WRR (1979). *Etnische minderheden*. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij.
- (1989). *Allochtonenbeleid*. 's-Gravenhage, SDU.
 - (2001). *Nederland als immigratiesamenleving*. Den Haag, Sdu.

Lijst met afkortingen

ARP	Anti-Revolutionaire Partij
CHU	Christelijk-Historische Unie
CD	Centrumdemocraten
CP	Centrumpartij
CPN	Communistische Partij van Nederland
CDA	Christen Democratisch appèl
CU	Christen Unie
D66	Democraten '66
GL	GroenLinks
KVP	Katholieke Volkspartij
LN	Leefbaar Nederland
LPF	Lijst Pim Fortuyn
M	Minister
MP	Minister-president
PPR	Politieke Partij Radicalen
PSP	Pacifistisch-Socialistische Partij
PvdA	Partij van de Arbeid
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
SP	Socialistische Partij
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie